

ERDÉLYI MÚZEUM

**AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE**

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR

XXXVII. kötet

Új folyam III.

1932. 7-12. sz.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1932

T A R T A L O M

TANULMÁNYOK:

<i>emény Katalin:</i> Erdélyi emlékirók. II. befejező közlemény — — — —	241
<i>r. Dömötör Sándor:</i> Vida György facetiái — — — — —	272
<i>r. Florio Banfi:</i> Olasz katonai építések Erdélyben — — — — —	294
<i>r. Oberding József György:</i> A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban — — — — —	308

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

<i>r. Balogh Jolán:</i> Olasz falfestmények Gyulafehérvárt — — — — —	328
--	-----

ADATTÁR:

<i>logh Ödön:</i> Néprajzi jegyzetek a gyimesfelsőlöki és gyimesközéplöki csángókról — — — — —	332
--	-----

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

1. irodalomtörténeti, filozófiai, pedagógiai, nyelvészeti, néprajzi, művészettörténeti, archeológiai stb. könyv- és tanulmány ismertetése — —	354
---	-----

BIBLIOGRAFIA:

<i>Dr. Ferenczi Miklós:</i> Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	362
---	-----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI:

<i>Dr. Szádeczky K. Gyula:</i> A helvetien transgressió konglomerátja és sarmatien kavicsok Kolozsvár környékén — — — — —	25
<i>Dr. Balogh Ernő:</i> A meziádi „Czárán” cseppkőbarlang — — — — —	40
<i>Ányai János:</i> A hargitai opálbarlang — — — — —	54

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET ORVOSTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI:

<i>r. Pártos Ervin:</i> A bőrgyártással kapcsolatos betegségek — — — —	23
--	----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7-7½ ív terjedelemben. A folyóirat az EME Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvostudományi- és Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universității (v. Egetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

Erdélyi emlékirók.

Írta: Kemény Katalin.

(Második, befejező közlemény.)

Rettegi György emlékirata (1718—1767) hasonló Aporéhoz s a hasonlóság épen a régi szokások leírásában olyan feltűnő, hogy gyanút kelt, nem Apor volt-e közvetlen mintája? Rettegi nem említi mintái között Aport, de ez még korántsem zárja ki, hogy ne ismerhette volna a még akkor kéziratban lévő *Metamorphosis*-át. Ezt a két emlékirat írásának ideje sem zárja ki; Apor 1738-ban fejezi be, Rettegi pedig azt a részt, amely talán rokonságban van Aporéval, 1785-ben írja. Rettegi emlékiratának nagy része tulajdonképen nem egységes mű, de kisebb-nagyobb időközökben a beírás megjelölésével írt napló. Az egészről azonban, ha bevezetését elolvassuk, azt sejtjük, hogy eredetileg egységes emlékiratnak szánta írója. Ameddig el nem jut a történetek leírásában saját koráig, addig egységes, évekre felosztott emlékirattal van dolgunk. Olyan évek történetének elmondásában, amelyekről nincs sok mondanivalója, azokhoz sem időben, sem tartalomban nem tartozó részként csatolja a régi szokások leírását. Az említett bevezető sorokban úgy tünteti föl, mintha főcélja ezeknek a régi szokásoknak megőrzése lenne, holott az egész műben ezek aránylag a terjedelmet illetőleg nem foglalnak el jelentékeny részt: „Minthogy gyermekségemtől fogva — így ír a bevezetésben — szerettem mindenféle írásokat olvasni, akár historiák, akár egyéb írások lettek légyen is, sőt csak egy privatus embernek mások által hozzája küldött levelit is nagy aviditással szerettem olvasni, ha kivált régi volt, annál inkább, ha valami nevezetes dolgok dietim vagy csak annuatim valakitől feliratván kezembe akadtanak, sok historiáknak inkább szerettem olvasgatni, mert abból mind az akkori szokásokat közönségesen, úgymint temetéseken, lakodalmakban, keresztelőkben, religionak, ország dolgainak, emberek szokásainak s egyéb házi dolgoknak módiát (amint most szokták hívni) ezen hazában lakó népek között kitanulhattam, melyeket a mostanival összevetvén sokakban álméltokásra méltóképen különbözöknek találtam; hogy én is azért az én maradékimnak (ha Isten megtartja) ezen következő írásomat és occurentiákat általadhassam, leírtam mindez hazában, sőt másutt is történt dolgokat, amennyire végére mehettem, megírván. Elsőbben is születésemnek napját és óráját; azután felneveltetésemet etc., minden dolgaimat az jelen való napig; melyre vettem példát egy Havasalyi István nevű, nemes Kolozsvár megyében Papfalván lakott embertől, ki is az elmúlt saeculumban élvén, 1644. és 1645. s 1646. esztendőkbeli írása kezembe akadván, sok holmit tanultam benne, jóllehet nagyobbára csak a maga privatumát írta le naponként inkább, nem az akkor is történt nevezetes dolgait. Én pedig az magam privatim esett dolgaimat, hanemha valami curiositásnak okáért, nem

mind írom le, hanem csak azokat, amelyet a posteritas is unalom nélkül olvasand...“ etc.⁷³

Látjuk, hogy ez a disztinkció művének még időközönként bejegyzett részeit is elválasztja a periódikus emlékirásoktól, amelyekbe írjuk a napi életnek minden tartalmát lehetőleg belesűríti. Családi történetének elmondása közben többször hivatkozik a posteritasra. Bár ismételten hangsúlyozza, hogy csak a fontos dolgokat írja meg és e szempontot figyelembe is veszi, mégis épen mint Kemény János, Apafi és a többi emlékirók, nagy jelentőséget tulajdonít annak, ha valamijét elveszti vagy ellopják.

Máskor felsorolja a halottakat rövid, de kerek jellemrajz kíséretében s a teljesség kedvéért elmondja azt is, amit családjukról tud. Ebben szintén mintául szolgálhatott neki Apor, ki öregsége „terhinek könnyebbítésére“ írja a „Syntagma et syllabus mortuorum“-ot és a „Syntagma vivorum“-ot. Cserei Mihály is versebe szedi kortársai névsorát s azt saját élete folyásának történetébe beleszővi a „Synopsis mutationum notabiliorum...“ etc. c. művében.⁷⁴

Majd az összes magasabbrangú tisztviselők neveit egybeszedi. A külföldi hírek beírása is a napló sablonhoz tartozik, amelyeket „Most ezek az újságok“ címmel gyakran feljegyezz. Az emlékiratnak van egy latin része is, mely az 1738–40. évi török háborúra, Rákóczi Józsefre, a francia-porosz hadjáratra, Erdély adózási és katonállítási viszonyaira vonatkozólag tartalmaz adatokat.

Emlékiratának értékes része a már említett régi szokások leírása. Nagy rokonságot mutatnak a régi öltözetek, étkezések, lakodalmak leírásai az Aporéval. De ez a rokonság természetesen, amennyiben mindketten közös tárgyról és ugyanazon időről írnak. Magából a két szövegből Apornak, mint irodalmi mintának hatása, nem mutatható ki. Rettegi esetleg csak a gondolatot vehette tőle, hogy megörökítse az elmúlt idők szokásait. Ha a tárgyban sok is a hasonlatosság a két emlékiró között, a tendenciában, amellyel írnak, annál több az eltérés. Míg Aport az új világ új erkölcei ellen táplált érzelem készíti írásra s ennek az új szellemű világnak külső megnyilatkozását, az „új módot“, szidalmazza, addig Rettegi György, ha elmereng is azon, hogy régen hogy volt, az újjal nem helyezkedik szembe. Rettegi csak az emlékezet kedvéért írja le a régit és az újat szinte kedvteléssel örökíti meg. Ezért nem is szól hosszan, mint Apor tette, írásának okáról; egyszerűen így ír: „Nem akarom kihagyni ezen írásból, hogy micsoda módi volt az én értemre az emberek között, midőn tudniillik én az világot megkezdtem ismerni.“⁷⁵ Máskor meg üresen hagy valamennyi helyet azzal a megokolással, hogy oda majd valami hírt fog beírni. Később ugyanerre az üres lapra ezt írja: „Minthogy semmi olyas dolog nem következett, hogy üresen ne maradjon ez a kis papiros, azt írom ide, hogy in

⁷³ *Rettegi György emlékiratai*. Kiadta Torma Károly. Hazánk, 1884. Torma megjegyzi, hogy Havasalyi István emlékirata még ismeretlen.

⁷⁴ *Br. Apor Péter verses művei és levelei*. Mon. Hung. Hist. II. 36–37. k.

⁷⁵ Id. k. 293. l.

hoc anno 1763. kezdének némelyek viselni fejér, vagyis hamúsín berke és másféle fekete báránybőr süvegeket s cifrán pántlikával összekötve úgy, hogy mikor akar, leeresztheti, eddig is volt, de posztóból volt a külső része stb.“

Aporhoz hasonlóan ő is megállapítja, hogy „veres fazékból sokan ittak az urak közül, de most mind üveg poharakból isznak még az nemes renden lévők is.“ De Retteginél legfeljebb egy kis fejcsóválást érezhetünk néha és nem azt a heves kitörést, amellyel Apor kel ki pl. a kristálypoharak ellen. S ami épen különös: Retteginél a régi és új szokások összehasonlítása olykor az új javára dől el: „Felette igen gyönyörködtek az emberek a felettébb való boritalban úgy, hogy némelyek addig ittak, hogy meg is holtak bele, egyesek egymást erőltették, két három hétig is elittak, torbézoltak egymás végtében; de most nem úgy vagyon: akármilyen conversatióban is ritkán lát az ember részeg embert, az is, ha megjózanodik, ha csak orcája vagyon, nagy szégyennek tartja, hogy részeg volt, a szegény embert bár ne lássa valami úri ember részegen, mert annak bizony részeges, korhol lesz híre-neve; és így a mostani aestasban ez az egy legdicséretesebb, hogy az ki jó hírét-nevét akarja megtartani, az részegeskedésről le kelle mondania.“

Azok a stílusbeli sajátságok, amelyeket az emlékiratokban a történeti elem és az emlékezés teremtettek meg, talán legszebben tükröződnek Cserei Mihály historiájában. Írásmódjában egyesül az igazat mondó történeti eseményeket megörökítő író és a magán élményeire visszanéző emlékiró tulajdonsága. Az elsőnek főtörekvése bebizonyítani, hogy igazat ír, ezért sok beszélgetést és elhangzott mondást idéz; ehhez járul a pátosz, amely az esemény nagyobb történeti jelentőségét hangsúlyozza. Az eseményeknek lehetőleg élethű ábrázolása a kísérő jelenségek és az idézetek segítségével s az ehhez járuló pátosz eredménye bizonyos drámaiság. Ezekbe a történeti jelenetekbe lopja be Cserei, mint fontosságban másodrangú részt, saját gyermekkorának történetét és ifjúsága élményeit. Ezeket a magánérdekű visszaemlékezéseket, ellentétben a történeti részek pátoszával, közvetlen, csendes hang jellemzi. Annak a törekvésnek, amely hű történeti képet akar rajzolni egy korról s a szereplő személyekről, eredménye a jellemkép. Cserei históriája gazdag érdekes jellemrajzokban is. Párbeszédes jelenetei — bármennyire a megtörtént, igaz eseményt akarják ábrázolni — a saját fogalmazásai. Az ő érdeme a párbeszédek naiv elképzelése és őszinte pátosza. Pl. az érsek, Széchényi György, nagy haraggal így szól Leopoldus császárhoz: „Miért kell felségednek ártatlan vért ontani? nem fél-e Istentől?“ A császár azt feleli: „Apám ne szóljon kegyelmed többet, mert nincsen haszna.“ Az érsek annál inkább felgerjedvén, kezit égre felemelé s nagy felszóval kiálta: „Száradtak volna meg ezek az én kezeim akkor, mikor a magyar koronát Felséged fejében tették vala! Valóban szép híre-neve leszen Felségednek az egész keresztyén világ előtt.“ És el sem búcsuzván a császártól az ajtón nagy fúriával kimegyen.⁷⁶

⁷⁶ Cserei id. kiadás. 48. l.

Igen jellemző Cserei írásmódjára az a jelenet, amelyikben Teleki Mihály ráveszi Béldi Pált Bánffi Dénes megöletésére: „Teleki Mihály felkel és térdre esik Béldi Pál előtt s kezét az ég felé felemelvén azt mondja: „Esküszöm az élő mindenható Istenre, aki idvességemet úgy adja meg, életemet, feleségemet, gyermekeimet úgy boldogítsa, hogy én uram kegyelmednek igaz, tökéletes barátja és szolgálja vagyok. És mivel, hogy tudom Bánffi Dénesnek minden intencióját, hogy kegyelmedet egész házával együtt el akarja veszteni, azért jelentem meg kegyelmednek: ha maga életét, gyermekeinek, feleségének megmaradását szereti, praeveniálja a magára következő veszedelmet és subribálja ezt a ligát... stb. Béldi Pálné, minthogy okos, gyanós asszony vala... alattomban igen lassan az ajtóhoz mene és fülét a kolcs lyukához tartván, noha csak suttogva beszélnek vala be az urak, megérté, hogy Bánffi Dénes felől beszélnének és a kolcs lyukán benézvén, meglátá, hogy az ura előtt Teleki Mihály térdre esett. Megijedvén az asszony, kiáltani kezd: „Uram, szerelmes Uram, szivem uram, ne adj hitelt a Teleki Mihály szavainak, mert bizony megcsal és elveszít tégedet is.“ Amazok odabe conturbálódván, felkel Béldi Pál, megnyitván az ajtót, mondja feleségének: „Eredj dolgozdra, ha asszony vagy“; amaz pedig annál inkább kezdé könyörögni: „Szivem, uram, a hatalmas Istenért, ne higgy ennek a gonosz embernek: mert hallám én, hogy Bánffi Dénes ellen akar most ingerelni; de ha azt elteheti általad láb alól, bizony tégedet is elfogat. Vajh ki jól ismerem én Teleki Mihályt; ne hidd, akármit esküdjék, mert nincs nála jó lelkiismeret; itt vagyok, ha megölsz is, lássad, de nem javallom dolgotokat!“ Teleki Mihály elszégyelvén magát, nagy haraggal monda: „Ha az én feleségem ezt cselekedné vala, kivenném a szemét is az agyából...“⁷⁷

Az egész Bánffi ügyet hasonló mozgalmassággal írja le. Ehhez hasonlóan, a mozdulatok figyelemmel tartásával örökít meg minden szerinte jelentős eseményt. Jellemzéseiben a lélektani hátteret is figyelembe veszi. A lelki rugók keresésével magyarázza és teszi élénkké jellemképeit. Élénk lélektani megfigyelésre vall a fejedelemasszony arcképe. Leírja Cserei, hogy Teleki Mihály a fejedelmet is izgatja Béldi ellen: „...a fejedelemasszony penig megmondhatatlan gyűlölettel vala Béldi Pál ellen, mert Teleki Mihály sok esküvésével elaltatta vala, hogy nem ő volt oka a Bánffi Dénes halálának, hanem egészben csak Béldi Pál; sőt azonkívül is Béldi Pálnéra nagy nehézsége vala, mert kevély pompás asszony lévén, ritkán udvarolja vala a fejedelemasszonyt, mikor néha-néha udvarhoz megyen vala is, mentől cifrább köntösei valának, azokban öltözködik vala, kevélyen úgy mutogatja vala magát, melyért a több úri asszonyok is irigykednek vala reája; sőt a fejedelemasszony mivel egészségtelen, száraz asszony vala nem is gyönyörködék soha a pompás öltözetekben; ha magánál szebb úri-asszonyt látott, mindjárt a fejedelmet kezdette tőle féltetni, amelyért

⁷⁷ Id. kiad. 78. l.

gyakran úgy meg is verte a fejedelem, ha mások ki nem vették volna kezéből, talán meg is ölte volna.⁷⁸

Találóan jellemzi Apafi Mihályt a halálakor: „Igy hala meg a jámbor Apafi Mihály, aki papnak lett volna alkalmatosabb, mint fejedelemnek; nem volt neki semmi gondja az ország dolgaira, ha valami dolog occurált is, csak azt mondotta: „Lássák az urak ő kegyelmek, amint Teleki uramnak teczik.“

Bethlen Miklós népszerűtlenségének okát is a lélektani háttér segítségével magyarázza meg: „Bethlen János és Bethlen Miklós böles discursusokkal s voxokkal az egész ország elméjét a magok teczésére hajtanák, járulván az is hozzája, hogy a több Bethlen urak is, noha egy familiából valók volnának, Bethlen Miklóst gyűlölnék, melyre maga is nagy elméjét kelleténél inkább becsülven s másokkal becsültetni akarván a több Bethlen fiakot, kiknek esze nem érkezik vala a Bethlen Miklós elméjéhez, contemnálja vala.“⁷⁹ A többi Bethleneknek pedig egy-két szóval rajzolja meg jellemét: „A Bethleni urak Mikes Kelemenel együtt a fejedelemhez bemennek és a nagy hűségnek álorczáját viselvén a magok istentelen praktikájok előtt, a fejedelemnek mondják...“⁸⁰ A jelzőhalmozás is megszokott jellemzési mód Csereinéél, különösen ha valakit rossz oldaláról akar bemutatni. A „*praedán* hízott gonosz ember gróf Pekri Lőrinczről“ írja, hogy „Bejövén Erdélyben... a vármegyéken, székeken olyan nyomorult, idétlen, tudatlan, magával együtt bujdosó tekergő tiszteket constituála, akik nemhogy a haza törvényei szerint tudták volna az igazgatást, még csak nevét sem tudta jól leírni némelyik közülük...“⁸¹ Gyakran idéz nemcsak állítólag elhangzott beszélgetéseket, de oklevélrészleteket, leveleket is. Az idézésnek Cserei valószínűleg meggyőző és gyönyörködtető erőt tulajdonít. Erre vallanak azok az érzékeny sorok, melyekkel Zrinyi Péter levelét bevezeti: „A rab uraknak megízenik az udvarból, másnapra halálhoz készüljenek. Látván a szegény Zrinyi Péter nem lehet különben, meg kell hálnia, egy szép levelet íra a feleségének, melyet szóról szóra, rövid lévén leírtam, mert gyönyörűséges az olvasásra.“⁸²

A történelmi események kapcsán alkalmat talál, hogy saját emlékeit közvetlen modorban beleszőjje Históriajába. Saját emlékeinek belekapcsolásával a történet többi részét is életszerűbbé teszi. Béli Pál rabságba vitelét írja le pl. „Ezekre már én is jól emlékszem, jut is eszemben mivel az atyám szállásának ablakából épen ahol Béli volt fogva, oda láthatni minden estve, nagy felszóval könyörgött Béli Pál és azt a zsoldárt: „Kegyelmezz meg Úram nekem, mert az ember igen kerget engem“ etc. nótával elmondotta; sőt ősszel szőlőt és barackot hozván Béli Pál számára, nekünk is küldött s én a hugommal, Borberkinével az ablakon ettük; s meg is téptem vala a hugomat, mert igen

⁷⁸ Id. kiad. 90. l.

⁷⁹ Id. kiad. 88. l.

⁸⁰ Id. kiad. 89. l.

⁸¹ Id. kiad. 365–66. 11.

⁸² Id. kiad. 49. l.

mohón eszi vala a szőlőt s nekem keveset hagyott; a szegény úr meglátván a maga ablakából újabban küldé egynehány gerezd szőlőt s megizené, hogy ne verekedjünk, mert többször nem küld szőlőt.”⁸³

Hermányi Dienes József emlékirata (1758) tisztán az emlékiró magánéletével foglalkozik. Közérdekű események csak akkor kerülnek emlékirásába, ha az író életével szorosan kapcsolatosak. Családja történetét akarja megírni, ezért az emlékirat nagy része atyja életével foglalkozik. Élete alkonyára érve, nem akarja, hogy családjának története feledésbe merüljön s ez készteti írásra: „Minthogy már életemnek hatvanadik évébe béléptem s enyedi deákságomnak első eszten-deitől fogva is egészséges ember nem voltam; már pedig az idő mellé járult a köszvény, lábamnak kiorbáncosodása s egyebek: nem halasztom tovább leírni életemet s abban mind a jót mind a gonoszt, melyek eddig én reám jöttek Istentől.”⁸⁴ Ez a kezdet a vallomások bevezetése emlékeztet, de további része nem hasonlít a vallomásokra: csak külső és nem lelki élményeit mondja el; vallásos szellemben ír, de ez a vallásosság nem oly fokú, amely önmagában írásra késztetné. Az azonban valóság, hogy életének egész tartalmát akarja emlékirásába foglalni. Atyja életét összefüggő történetként beszéli el valószínűleg családi följegyzések és hallomások alapján. Néha ő is hivatkozik arra, hogy hallotta, amit elbeszél: „Néha az édes atyám úgy megkoplalt, hogy egész hónapig sem volt olyan ebédje vagy vacsorája, melyről azt mondhatta volna, hogy: „No most jól lakám, amint ezt nem egyszer hallottam magától.”⁸⁵ A családban sokszor emlegetett hagyományos történetek nyoma látszik meg a régmúlt dolgok aprólékos felsorolásán. A legjelentéktelenebb részleteket sem hagyja figyelmen kívül. Ez a részletezés elvonná a fontos eseményekről a súlyt, ha ezek az események ma is még fontossággal bírnának. A mi szempontunkból ez az írásmód nem csökkenti, de növeli az emlékirat értékét: stílusát közvetlenebbé, szemléltetőbbé teszi. Elmondja, hogy apja miként bujdosott el hazulról és ment Közép-Ajtára iskolába; még azt is tudja, hogy „felkeresvén az oskolaházat üle a kemence alá egy kis tűz mellé.”⁸⁶ Hasonló pontossággal tudja, hogy atyjának miből vettek „fekete posztó togát” s hogy „annak sem vala bérlése.”⁸⁷ Jellemzései legtöbbször csak a külső tulajdonságokra vonatkoznak s inkább a különös, mint a mindennapi tulajdonságokat szereti megírni. Rozgonyi János professzorról írja, hogy benne „két csudálatos singulare volt: egyik hogy a cigányt nem szenvedhette házában s maga előtt és panaszát soha meg nem hallgatta; második, hogy semmi marhabetet, kolbász vagy hurkát nem ett.”⁸⁸

Legszebb részei *Hermányi Dienes* emlékiratának elbeszélő feje-

⁸³ Id. kiad. 82. l.

⁸⁴ *Hermányi Dienes József emlékirata*. Sajtó alá rendezte Kelemen Lajos. Minerva-könyvtár. Cluj-Kolozsvár. 1925.

⁸⁵ Id. kiad. 12. l.

⁸⁶ Id. k. 9. l.

⁸⁷ Id. k. 17. l.

⁸⁸ Id. 21. l.

zetei. A mesék stílusát jellemző símasággal emlékezik vissza a megtörtént eseményekre. Elbeszélő részeinek nyugodtságát nem zavarja meg felkiáltásokkal, prózai felsorolásokkal, de ez stílusának nem színtelenséget, hanem összhangot ad. Az élenkséget a szemléltető jelzők pótolják, melyekben stílusa bővelkedik. Különösen jellemzők e tekintetben azok az emlékek, melyek nem valódi élményben, a személyes tapasztalatban, de a sokszor hallott elbeszélésekben gyökereznek. Ilyenek a saját gyermekkoráról és atyja életéről elmondott történetek. Ilyenek a családi dolgok, amelyeket otthon számtalanszor hallhatott, amint atyja a „régidőkre“ visszagondolva emlegetett. Ezek a hagyományos történetek megbújnak a gyermek fantáziájában, s mikor hatvan éves korában íráshoz fog, a gyermekkori emlék frissességével elevenednek meg tolla alatt. Ilyen annak a jelenetnek rajza is, melyben a mester keresi atyját, ki — mint már említettük — megszökött hazulról. „Ki házához érkezvén s a gyermeket sohul nem találván s a városban is hijába kerestetvén, a harangot félre veré és a scholastikusokkal s a néppel keresni indula; de az édes atyám az erdő mélyéből nézi vala, hogy másfelé mennek s ingyen sem akadtak útjába. Megbátorítván magát, néki indula az egy magyar mélyföldnyi szélességű erdőnek napenyészet előtt egy jócska idővel ilyen gondolattal, hogy ahol elsetétedik, ott meghál egy fa alatt s az Isten megtartja. El is mehetett volna nagy messze, de kellő kies, virágos tavaszi idő lévén, kökörcsin és narcissus virágokra találkozik az erdőn s azokat addig szedi, mint gyermek, míg bésteledik. De meg nem retten azon vadakkal bővölködő erdőn is, hanem midőn le akará magát vonni egy fa alatt, meglátja, hogy távul tűz világol. Azért az ágakon, bogakon mindaddig mendegél, míg odaérkezik és látja, hogy ott sok ökörpásztor gyermekek vannak letelepedve s az ökröket is ott fektették meg. A gyermekek közül ki nagyobbacska, ki kisebb volt; némelyek pedig akkorák, mint ő maga az atyám, de ifjú legény közöttük nem volt egy is. Ezek a bujdosó, ruhátlan gyermeket magukhoz hívják és turóval és szalonnával és kenyérrel kínálják, jól is tartják.“⁸⁹

e) A vallásos elem szerepe.

(Pietizmus.)

Az emlékirókat nemcsak a történet dolgok megörökítésének vágya készteti írásra. Nagyon sok emlékirat szülője az írónak tudatos vagy sokszor öntudatlan törekvése, hogy magát a világ, önmaga vagy Isten előtt igazolja. Azok az emlékirások, amelyeknek céljuk írójukat a világ előtt valamilyen határozott vád alól felmenteni, az *önigazoló* iratok. Ezek rendszerint jelzik is önigazoló céljukat s ezeket az emlékiratok külön fajtájaként tárgyaljuk. Számosabb az olyan emlékirat, amelyben az író nem tudatosan és nem határozott vád alól mentegeti magát. Sokszor nem is mentségről, de önmagakeresésről van szó. Az emlékiró nem védekezik valami vád ellen, de egész életével bizonytságot akar tenni ártatlan voltáról. A belső számonkérés természetesen csak úgy történ-

⁸⁹ Id. kiad. 7. l.

het meg, ha az író saját magát igyekszik megismerni: előáll a lelkiismeretvizsgálat s ettől már csak egy lépés a vallásosság. Minden emberben, ki élénk lelki életet él, megvan a vágy, hogy ezt a benső életet valamilyen módon kinyilatkoztassa. Kinyilatkoztatásra készíti a szabadulás érzése, amelyet a közlés után érez (gyónás), és a közlés által elérni vélt igazoltság. Az ilyen természetű megnyilatkozás formailag *vallomás*, tartalmilag *vallásos*. Vallásos, mert az önmagába merülés az ember Istenhez való viszonyának boncolásához vezet s az ilyen fajta elmélkedés legtermészetesebben a vallásban nyerhet kifejezést. Ebből következik, hogy a *vallomások mindég vallásosak*. Mihelyt nem vallásos, már nem lehet vallomás, csak politikai vagy más, tárgyában közérdekű s a köznek írott beszámolás. A vallomások történetében a legkülönbözőbb vallásos irányok megnyilatkozását találhatjuk meg. A vallomás műfaja kiválóan alkalmas bármilyen vallásos megnyilatkozásra. E mellett meg kell állapítani, hogy vannak olyan vallásos irányok, amelyek a vallomásnak különös fejlődési lehetőséget nyújtanak. Kutatnunk kell tehát, hogy Erdélyben a XVI., XVII. és XVIII. század emlékiratai milyen vallásos áramlatokba kapcsolódnak be.

A legelső emlékiratokban, azoknak legprimitívebb kezdeteiben vallásos szellem nyilatkozik meg. Ez összefügg nagy részben az irodalmi termékek vallásos jellegével. A katolikus középkorban a „hivatalos” irodalmat az egyházi emberek írják, a vallás és egyház szolgálatában. A reformáció kora a katolikus középkortól örökli az irodalomnak ezt a felfogását s így az írott műveket továbbra is a vallásosság sorolja a „tudós” azaz irodalmi művek közé. Természetesen — s talán a reformáció is ad lökést ennek a folyamatnak — a vallásos és profán idővel mind világosabban ketté válik. Az emlékiratokban ez a kettéválás e három század folyamán még nem megy végbe. Sőt éppen azt tapasztaljuk, hogy eleinte a hasznos feljegyezni való (tehát profán tartalom) naív összhangban egyesül egy-egy vallásos fohással, s csak a XVIII. században találunk túlnyomóan vallásos tartalmú emlékiratokat. Ennek oka abban rejlik, hogy a reformáció kezdetlegesebb, XVI. század eleji alakjában nem teremt olyan intenzív lelki életet, mint másfél század múlva, mikor az ellenreformáció kiváltja a még benne szunnyadó erőt. A reformáció kezdete Erdélyben éppen úgy, mint máshol, és mint minden új vallás, az emberek tekintetét lelkiismeretük felé irányozza. Ez nem jelenti azt, hogy a katolikus vallás szellemében az önvizsgálat nincs éppen úgy meg, mint a protestantizmuséban. A katolikus egyházi élet azonban rövid időre, mintegy reakcióképpen a középkori nagy erő kifejtésre, hanyatlást mutat s ezzel párhuzamosan a hívők lelki élete is meglazul. Ebben a hanyatló korban lép fel a reformáció s ígér új utat Isten felé. Az új utat az új hit követői fokozott buzgalommal akarják lelkükben kiépíteni. Ennek eredménye a fokozott lelkiismeretvizsgálat s egyik legfontosabb írásbeli megnyilatkozása a *vallomás*. Az erdélyi emlékirásokban hiába keresnők a XVIII. század előtt az egységes, egész művet kitöltő vallomásokat. De a vallomás elemeit, a lélek vallásos megnyilatkozását már a XVI. századtól kezdve figyelemmel kísérhetjük.

A reformáció Erdélyben tüneményes gyorsasággal hódít, de a lelkék átfarmálása nem történhetik meg lényegében olyan hirtelen, mint az egyház külső változása. A reformáció a metafizikai megismeréshez nagyon is racionális úton igyekszik eljutni; az erdélyi reformáció már kezdetben is magán viseli a racionális színt. A reformáció a teológiát népszerűsíti, minden hívő számára érthetővé akarja tenni és tudjuk, hogy a XVI. és XVII. században minden hívő hitvitázó is egyúttal. Mindenki számára mindent érthetővé akar tenni a biblián keresztül s csakis a biblia által: ez egy új, sajátos iskolasztyikát teremt. Erről mondhatta Dilthey „So war über Nacht eine neue protestantische Scholastik wieder aufgeschossen, enger und kümmerlicher als je die katholische gewesen war.“⁹⁰

Ezzel a nagy elvbeli észszerűséggel szemben pedig a gyakorlatban a reformáció embere öröklí a középkori ember misztikus metafizikáját s annak egyik primitív megnyilatkozását, a babonát. Különös jelentőséget tulajdonítanak az álmoknak. Rozsnyai Dávid 1680 „Pünkösöd napjára virradólag“ álmot lát, ezt különös hosszadalmassággal mondja el s utána teszi: „Isten adja jóra“. Apafi Mihály, ki naplóját sürgönytílusban írja, a babonák, a misztikus jelenségek elmondásában aránylag a leghosszadalmasabb: „Április 9. Ismét új üstökös-csillag láttatott az égen és rettenetes nagy csuda, hogy öt holnapok alatt három látszott már.“⁹¹ Segesvári Bálint is feljegyzí, hogy „In mense octobris láttatott egy nagy üstökös csillag majd egy egész hónapig napnyugat felé.“ S a hívő félelmével jegyzí fel, hogy 1609-ben „az várban az kőfalból vér forrott ki.“⁹² Hasonlóan ír Cserei Mihály Bánffí Dénes halála után: „...a bethleni templomban alacson módon eltemeték, s sok esztendeig a temetésnél való föld színén buzgott fel a vére.“⁹³ Cserei nemcsak nem találja a vallásossággal ellentétesnek a babonába vetett hitét, de egyenesen kapcsolatba hozza azzal: „Ebben az esztendőben nagy és példa nélkül való üstökös-csillag láttatott az égen... Sokféle jövendőlést hallottam akkor felőle, de az utána következett nagy változások megmutatták, Isten mit akart azzal jelenteni...“ „De már közelget vala az erdélyi fátum, melyet Isten sok jelekkel praesagiáltatta... stb.“⁹⁴ 1799-ben pedig így ír: „Szörnyű és irtóztató csuda dolgok történének mindenütt Erdélyben ebben az esztendőben. Itt Brassóban húsvét északáján a bolgárszéki oláh templomban egy crucifixuskép vérrel veritékezett, azután egynéhány napokon az egyik szeméből hirtelen jött a nedvesség, melynek nézésére magam is elmentem...“⁹⁵ Kemény János is hisz az omenekben: „Midőn azért Désről Lápos vidéke felé mentünk volna mint a nyári időben, egy faluban csürben kerülván asztalhoz, szinte asztalnál ülven, egy része

⁹⁰ Wilhelm Dilthey's *Gesammelte Schriften*, II. B. *Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation*. 1914. 247. 1.

⁹¹ Apafi naplójának id. k. 90. 1.

⁹² Mikó id. k. 170. 1.

⁹³ Cserei id. Hist. 85. 1.

⁹⁴ Id. k. 127. 1.

⁹⁵ Id. kiad. 440. 1.

leszakada, csaknem oda burita, kit rossz omennek tartottam.“⁹⁶ Bethlen Miklós olyan komolyan veszi álmait, hogy feleségválasztásban is álma tanácsát követi. Idősebb Czegei Vass György is nagy jelentőséget tulajdonít a rendellenes jelenségeknek. Rettegi pedig így ír: „Hallatlan és emlékezetre méltó dolog, hogy ezen közelebb elmúlt 1762-ik esztendőben, amennyi csikót csikóznak, mindeneknek lófogai vannak, úgy a bornyuknak is...“ „A baglyok Szebenben úgy szóllanak, mint valami vad erdőben s amint bizonyosan referálják, nagy bővséggel különbségek különféle módon szólnak.“⁹⁷ Halmágyi, akit minden tekintetben különös józanság jellemez, kételkedik a csodás jelekben, de még ő sem szegül határozottan ellenük. Mikor Fogarast a szászoknak átadják, így ír: „...Mely nap és az előtte való hét napokon igen sűrű, nagy esők és patakok exundatioja lön. A pater franciscanus akkor reggel requiemet mondott, a kutyák az udvar közepén nagy gödröt ástak, némelyik ordított; midőn a thesaurarius onnét elment, három lovát az útban a szél megütötte etc., melyek noha apróságok és előtttem semmit sem tesznek, de mások consequentiákat akarnak belőle kitekerni.“⁹⁸

A babonát a protestáns racionalizmus köszörűje lassanként lekoptatja. Azonban a középkori vallásos élet misztikuma újra éled a protestáns vallásosság egyik legjellemzőbb megnyilvánulásában, a pietizmusban.⁹⁹

A protestáns pietizmus főcélja a bűnbocsánat elérése, ennek eszköze az öngyakorlás, az eszköz azonban hovatovább öncéllá válik. Így a pietizmus átmenti a protestantizmusba a középkori miszticizmust. Payr Sándor szerint nálunk a pietizmus nem jelentett forradalmat, az egész mozgalom szelid lefolyású és mentes minden dogmatikai szörszálhasogatástól. Payr olyan türelmességet tulajdonít a pietistáknak, mely néha már a „vallási indifferenzizmus gyanujába keveri őket.“¹⁰⁰ Nálunk a pietizmus az egyházi életben valóban nem jelent forradalmi mozgalmat, mert attól nem is különálló törekvés. A külföldön tanuló teológusok bekozzák Erdélybe tanaikkal, könyveikkel a pietista elveket, de ez úgy gyökerezik itt meg, mint a protestantizmus (főképpen a kálvinizmus) tartozéka. Hasonló ehhez a magyar janzenisták esete. Rákóczi Ferenc pl. a magyar janzenistákról, mint eretnekekről elítélően nyilatkozik *Vallomásában*, de a janzenizmus tanai térítik vissza (tudván kívül) a katolikus egyházba és annak köszönheti irodalmi inspirációját.¹⁰¹

A türelmesség mellett Payr azt is megállapítja, hogy a magyar pietizmus a vallásosságot a „gyakorlati életben akarja gyümölcsösöztetni“; velejárója a házi istentisztelet s a „VII. pont szerint minden

⁹⁶ Kemény id. *Önéletírása*. 218. l.

⁹⁷ Rettegi id. k. 337. l.

⁹⁸ Halmágyi id. k. 199. l.

⁹⁹ Vö. *Die Entwicklung der deutschen Selbstzeugnisse* von Dr. Marianne Bayer Fröhlich. 1930. Ph. Reclam. 16. l.

¹⁰⁰ Payr Sándor: *Magyar pietisták a XVIII. században*. Egyháztört. Monogr.

¹⁰¹ Zolnai Béla: *Magyar jansenisták*. Minerva. 1924.

házigazda igyekezzék az ő házat Istennek templomul szentelni.¹⁰² Látjuk, hogy azáltal mintegy jogot nyernek a gyakorlati életben a mások vallási életbe való beavatkozáshoz. Az erkölcsös élet, amelyet vallásos fanatizmussal sokszor a lemondás árán kényszerítenek magukra a pietisták, nem egyszer gögössé teszi őket. A predesztináció szerint az üdvösség eléréséhez nem elég a jámbor élet, szükséges a kiválasztottság. Minden jámbor életet élő pietista érzi magában a kiválasztottságot s ez még inkább növeli önértékét, gögjét, aminek következménye épen a *türelmetlenség* a más vallásuakkal szemben. A türelmetlenség pedig leginkább a dogmatikai vitatkozásokban nyer kifejezést. A pietista emlékirók emlékirataikban nem elégszenek meg vallásos érzelmeik nyilvánításával, de vitatkoznak és minden emlékirat valóságos kátéja a kálvinizmusnak.

A vallásos megnyilatkozások sokszor nehézkesek, hiányzik belőlük a spontán feltörő áhítat, a lelkesedés helyét a protestáns racionalizmus eredményeképpen a reflexió foglalja el. Ezen a ponton tér el nemcsak az erdélyi, de minden más pietista vallomás a világirodalom első nagystílusú vallomásírójától, Szent Ágostontól, aki pedig a legfőbb mintájuk volt. A mi szűk keretünkben is fontos szerepe van Szent Ágoston vallomásainak, mert kétségtelen, hogy közvetlen és más műveken át közvetítve hatott az erdélyi emlékirodalomra is. Szent Ágoston hatása nem a Vallomások írásának idejében, hanem a XVI., XVII. s XVIII. században érezhető az irodalomban.¹⁰³

Az emlékirók Szent Ágostontól tanulják a világ megvetését, de nem tanulják meg a világ szeretetét; tőle tanulják a bűnbánatot, de nem tanulják meg a bűnbocsátást; a pietista író bizonyoságul írja vallomását: nemcsak Istennek, de az embereknek is változatlan biztos hitéről ad számot. Szent Ágoston viszont, vallomásait írva emelkedik fel Istenhez, vallomást téve győzi le magában a kételkedést. Főkülönbség pedig, ami mindég fennáll Szent Ágoston vallomásai és a pietista vallomások közt, hogy míg Szent Ágoston külső életét csak lelki életének szükségsszerű kísérőjeként kapcsolja be vallomásaiba, addig utánpótlói nem lélektörténetet adnak, hanem az élet kiesinyes oldalait kiesinyes szempontok figyelembevételével írják meg s csak háttérül állítják hozzá lelki élményeiket. A mi emlékiróink bármennyire panaszkodnak a testi nyűgról, nem tudnak a földtől elszakadva felemelkedni, ezért hozzájuk nem is száll le Isten, hogy elrejtse előlük a hiábavalóságokat, mint Szent Ágostonhoz: „Sed posteaquam fuisti caput nescientis et clausisti oculos meos, ne viderent vanitatem, cessavi de me paulum, et consopita est insania mea. Et euigilavi in te et vidi te infinitum aliter et visus iste non a carne trahebatur.”¹⁰⁴

Szent Ágoston Vallomásaira mutat minden pietisztikus vallomásnak az az alapgondolata, hogy életünkkel Istennek tartozunk elszámolni. Isten megváltotta az embereket Jézus Krisztus által, a megváltott embernek

¹⁰² Payr id. m. 135. l.

¹⁰³ Vö. Th. Klaiber: *Die deutsche Selbstbiographie*. 1921. 2. l.

¹⁰⁴ Anr. Augustini Hipp. Episc. Libri XIII. Confess. Antverpiae MDCCXXXX. 182—3. 11.

pedig Isten dicsőségére kell élnie, vagy Szent Ágoston szavaival: „Ideo pro nobis Christus mortuus est, ut qui vivunt, iam non sibi vivunt, sed ei qui pro ipsis mortuus est. Ecce Domine, facto in te curam meam, vt viam, et considerabo mirabilia de lege tua. Tu seis imperitiam meam et infirmitatem meam doce me, et sana me: ille tuus vnicus, in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi redemit me sanguine suo.”¹⁰⁵

Másik közös vonás: a pietisztikus emlékirások épúgy, mint Szent Ágoston vallomásai, rossznak látják ezt a világot, semmi vigasztalót benne nem találnak; ha nem is egészen egy úton, de mindnyájan már itt a földön óhajtnak megismerni a földöntúli világ boldogságát. Ez a vágy a pietistáknál nem teljesedik be s még elkeseredettebb pesszimizmust eredményez. Ez a pesszimista világnézet ráragad nemcsak a vallomásokra, de a kor más vallásos és világi írásaira is. Pesszimizmus a vallásos magánéletben, pesszimizmus a többi emberekkel és más nemzetekkel szemben, ez legtöbb emlékiratnak is jellemzője. A pesszimizmus még olyan írók művében is megjelenik, akiknek jelleme épen ellentétes a pietista életszemlélettel. Ennek a jelenségnek oka a konvencionális irodalmi formákban van. Ilyen szokás az emlékiratok sírányozó kezdete, ahol szerencsétlennek nevezik az írók azt az órát, amelyben e rossz világra jöttek. Így pl. Kemény János, aki tele van pajzán életkedvvel, a szokáshoz ragaszkodva így kezdi Önéletírását: „Ez boldogtalansággal teljes világra származásomnak, abban töltött nyomoruságos életemnek és annak nehéz folyása ... stb.”

Ez az általános pesszimizmus kizárja az irodalomból a derűt, amely csak elvétve bukkan fel. Még Kemény János is, akinek Önéletírása pedig a legderűsebbek közé tartozik, a táncot „hiábavalóság”-nak mondja. Cserei Mihálynál a historia panaszos kezdete nem konvencionális formáság, de meggyőződés eredménye. Bevezető versében így mutatkozik be:

*„Aki pedig ezeket e könyvben foglalta,
Cserei Mihály a neve, kit sok buval láta,
Ez a rossz világ a napnak alatta.”¹⁰⁶*

Cserei művében a pesszimizmus mellett, a teologizáló, az Isten bosszúló ítéletét kereső s másokban rosszat látó pietizmust is szemlélhetjük. Ez a pietizmus alacsonyabb és elterjedtebb formája, ha szabad így mondanunk: népiesebb pietizmus. Az ilyen fajta pietisták nem a világosságot kéri Ientől, de az üdvösség mellett a földi igazságszolgáltatást is sürgetik. A más bajában nem a földi élet nyomoruságát, hanem Isten bosszúállását látják. Ezek a türelmetlen teologizálók, kikről az előbbieken szoltunk. Cserei Mihály megírja a nagyszöllősi ütközet szomorú kimenetelét; ahhoz a tényhez, hogy Kemény Jánosnak még holttestét sem találták meg, ezt az észrevételt fűzi: „És így nem engedte az igaz ítéletű Isten, hogy koporsóba tétessék teste, mert teljes

¹⁰⁵ Id. 324. l.

¹⁰⁶ Cserei id. m. I. l.

életében gonosz ambitiosus, kegyetlen, vérszomjúhozó ember volt...¹⁰⁷ Cserei Székely Lászlót a Béldi halálában való részességgel okolja: „Megfizete Isten Székely Lászlónak is;“... „nagy kínokkal ifjú ember korában meghala Kolozsváratt. Mert az isteni büntetés, ha halad is, de nem késik és jobb Istennek engedni, mint Isten törvénye ellen urunknak istentelen parancsolatát véghez vinni.“¹⁰⁸ A haza nyomorúságának okát is elfogult protestáns szempontból nézi. Lajos király halálának leírásakor így kiált fel: „Igy fizete meg Isten mind a királynak, mind az uraknak, püspököknek, mert a szegény lutheránusokat kegyetlenül üldözik vala az egész országban, edictumot adván ki a király mindenütt Magyarországon: Lutheranos ubique igne comburandos. Ezt az igaz vallás-égető tüzet az igaz ítéletű Isten a püspök urak vérével oltá meg, a királynak száját penig, kinek szájából származott valaha az a kegyetlen parancsolat, a folyóvízzel tölté meg, úgy fojtá meg, s vagy akarák vagy nem, csak beplántálá Isten az igaz reformatiot az országba.“

A biblia állandó olvasása a pietisták stílusában nem marad hatástalanul s így a hosszasan jajgató s jelzőkkel halmozott mondatok mellett erőteljes hasonlatokra is bukkanunk. Cserei pl. Bánffy György erdélyi gubernátor halálát elmondva így kiált fel: „...azolta bizony olyak vagyunk, mint a pastor nélkül való juhok, mint az utezán való sár a kinek kell is, a kinek nem kell is, szabadon tapod bennünket.“¹⁰⁹

Cserei Mihály fiában, Györgyben, ez a vallásosság még teljesebb formájában mutatkozik. Végnélküli pesszimista sírámokban jelentkezik vallásossága. Cserei György pietizmusa nem annyira befelé irányuló, saját lelkét kutató, mint inkább a külvilág ellen irányuló érzés. Azt a vallásosságot képviseli, amely minden másban ellenséget lát s imájában arra kéri Istent, hogy külső ellenségeitől szabadítsa meg. Tekintete annyira nem tud megszabadulni az érzéki világtól, hogy a menyország örömeit szinte érzékelhetően képzele el.¹¹⁰ Az a gondolat, amely minden pietista író kísért s *Bethlen Kata* vallomásaiban jut legvilágosabban kifejezésre, hogy Isten csak annyi megpróbáltatást mér az emberre, amennyit az elviselhet, Csereinél is megvan. A rossz termésről panaszkodván, így sóhajtott fel: „Bizony az én sok keserűségeim miatt talán kétségben estem volna, ha az Úr Isten nem őrizett volna és nem erősített volna, de nem engedi az Úr feljebb kísértetnünk, hanem csak amint elszenvedhetjük, ha az Úr megsebhettett erőt is adott ő Felsége az én mélységes sebeimnek elviselésére.“¹¹¹

Érdekes, vallomásszerű följegyzést találunk Auner Márton már említett diáriumában. Az 1678. évben mindössze háromszor ír bejegyzést. Az egyik minden konkrét eseményt mellőzve csak Istenhez kiált fel segítségért: „Anno 1678. die 22. Octobris. Oh keserves sokszori

¹⁰⁷ Id. kiad. 10. l.

¹⁰⁸ Id. kiad. 114. l.

¹⁰⁹ Id. kiad. 410. l.

¹¹⁰ *Diarium Vitae Aerumnosae Georgii Cserei Senioris de Nagy-Ajta 1755. consignari aptum.* Történeti Lapok. 1875. 295. l.

¹¹¹ Id. m. 324. l.

könnyhullatásommal való szenvedő napjaim között legkeservesebb és iszonyú szenvedő napom, melyben való keserűségem és az én sok bánatos szenvedésem Uram, seregeknek Ura Istene hasson fel már elődben mert jaj, jaj, ha elhagya én Istenem, majd kétségben esem, siess jöjj el, ne késsél én segedelmem, oh Uram, oh Uram.¹¹² Ebben a kis fohászban benne rejlik a pietista lélek keresztmetszete: végtelen elkeseredettség, sok panasz, Istenhez való menekvés a földi bajok elől s Istennek türelmetlen segítségül hívása.

A vitatkozó s teologizáló vonás is megnyilvánul már sok periódikus emlékirásban. Bár protestáns hozomány, a laikus irodalomban a teologizálgatás természetszerűen átmegegy a katolikus írók műveibe is. Nagy Szabó Ferenc pl. a maga katolikus szemszögéből igyekszik feltüntetni a protestantizmus terjedését; e mellett úgy mondja el a dolgot, mintha mindenről a lehető legjobban lenne értesülve. Szerinte Sánta Márton 1536-ban hozta be „Calvinus könyveit és tudományát.“ „...ez avval kellett magát a tudatlan paraszt közösségnek: hogy ő néki bár ne legyen drágább köntösse, hanem csak aki száz pénzt érjen, mert úgymond nem illik apostoli embernek a drága ruha; ismét: ő néki fizetése csak annyi legyen, hogy legyen mit enni és innia. Azt a község megértvén, az olcsó praedicator két kézzel kapták minden tudományával együtt... stb.“¹¹³

Paskó Kristóf portai követsége alatt naplót vezet, emlékiratát azonban csak emlékezetből írja. Naplóját nem ismerjük, csak összefüggő emlékirását (1668), melyben beszámol a Magyarországon és Erdélyben esett dolgokról.¹¹⁴ Vallásos pesszimizmusa hazafias pesszimizmusban olvad fel. A szomorú tartalomnak megfelelően stílusa is siránkozó, mondatai elnyújtottak, a szavak egymásutánja monoton, zeneiség nélküli hangsort alkot. Ilyen már a kezdet: „Ez mostani utolsó és szomorú ügyben az keresztyén és igaz magyaroknak gondolkodásra való rövid siralmas materia.“¹¹⁵ Reménytelen elkeseredettsége annyira megnyilatkozik stílusában, hogy azt még az erőteljes bibliai hasonlatok sem tudják elevenné tenni. Ezt jellemzik a következő sorok: „...a bűnért megharagolt Isten annyira az embereknek szíveket meg szokta keményíteni, avagy sötétíteni, hogy az ő reá bokrosával tóduló és sebes árvíz módjára elborító veszedelmet ugyan érezvén is eszében ne vegye az mint az próféta mondja: Verd te Isten ez népet, de ugyan nem fáj ő neki; és másutt jobban kifejezvén azt mondja: fülük vagyon, de nem hallanak, szemek vagyon, de nem látnak, lábuk vagyon, de nem járhatnak.“¹¹⁶

A bibliai hasonlatok, az országnak Izraelhez vagy Judeához való hasonlítása történetíróknál, emlékiróknál egyaránt a stílus hozzátartozójává válik. Szalárdinál azonban ez nem más, hanem lényegbeli való-

¹¹² Id. kiad. Erdélyi Múzeum. 1903.

¹¹³ Nagy Szabó id. k. 34. l.

¹¹⁴ Szilágyi S.: *Naplók és emlékiratok a XVII. sz. 2-ik feléből.* Tört. Tár. 1890.

¹¹⁵ Id. 25 l.

¹¹⁶ Id. 25—6. l.

ság. Szalárdi krónikája, melyet a tapasztalati anyag túlnyomó része az emlékirások közé sorol, már címében kifejezi az író pesszimizmusát: *Siralmas krónika*. „Méltán hasonlítottak és igen méltán — így panaszkodik Szalárdi — az mi szegény hazánknak, Erdélyországnak és ahhoz tartozó részeknek állapota az Izrael és Juda nemzetének azon istentől rendeltetett fejedelemségű igazgatás alatt való boldog állapotához, midőn azon igazgatások boldogul az ő igaz vágásiban viseltettek és azokból ki nem vetemedtek, ellenben boldogtalan sorsához valamihelyt azon igazgatások az ő igaz vágásiból vagy határiból kivetemedtek.”¹¹⁷ A tulajdonképeni összehasonlítás csak e nehézkes bevezetés után kezdődik.

A zsidókkal való összehasonlítás, ami azonban nem kizárólagos pietista, hanem általános protestáns vonás, a biblia hatása alatt olyan mérvet ölt, hogy sok vallásos író vagy prédikátor a magyarokat „választott” népnek nevezi. Gyakran kifejezi Szalárdi is ezt a gondolatot Historiájában és kifejezésre juttatja egyúttal azt a pietista felfogást, amely az isteni igazságszolgáltatást a földön keresi.¹¹⁸

A pietista vallomások közt a XVII. sz. végén legjelentősebb a Bethlen Miklósé.¹¹⁹ Ő Augustinusra, Petrarára, mint irodalmi mintákra hivatkozik. De ez inkább érvül szolgál neki, hogy miért bátorodik ő is saját életét megírni, mintsem valóságos mintául. A nagyokra való hivatkozás mindég támasztékot ad, de Bethlen Miklós önéletírása az erdélyi családi diáriumok, családtörténeti feljegyzések, önvédelmi memorandumok s a protestáns vallásos irodalom hatását tükrözi. Petrarca, Augustinus legfeljebb mint távoli mintaképek lebeghetnek szeme előtt. Távoli példák, nem azért mintha nem olvashatta volna őket, de mert lényegében egyikből sem merit. Kérdés, ismerte-e Bethlen Miklós Szt. Agoston Vallomásait? Ismeretes, hogy már 1537-ben van Reguláinak magyar fordítása. Dézsi szerint huszonnyole szerzetesrend fogadta el életrendül e szabályokat. Ez a széleskörű szent Agoston kultusz, ha nem is bizonyítja, de valószínűvé teszi a Vallomások elterjedtségét is.¹²⁰ Igen jellemző formája Bethlen Miklós Önéletírása a dilettáns irodalmi műnek, amely mindent egy műbe akar tömöríteni. Részletesen mondja el a vele és általa történt dolgokat, nagy gondja van arra, hogy semmi ki ne maradjon. De az eseményeknél még nagyobb súlyt helyez önjellemének sokoldalú megvilágítására. Közrejátszik itt a tudatos és öntudatlan önvédelmi elem is, mint minden önarckép megalkotásában. Amint arra rámutattunk, Bethlen Miklósnak már helyzetéből természetesen következett az önvédelmi írás. Igazolni akarta magát, de nem mint várnók egy meghatározott vád alól, amellyel őt a bécsi udvar illette és nemcsak vádlói előtt. A már idézett rész, melyben családjának meghagyja, hogy milyen körülmények közt bocsássák közzé ha-

¹¹⁷ Kemény Zsigmond adta ki Szalárdi János *Siralmas Magyar Krónikája* kilenc könyveit. Pest, 1853. Újabb Nemz. Könyvt. II. f. 8. l.

¹¹⁸ Lásd erre nézve Szalárdi id. kiad. 10. l.

¹¹⁹ *Gróf Bethlen Miklós Önéletírása*. Kiadta: Szalay László, Pest. 1858.

¹²⁰ Dézsi Lajos: *Szent Agoston Reguláinak magyar fordításai Coelius (Bánffy) Gergelytől*. 1900.

lála után művét, az is arra mutat, hogy egy egész élet történetével és teljes jellemének bemutatásával akarja ártatlanságát az utókornak bizonyítani. Ezt bizonyítják az ilyenfajta gyakori megjegyzései: „Ezt mint kiváltképen való nagy errort nagy furort szükségesnek ítélttem ad posteritatis informationem igazán megírni...“¹²¹ Hogy nem saját korának ír, az abból is látszik, hogy nem kívánja emlékiratát életében ki nyomtatni. Mikor bécsi fogságából kiszabadul, nem tér vissza Erdélybe; életében őt semmi sem igazolhatta az erdélyiek előtt, kik őt nem vádolták: de, ami annál rosszabb, félreértették. Maga az a tény, hogy nem tér vissza hazájába, mikor azt már megtehetné, nagy rezignációra vall. Bethlennek, úgy látszik, ekkor már semmi várni valója nincs az élettől s hátralévő napjainak az ad tartalmat, hogy visszatekint a multakra; újra átéli a történeteket és saját személyiségének fejlődését megrajzolja. Másik ösztönzője az írásra, hogy lelki tartalmát megnyilatkoztathassa; ennek az ösztönzésnek eredménye az ön-életrajz 137 lapos „Előljáró beszéd“-e, amelybe egész életfilozófiáját, vallásos meggyőződését akarja belesűríteni. Szent Ágoston hatása kereshető esetleg ebben a vallomásszerű részben, de ez nem az Istenhez szóló spontán vallásosság feltörése, hanem beszámoló az embereknek vallásos érzelmeiről, s még inkább vallásos elveiről. Szent Ágostonra vall talán az is, hogy életének legintimebb részleteibe is pirulás nélkül avatja be az olvasót; de lényegében mégis tökéletesen ellentéte annak, mert míg Szent Ágoston bűnösségének tudatában, mint valami nagy gyónást vallja be Istennek legtitkosabb vágyát, — addig Bethlen Miklós életének legintimebb részleteivel is tiszta életét akarja bizonyítani, mind a saját, mind a világ szemében. Az ilyen cím, még ha külön nem is mondaná, Szent Ágostonra emlékeztet: „Ifjúságom bűneiről“ (XX. Rész). „Nem szégyenlem Augustinussal, Petrarccal megvallani ifjúságom mocskait és azok között az én Istenemnek körülöttem levő, majd emberi hitel felett való gondviselését — dicsőíteni álmélkodva...“¹²²

Bethlen Miklós az elbeszélő nyugodtságával írja meg „Ifjúsága bűneit“, s néha úgy érezzük, mintha csak az önéletírás teljességéért mondana el mindent. Semmi különösebb bűnbánatot és megindulást nem érzünk visszaemlékezésében, aminek részletes leírásához pedig egyedül csak a bűntudat jogosít fel. Mennyire eltér lényegében nagy példaadójától, aki hasonló tárgyú vallomását így okolja meg: „Recordari volo transactas foeditates meas, et carnales corruptiones animae meae: non quod eas amem sed vt amem te Deus meus. Amore amaris tui facio istud; recolens vias meas nequissimas, in amaritudine recognitionis meae: vt tu dulcescas mihi, dulcedo non fallax, dulcedo felix et securus: et colligens me a dispersione, in qua frustratim discissus sum: dum ab vno te auersus, in multa euanui.“¹²³

¹²¹ Bethlen M. id. kiad. 291. l.

¹²² Id. 351. l.

¹²³ Szt. Ágoston id. kiad. Liber II. caput I. p. 31.

Bethlennél ez azonban csak külső forma, mert más az a vallásosság, ami Szent Ágoston vallomásait megteremti, s más az, ami az erdélyi emlékirók vallomásaiban megnyilvánul. Aránytalan bármelyik emlékiratnak Szent Ágostonnal való összehasonlítása. Nem is egyenrangúak összemérését végezzük, mikor a kis arányú műveket egy velük össze nem hasonlítható rokon vallomással összevetjük. Csak azt állapítjuk meg, hogy mit vesznek át, jobban mondva, miben igyekeznek a világirodalom első, nagyarányú, mai napig is változatlanul hatalmas vallomását utánozni.

Bethlen Miklós vallásosságában a belső vallásos életnél nagyobb súlya van a vallás külső gyakorlásának. Szórszálhasogató hitvitázásba merül, s a kálvinista vallás főbb tételeit a vitatkozó hevességével írja meg. Már a „Mentségé”-ben megnyilatkozik ez: „Ninesen nekem egy nagyobb csodálkozásra való matériám, okom e világi nyavalyák s tévelygések között annál, mint tudta a sátán a keresztyén világot ez három dolgokra venni és vele ezeket elhítni: Hogy a boldog lelkek világi dolgokat, legalább a nekiek könyörgőknek könyörgéseket megtudják, megértik és Isten előtt való törekedéssel segítik, mert azt a tudományt sohasem a szentírásból, sem a sana philosophiából, sem a recta ratióból, sem valóságos experientiákból nem vehették, hanem némely szentírásbeli helyeknek nem értéséből, eltekeréséből, álmokból, ördögi csufolódásokból” stb.¹²⁴

Domináló elem a „recta ratio”; a pietista igyekszik a legnagyobb hit mellett is meggyőzni önmagát és másokat hite racionális voltáról. Bethlen Katánál találjuk meg a vallásos józanságnak hasonló megnyilatkozását, amit Bethlen Miklós így fejez ki: „De tovább álmélkodásra való dolog előttem ebben a megholtak tiszteletiben az, dato tisztelni vagy imádni, vagy segítségül is kell hívni a szenteket, miért nem igazítják imádságokat csak egyenesen azokhoz a lelkekhez az égbe, hanem azoknak esontját, porát, koporsóját, képit etc. háborgatják.”¹²⁵ Saját vallásában is mindég a kézzel foghatót emeli ki. Az Önéletírás bevezető részében rendszeresen fejtegeti a jó hír, a becsület erkölcsi értékét. Különös rendszeresség jellemzi ezeket a fejtegetéseket, szereti a pontos definíciókat. Ahogy vallási kérdésekben, mint egyedül helyest szögezi le a protestáns egyház megdönthetetlen tanait, úgy erkölcsi tekintetben sincsenek kételyei. Az erkölcsi életre vonatkozó véleményeit is dogmaszerűen fogalmazza meg: „A becsület azért két féle; a minthogy az ember kettőből, úgy mint testből, lélekből áll: úgy vagyon testi világi a testtel vagy világi élettel együttjáró és ugyanazzal el is muló becsület, hírnév; és lelki állandó, és valamint a lélek, úgy az is halhatatlan, és azért és azt nemcsak az életben szereti, hanem elkíséri a más világra is szakadatlanul, változatlanul és valósággal.” Bőven jellemzi az elsőt és végül a vallásosságban látja a második, az igazi becsület lényegét: „Az állandó és valóságos becsület pedig nem ez, hanem a hit, az Isten a maga fiában az Úr Jézus Krisztusban szeretetre és méltónak ítelt...”

¹²⁴ Id. 5–6. l.

¹²⁵ Id. 6–7. l.

„E két becsület annyira jár egymástól, mint az ég a földtől. Nézd meg erre Esai 55., 89. ...“¹²⁶

Bethlen figyelme teljesen egocentrikus; ez magyarázza, hogy míg magáról a legkisebb vonást is feljegyzí (szakálláról, haja őszüléséről stb.), addig rövid, felületes jellemrajzot ír másokról s ezt is elég ritkán. Zrinyi Miklós egyénisége hagy aránylag legmélyebb nyomot lelkében, s ennek jellemzésében mégis több a közhely, mint az egyéni észrevétel.¹²⁶ Nyelvében két véglet uralkodik. A vallomás ünnepélyessége, a vallásos elmélkedés magasztossága nyelvének is ünnepélyességet és pátoszt kölcsönöz. Viszont, mivel vallomásába mindenféle élettartalmát bele akarja tömöríteni, s azokat gyakran nem tudja a hétköznapiaságból kiemelni, nyelve köznapivá válik. Elmélkedései néha nemcsak pátoszból, de hasonlatokkal tele költői nyelvben nyernek kifejezést. E hasonlatokban több az irodalmiság, mint a spontaneitás. Első olvasásra érzik, hogy legtöbb nem az ő meglátása, hanem latin irodalmi példák utánzása vagy legalább is utána élése. Idézzük az egyik legszebbet: „A napfény úgy világol a pokulárnak, mint a királynak; a setétben mindenik vak. A százezerből álló virágoskert nem szebb, sem szagosabb a királynak szemének, orrának; egy pokulár-furulya, mellette egy szép leány dudoló énekét nem haladja a király kápolnájának s minden kótás muzsikásának chorusa.“¹²⁷

Rettegi György emlékiratait a XVIII. sz.-ban hasonló vallásos szellem hatja át. A pietisták nagy szerencsétlenséget látnak a vegyes házasságban. Bethlen Katának egész életét elkeserítette, hogy első férje nem egy valláson volt vele. Rettegi is Isten különös kegyét látja abban, hogy nem más valláson lévő nőt vett el feleségül. Megunván az özvegyi életet, megkéri egy leánynak a kezét: „Igen, hogy sem személye sem maga viselése — írja — mivel igen lágy és suna vala szegény, nem tetszett, de szép jószágocskája lévén bizony csak elveszem vala“ ... „de Isten áldja meg, nem jöve hozzám, mivel unitaria lévén, nem akarta vallását változtatni, én pedig jó lelkiismerettel Krisztus-tagadó mellé sohasem fekettem volna.“¹²⁸ Rettegi is szükségesnek érzi, hogy vallomásában számot adjon hitéről, vallási hovatartozásáról s hosszú fohászban ad hálát Istennek, hogy nem más vallásban született.¹²⁹ Vallásos élete azonban nem merül ki a teológizáltságban, a konvencionális vallásos formulák alkalmazásában, hanem bensőséges vallásos életet él s jó és balsorsában Isten végzését ismeri föl. Azokon a lapokon, ahol vallásos életéről esik szó (elkülönítve a harcos egyházi szellemtől), pátosza felenged és vallásos érzelmeit egyszerű szavakban fejezi ki.

Emlékiratát vallomássá teszik egyrészt a vallásos tartalmú közlések, másrészt az, hogy az író egész életének, főképen pedig egész jel-

¹²⁶ Id. m. 17—18. l.

^{126*} Id. m. 326. l.

¹²⁷ Id. m. 186. l.

¹²⁸ Rettegi György emlékiratai 1718—1767-ig. Kiadta Torma Károly. Hazánk, 1884. 212. l.

¹²⁹ Id. m. 218. l.

lemének hű rajzát igyekszik adni ez írásban. Önjellemrajzába önkénytelenül belevegyíti az öngazolást, mert bár semmi vád ellen nem kell védekeznie, mégis igyekszik magáról előnyös képet festeni: „Bátorságomat nem volt hol experiálhassam — írja a többi között — mindazáltal úgy gondolkozom, magam szelétől nem ijednék meg most is. Az igazat mindenütt szerettem kimondani, melyért nem is minden ember szeretett.” Megírja még magáról, hogy gyűlöli a hamislelkűséget, segíti a szegényeket és más jó tulajdonságait. Gazdagsága nincs, mert amint írja: „generose” szeretett élni: „De amellett: „cifra köntösben” sem járt.¹³⁰

Bethlen Kata önéletírása nemcsak az emlékirodalomban, de az egész magyar irodalomban egyike a legfontosabb pietista írásoknak. A magyar pietizmus minden sajátága, amire eddig rámutattunk, megvan önéletírásában; ehhez járul egyéni vallásos hajlama, amely viszont teljesen önálló helyet jelöl ki számára az irodalomban. Művében, ha a külső inspirációkat keressük, elsősorban a családi hagyomány hatását kell látnunk. A Bethlen-család századokon keresztül jelentős politikai szerepet visz Erdélyben, soraiból jeles történetírók (Bethlen János, Bethlen Farkas) s a XVII. sz. legolvasottabb emlékirója (Bethlen Miklós) kerülnek ki. Föl kell tételeznünk, hogy családi diariumot e családban rendszeresen vezettek, mivel ez legtöbb nemesi családban általános volt. Nagybátyja, Bethlen Elek, könyvtárának katalógusában pl. határozott nyoma van a családi naplónak: „In quarto. Egy be-kötött könyv, az kibén régi dolgokat írtam az titulussa: Liber memorabilium diversorum rerum et temporum.”¹³¹

Bethlen Katánál a családi naplóírásnak hagyománya: vagyónak részletes, szinte leltárszerű felsorolása és a kijelölt tanítócélzat. Bár többször olvassuk, hogy művét okulásképen írja, ez inkább csak forma, mint lényeg. Főindítóoka a lelki szükség, mely túlfeszített lelkét vallomásra készíti.

Bethlen Kata könyvtárjegyzéke arra vall, hogy ismerte korának összes főbb vallásos és polemikus iratait, mind a protestáns, mind a katolikus részről. A XVIII. sz.-ban az övé egyike a legszámottevőbb főúri könyvtáraknak. Feltűnő, hogy a sok vallásos elmélkedés között nem találjuk Szent Ágoston vallomásainak nyomát. Bethlen Kata Bethlen Mikóshoz hasonlóan nem is hivatkozik Szent Ágostonra, mint irodalmi mintára. Mégis nem lehetetlen, hogy tüzetesen ismerte Szent Ágostont. Az a vallásosság, amely önéletírását *vallomássá* teszi, nemcsak a hitvitákból merít ihletet. A szkolasztikus vallásmagyarázat mellett sok hely jut itt a misztikus, középkori szellemű vallásosságnak s a Szent Ágoston-i rajongásnak. Külön tanulmány feladata lenne Bethlen Kata művének Szent Ágostonéhoz való viszonyítása. Mi az adott keretben nem terjeszkedhetünk ki többre, mint annak a ténynek megállapítására, hogy bár külső nyomát nem találjuk annak, hogy Bethlen Kata olvasta volna a *Confessionum libri XIII.* c. művet,

¹³⁰ Id. 218. l.

¹³¹ Közli Lukinich Imre: *Egy erdélyi főúr könyvtára a XVII. sz.-ban.* Erdélyi Múzeum, 1901.

mégis formában és szellemben hatása érezhető. Föltűnő a hasonlatosság már az „Elöljáró beszéd”-ben, melyet „a keresztyén istenfélő olvasóhoz” intéz. „Az ISTENNEK Böltsessége mélységes — írja Bethlen Kata — meglábbalhatatlan, Utai megtudhatatlanok; Ítéletei végére mehetetlenek, az Emberi Elme azokat fel nem éri; az Isten tselekedeteit tsak tsudálja; de azt nem kérheti: Miért tselekeszed ezt vagy amazt?”¹³² Ugyanez a gondolat nyitja meg Szent Ágoston vallomását is: „Magnus es Domine, et laudabilis valde, magna virtus tua et sapientiae tuae non est numerus.”¹³³

A pietista írók közül egyik sem fejezi ki annyiszor és olyan meggyőződéssel, hogy az ember célja a földön Istent dicsérni s hogy Isten az embert tulajdonképpen a maga dicsőségére teremtette, mint Bethlen Kata. Ennek az eszmének is Szent Ágoston a megfogalmazója s Bethlen Katánál mintha az ilyen sorok hatása visszhangzanék: „Tu excitas, ut laudare te delectet quia fecisti nos ad te; et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.”¹³⁴ Hányszor szól ehhez hasonlóan Bethlen Kata is: „Mert Te tudod, minden szívnek Vigasztalója — így fohászkodik — hogy éltét az Én lelkem tsak azért kívánja, hogy ő tégedet Uram ditsérhessen; azért a mi legditsőségebb Sz. Felségednek és az Én Tebenned örvendező lelkemnek leg-alkalmasabb lészen a Te hozzád való emelkedésre, azt tselekedjed Én velem; mert Testemet, Lelkemet, s Életemet egészszzen Tenéked szenteltem; már akár éljek akár meghaljak. Én nem magamé, hanem az Én Meg-váltó URam JÉZUS KRISTUSomé vagyok.”¹³⁵

Érdekes az a fanatikus biztonság, amivel a pietisták nézik a hit dolgait. Ez a bizonyosság olyan mértékű, hogy egyikben sincs meg a vágy Istent megismerni, mert annak ismerése már természetesnek látszik nekik. Szent Ágoston, midőn az Urat dicsérni akarja, kétségbeesetten kiált fel, mert nem tudja, hogyan fohászkodjék Istenhez, akit nem ismer: „Sed quis te inuocat nesciens te? aliud enim pro alio potest inuocare nesciens te. An potius inuocaris, ut sciaris?”¹³⁶ A pietista lelkek az egyház tanításában minden kérdésre megkapják a megnyugtató feleletet. Vallásos áhitatuk, sőt rajongásuk is egybe olvad az egyházi szabályokhoz való ragaszkodással. Így Bethlen Kata a vértanuk elszántságával ragaszkodik református egyházához s egész életét elkeseríti az, hogy első férje s az attól származó gyermekei katolikusok. Az első reformátorok hevével védi (a XVIII. században!) egyháza dogmáit s ugyanazokkal a racionális érvekkel, melyekkel a XV. és XVI. századbeli hitterjesztők. Bethlen Kata vallásosságának jellegét épen az ellentétes összetevő elemek határozzák meg: középkori misztikus rajongás s az újkori reformátorok racionalizmusa. Ennek a két

¹³² Széki Gróf Teleki József özvegye Bethleni Bethlen Kata grófnő Írásai és Levelezése 1700–1759. Kísérő szóval ellátta Szádeczky Kardos Lajos. Kiadja Grill Budapest MCMXXII. I. k. 3. 1

¹³³ Szent Ágoston id. kiad. 1. l.

¹³⁴ Szent Ágoston id. m. 2. l.

¹³⁵ Bethlen Kata id. k. 119. l.

¹³⁶ Szent Ágoston id. kiad. 1–2. l.

ellentétes elemnek eredménye a stílusa, amelyben a legemelkedettebb részek egyszerre száraz prózaiságba süllyednek. A középkori misztikusok vallásosságával kapcsolja őt össze az új pietisztikus aszkézis eszméje. Újabb vallási keretében a katolikus középkor aszkézise újra-éled. Lényege a régi: a földi élet mulandó, nem más az, mint siralom-völgy, előkészület a boldog, soha meg nem szűnő túlvilági életre. Az örök élet boldogságát annál jobban kiérdemeljük, minél többet szenvedünk a földön; ezt az eszmét szolgálja az aszkézis. Utóbb az aszketikus életmód öncéllá válik, az erkölcsös életmód fogalmával néha már egyetemesül s az aszkéta apáca vagy remeteségben élő barát öncélúan él aszkéta életet. A földi szenvedés már a földön érezteti a túlvilági boldogságot, az imádság, az önsanyargatás utóbb sajátos, misztikus lelkiállapotot eredményez, amelyben az aszkéta vallásos gyönyörűséget érez. A katolikus középkornak épen úgy nem eredeti sajátja az aszkézis, mint a pietizmusnak. Koronként minden misztikus áramlatban és a legkülönbözőbb vallásokon belül más más formában jelentkezik. A különös csak az, hogy mivel az aszkézis mint a miszticizmus terméke az érzelmek pszichológiája és nem az értelem vagy akarat körébe tartozik: a józan protestantizmus keretében ez nem más, mint önellentmondás. Ez az önellentmondás jellemzi Bethlen Katát is; ez az oka, hogy odaadó vallásossága nem teremt harmóniát. Imáiban, melyekben az elragadtatottság érzelmét élvezi, annyira a földi dolgokkal törődik, hogy minduntalan ellenségeinek megbüntetését kéri: „Rontsd meg Édes ISTENem — így imádkozik — a Te Házadnak ellenségeit. Szaporítsad azoknak számokat, a kik a Te Szent Házadat ékesgetik: tartsd meg URam mind azokat, valakik a Te Ditsóségedet szeretik...”¹³⁷

Nyelve képekben gazdag; ez nem egyedül a biblia nyelvének hatása, hanem a misztikus lelkiállapotnak is. A misztikusok az extázist nem tudják szavakkal kifejezni s így konkrétan meghatározni, legfeljebb képekkel megközelíteni. Szenvedéseit gyönyörűséggel viseli s hálát ad érte Istennek, mert csak ezen az egyetlen úton lát menekvést a földi bűnöktől Isten felé. Számtalanszor kifejezi vallomásában ezt a gondolatot: „Mostan érezvén magam hibáit — így tesz vallo-mást — gondoltam nem lehet az, hogy tsak hamar Én rajtam az Én mennyei Szent Atyámtól valami Atyai dorgálás ne származzék, mert szorosan vigyázott Én reám az Én Anyámnak méhétől fogva, tudom ezután is azon vigyázást félben nem hadja; és sokszor fohászkodtam fel, hogy akármely sujtolást vigyen véghez Ő Felsége Én körülöttem, tsak épen azt éreztesse meg Én velem, hogy közelebb viszen magához. Vigye véghez az URISTEN ezután is akár Élet akár Halál a maga Szent Munkáját Énbennem nyomorult bűnösben.”¹³⁸

Az aszkéták boldog átszellemülésével gondol a halálra és a halál-ról való elmélkedések ösztönzik a legszebb sorok írására. De hadd halljuk őt magát: „Te vagy egyedül az Én Lelkemnek Fő Java, Boldogsága és minden öröme, Te kivüllötted semmi Jó nintsen: Te veled

¹³⁷ Bethlen Kata id. kiad. 119. l.

¹³⁸ Id. kiad. I. k. 167. l.

pedig még a halálnak keserősége is kedves gyönyörűséggé válik, melyet is a Te ISTEN-i nagy Hatalmadnak ereje szerént En velem igen méltatlanul bé-vittél vala; de az Halálnak keserűségét oh melly nagy örömmé változtatád úgy, hogy nagy örömmel azt mondhattam: Hol vagyon Halál a Te fullánkod és Koporsó, a Te diadalmad?¹³⁹

Vallásos fanatizmusát, a halál misztériumában való felolvadást, és szerinte az egyedül üdvözítő hithez való ragaszkodását legjobban jellemzi az, amit unakaöccséről, Bethlen Sámuelről, ír. Miután a gyermeknek szülei elhalnak, ő nevelteti „ISTENnek Ditsőségére“. „A gyermek ISTENTől szép Elmével megáldatván — így jellemzi a kilenc éves fiúcskát — a mellett ritka Példájú Engedelmes“... ..bátran írhatom, hogy egész Erdélyben lévő maga idejű és rendű Ifjak fellett való Tudományban elő is ment vala, úgy, hogy én is magamat gyönyörködhetném vele ily gondolatokkal, hogyha az ISTENnek nem tetszett is, hogy én a magam gyermekeimben gyönyörködhessem ennyiben, hogy magam igaz hitemben, vallásomban neveltethessem, ihol ebben az ISTEN bővségesen ki-pótola.“ Az ilyen forrón szeretett gyermeknek betegségéről értesülve nem esik kétségbe, hanem azért fohászkodik Istenhez: „hogy ő Felsége végye magához tisztán és ne engedje a Világtól meg-fertéztetni, minthogy a Jó ISTEN el-is vevé Martziusnak VII-ik Napján.“¹⁴⁰ Majd kedélyesen emlékezik rá, hogy ezzel a gyermekkel miként játszadozott: lefeküdt, mintha halott lenne és „oráltatott“ magának a nyolc-kilenc éves gyermekkel.

Gyakran részletezi mintegy újra átélve, újra szenvedve s egyúttal újra kielégülve elmúlt keserűségeit.¹⁴¹ A pietistáknál szokásos pesszimizmust ezek után talán nem is kell külön hangsúlyoznunk. Születésétől kezdve életének minden mozzanatát pesszimista sóhajjal vezeti be: „Születtem ez nyomorúsággal telyjes világra...“ így kezdi elmondani élete folyását. Házassági történetét is hasonlóan vezeti be: „Ez En Lelkem keserűségét szerző Házasságom pedig e szerént ment végbe... stb.“ A hitvitázó hajlam ugyanolyan mértékben van meg benne, mint a bensőséges vallásosság. Vitatkozási hevében sokszor valóságos gyűlölettel ír a katolikusokról. Ha csak szerét teheti, profanizálja és nevetségessé teszi hitüket. Naiv igazságkereséssel igyekszik meggyőződni és másokat meggyőzni arról, hogy a „Spanyol Réz Keresztetské“-nek, „mellyet a Pápa kétszer szentelt vólt meg“, — semmi csodálatos hatása nincsen. Azt mondhatnók, hogy gyerekes kárörömmel élvezi, hogy a kereszt, amelynek a jégesőt kellett volna a házról elfordítani, kudarcot vallott. Komoly, legtöbbször borus elbeszélésebe nem is kerül derű, csak olyankor, ha a pápistákat kell megcsúfolni. Számos kis történetet mond el róluk s elbeszélő stílusa ezekben a részekben legélénkebb. Egy húsvétkor pl. így ír a pápistákról: „En a Templomba mentem; elmentek ők is a magok Templomjokba, az holott hamar általesvén a Misén, a Templomból vissza mentenek, hosszas Bőjtök után alig vár-

¹³⁹ Id. kiad. 116. l.

¹⁴⁰ Id. kiad. 152—3. l.

¹⁴¹ Id. kiad. 4—5. l.

ták, hogy Húst ehessenek, késő volt az Ebéd készülését várni; hanem a Szentelt Ételhez tsak sietve leültek, a Szent Borból jól ittak, annyira, hogy mikor én a Templomból haza mentem, a sok szentelt Eledelekből úgy laktak volt, hogy a szent Kalátsal már egymást hajigálták. A szegény Barátot majd megütötte a Gutta bujában, hogy a szent dolgokkal ennyire vissza élnek; szedte mindenfelől a Bu-látott a szent Morsaléokat, hogy a tűzbe vethesse: eleget protestált, hogy kárhozatos vétek azt el-hullatni; de mint-hogy már jól laktak vólt, arra semmit sem hajtottak...¹⁴²

Feltűnő, hogy Bethlen Kata önmagáról nem fest sem előnyös, sem hátrányos areképet. Amit magáról ír, az mind csak lelki életére és — itt megint a különös ellentét tűnik fel — vagyoni viszonyaira vonatkozik. Bizonyságul szánja művét az embereknek, erre vallanak az ilyen sorok: „Hogy pedig Világi Életemnek le-írásában némelly Személyeket nevezet szerint ki-kellett írnom, magamon kívül, ezt a szükség így kívánta, mert különben *magam állapotját* is világosan leírnom nem lehetett volna...¹⁴³ Ezt bizonyítják a részletes felsorolások, a rossz rokonok támadása, a pártfogóknak védelme; mégis Bethlen Kata Önéletírásának becsét az adja meg, amit spontán vallásos megnyilatkozásból *bizonyságul ír önmagának és Istennek*.

f) Az önvédelmi elem szerepe az emlékiratokban.

(Mentségek.)

Az önvédelmi elem fontos szerepére az emlékirásban már rámutattunk. Az eddig tanulmányozott emlékiratokban ez az elem, ha nagy fontosságú is volt, csak burkoltan jelentkezett. Hátra vannak azok az emlékiratok, amelyeknek kimondott céljuk írójukat egy határozott vád alól felmenteni. Lehet, hogy pl. Kemény Jánost vagy más emlékirót az öngazolási szándék késztette írásra. Azonban ezt igyekszik *eltitkolni, nincsen határozott vád*, ami ellen védekezhetnék. S mindenestre az ilyenfajta emlékirásokban, ha az önvédelem kisebb-nagyobb mértékben kap is helyet, a többi nyílt cél előtt háttérbe szorul. A „Mentségek“ írói egy percre sem tévesztik szem elől céljukat s írásukat annak az egy célnak szolgálatába állítják. Lássunk ezekre is egy-egy példát.

Gálfi János várad-husztai rabságában „vaslánczai között“ önéletrajzot ír. Az önéletrajz befejezetlen. Valószínűleg kivégzésekor szakad meg a mű. Széles mederben ír. Születésénél kezdi és minden részletre kitér. Szempontja azonban csak egy van: szerencséjének így vagy úgy „lett öregbedése.“ Minden jel arra vall, hogy ártatlanságát akarta bebizonyítani és szabadulását szerette volna élettörténetének bizonyságával kieszközölni. Életírása tisztán az önvédelmi célt szolgálja; erre mutat, hogy ez egyetlen művét fogságában kezdi írni; saját nevének az

¹⁴² Id. kiad. 22. l.

¹⁴³ Id. kiad. 22. l.

„ártatlan“ jelzővel való felszerelése; s végül, hogy a fejedelmeknek és országos ügyeknek csak annyiban tulajdonít jelentőséget, amennyiben azokkal kapcsolatban saját érdemeit kiemelheti. Hűsége János királyhoz nem az az őszinte odaadás, amely Mindszenthí emlékiratában nyilvánult meg. Itt is inkább saját személyén van a hangsúly. Stílusa, mint arra már Mindszenthivel kapcsolatban rámutattunk, száraz, krónika-szerű.

A következő század nevezetes önvédelmi írata „*M. Tótfalusi K. Miklósnak*, maga személyének, életének és különös tselekedeteinek Mentsége. Mellyet az Irégyek ellen, kik a közönséges Jónak ezaránt meggátloi, írni kényszerítettett Kolozsvárt 1698 Esztendőben.“¹⁴⁴ Tótfalusi azon kevés emlékirók közé tartozik, kiknek életírása nem egyetlen irodalmi alkotásuk, kik nem dilettánskodásból, hébe-hóba, de rendszeresen, mondhatnók hivatásképen írnak. Ebből következik, hogy nem akarja mentségéül egész életét, csak életének a vádra nézve fontos mozzanatait megírni. Egy emlékirónál sem tapasztaljuk ezt az egy bizonyos célra és tárgyra való irányulást, mint nála. A legtávolabbnak látszó kitérésben, a legkisebb részletben benne rejlik a főcél: írója ártatlanságának bizonyítása s ez egységet ad az emlékiratnak. Nem akarjuk itt üldözésének történetét részletezni. A vádak, amelyekkel őt kortársai illették, röviden nem foglalhatók össze. A Mentség megértéséhez azonban szükséges, hogy ennek történetére röviden viszapillant-sunk.

Tótfalusi Hollandiában — hazája dicsőségére — megtanulja a nyomtatás művészetét. Javíttatja a magyar bibliát, emberfeletti küzdelemmel haza jön, hogy szerzett tapasztalatait hazája hasznára fordítsa. Azonban minden küzdelme kárbavész, mert itthon összeütközésbe kerül egyházával, egész környezetével, s a helyett, hogy dolgozhatnék, apró intrikákban, vádaskodásban, védekezésben s a kenyérért való küzdelemben fogyasztja el erejét. Egész élete keserűségét önti bele Mentségébe, amelyben különböző ellene emelt vádak alól igyekszik tisztára mosakodni, s mire az önvédelmi irat elkészül, vádirat lesz belőle mindazok ellen, kik őt vádolták. A Mentség történetéhez még csak azt kell hozzátennünk, hogy Tótfalusi még az emlékirat írásának évében annyira megtört, hogy a református zsinaton nyilvánosan bocsánatot kért és visszavonta az abban írottakat és írásba foglalta *Retractio*-ját. Csernátóni Gyula kutatja Tótfalusi üldözésének okát; szerinte „a valóságnak legmegfelelőbb és egyszersmind legtárgyilagosabb ítéletet bizonyosan Enyedi István nagyenyedi teológiai professzornál olvashatnók, akinek fölötté elmondott halotti prédikációja az akkori idők szokása szerint majdnem egy kis kötetet tesz ki. Azonban az illető beszédeknek a Tótfalusira vonatkozó része mind a kolozsvári ref. kollégium, mind az Erdélyi Múzeum példányából ki van szakítva még pedig hitem szerint szándékosan.“¹⁴⁵ Végül is azzal magyarázza meg az

¹⁴⁴ Gyalui Farkas kiad. Kolozsvár, 1902.

¹⁴⁵ Csernátóni Gyula: *Tótfalusi Kis Miklós helyesírási újításai*. Erdélyi Múzeum, 1891. 36. l.

összeütközést, hogy Tótfalusi más viszonyokat talál Erdélyben, mint amilyenekből távozott; az erdélyiek magukénak hiszik a készülóban lévő bibliát, amelyre bizonyos adózások már befolytak. Ő azonban közben saját költségén dolgozik Amsterdamban s bibliáját sajátjának tekintí. Másik ok a félreértésekre: az erdélyiek azt hiszik, hogy ő meghamisítja a bibliát. Ezek azonban csak részlet magyarázatok, amennyiben a felsorolt viszálykodások már valami mélyebben fekvő oknak eredményei.

Dézsi az összeütközések okát Tótfalusi jellemében keresi, mert amint ő írja, Tótfalusi „magasratorő szellem, akiben teljes mértékben megvolt az ezeket jellemző éleslátás, tevékenység, önzetlenség, sőt önfeláldozási készség, de egyszersmind türelmetlenség, túlbuzgóság és túlérzékenység is.”¹⁴⁰ Kétségtelen, hogy ez a magyarázat közelíti meg inkább az összeütközés okát. Azonban itt az egyház, a társadalom vádjaiiban — a múlt távlatába visszatekintve — nemcsak egyetlen személy ellen irányuló vádakat kell látnunk. Az erdélyiek Tótfalusi személyét támadva a nekik még idegen eszméket támadják. A baj nem az, amint Csernátoni véli, hogy néhány év alatt megváltoztak az erdélyi viszonyok, hanem épen az, hogy Erdély lényegében semmi sem változott. A külföldön töltött tíz év megváltoztatta a külföldön tanuló magyar világszemléletét. Tíz év egy ember életét egészen új tartalommal töltheti meg, egy nép fejlődésének történetében azonban jelentéktelen; így egészen természetes, hogy a megváltozott Tótfalusi hazatérve, változatlan viszonyokat talál. Külföldön szerzett tapasztalatait nagy önzetlenséggel akarja az arra elő nem készített közösségnek átadni. A közösség tiltakozik az erőszakos fejlesztési kísérlet ellen. Tótfalusi a lángelmék hevével tovább kísérletezik (itt kapcsolódnak bele a viszálykodásba a Dézsi által megállapított jellemvonások), az erőszakos nevelni akarás még nagyobb ellenhatást szül: ennek következménye az egyén tragédiája. A meg nem értettek örökösen ismétlődő tragédiájával állunk itt szemben, kiket saját koruk nem érthet meg, mert annál ők előbbre vannak s kik nem tudnak környezetükhöz leszállani, de azt akarják minden áron magukhoz emelni. Mint ahogy a környezet nem tudja, hogy mi is az, amit kárhoztat nagyjainak egyéniségében és ezért kígyót-békát rákiált alaptalan vádjaiiban, épen úgy a megvetett próféta is érthetetlenül áll szembe környezetével. Így Tótfalusi sem képes üldöztetésének végső okaiba behatolni s ezért kétségbeesett erőfeszítéssel védekezik az ellene emelt kicsinyes vádak ellen. Természetes, hogy a védekezés újabb ellenállásra talál. Ennek a magát megértetni akarásnak eredménye a *Mentség*. Különös a mi szemünkben, de kora irodalmiságába ezzel nagyon is beleillik, hogy nagy céljait milyen aprólékos anyagi természetű érvekkel bizonyítja. Elmondja pl., hogy mindent feláldozott Belgiumban, csak hogy haza jöhessen, ahol pedig „Targonczával tolyták a pénzt szállásomra.” Ez alkalommal nem resteli az összegeket, melyeket kapott, számlaszerű pontossággal felsorolni. Részletesen bi-

¹⁴⁰ Dr. Dézsi Lajos: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században*. Bp. 1899.

zonyítja a rajta esett sérelmeket. Jellemző ezek között a következő: „Mondom én, hogy ha a gutta ütést a gond hozná, előbb megütött volna engemet a gutta, mint Bethlen Elek Uramat; arra Németi Sámuel Uram így szólván: *Nem késő még*. A mitsoda gestussal ezt mondotta, láttatott azt kívánva kívánni, hogy engemet megüssön a gutta.”¹⁴⁷ Ugyanezen beszéd folytatásában olvassuk: „Az én nyomtattam Bibliát és a körül való sok munkánkat kezdvén oltsárolni, egyik ő Kegyelmekek közül azt mondja: Ennekem Istennek hála Janssonius nyomtatta Bibliám vagyon. A másik ezt: Én szert nem tehettem mindeddig arra, hanem ezzel kellett tünnöm stb.” (252.) Ilyen és ehhez hasonló meghurcolások után kiált fel: „...hogy méltán mondhatnám Nehemiással érette: Én Istenem emlékezzél meg rólam nékem jómra...”^{147*}

Gyakran fejezi ki magát hatásos képekben. Annyi akadállyal kellett Erdélyben megküzdenie, hogy „egy jó szőlő gazda emberhez” hasonlítja magát — „a ki hallván, hogy soha nem volt még Belgiumban a szőlő művelés, mint itt, reá venné magát, hogy oda mennyen és ott azt megindítsa. Oda menvén legelsőbb hegyet keresne a szőlőknek.” És így tovább — ő is, mint a belgiumi ember, sem gyepet, sem karót nem talál.

Minden lehető kicsinyes vád ellen találunk itt védekezést; így megtudjuk, hogy haszonleséssel vádolták, majd pedig azzal, hogy feleségét cifrán ruházza. A kicsinyes részletezést elnyomják azok a részek, amelyekben emelkedettebb stílusban, a magasabb eszméktől áthatva felidézi nemes céljait, amelyekért mindenét feláldozta. Magát azzal vesztette, — írja az Előljáró beszédben — hogy „országostól régen mozgattak, hogy a magyar Bibliát ki kellene nyomtattatni”. „Én látván, hogy ez csak pusztá vellicitas (mondék magamban); hozzá fogok én egy szegény legény lévén és megmutatom, hogy egy szegény legénynek szives devotioja többet térszen, mint egy Országnak immel-ámmal való igyekezeti...” A magyar újitóknak minden keservét átéli Tótfalusi, mikor nem találhatnak megértésre a haza javát szolgáló praktikus újtási tervei. Példát akart adni a magyarságnak mesterségével, mert akkor: 1. A magyar nem lenne mindenkor olyan desperatusban a szomszéd nemzetek előtt: experiálván, hogy a magyarokban is helyezhetett Isten jó elmét, mellyet ha jóra fordítanának, sok jóra vihetnék a Hazát. 2. Ha az én példámmal a jó mesterségekre adnák magokat és azokat itt helyben gyakorlanák, tehát sok jó pénzt maraszthatnának az országban és annyi manu-facturákat, Bétsi késért, ollóért, Krakкаи cérnáért és egyébért ki ne hordanák a pénzt Országunkból. De még

¹⁴⁷ Mentség, 16. l.

^{147*} Id. m. 17. Az imént idézett beszélgetésnek a Janseniusra való célzás is jelentőséget ad. Jansenista hatások keresése az erdélyi irodalomban még eddig érintetlen, de valószínűleg eredményes munkára vezetne. Ezeken a nyomokon elindulva Szent Ágoston művének közvetlen hatására is akadhatnának adatok, mivel a jansenisták egész hitrendszere Szent Ágoston eszméiben gyökerezik. Zolnai már említett „Magyar jansenisták” c. cikke csak egy elszigetelt területű és befejezett jansenista irodalmi hatással foglalkozik. Az esetleges erdélyi hatásokat más úton kell keresni.

most is vannak olyak köztünk, a kik inkább kapván az idegeneken ceteris paribus úgy ítélnék, hogy inkább azok által, mint a haza fiai által munkálkodtanának holmit.¹⁴⁸ Közben persze belejátszik egyéni háttérbe szorításának fájdalma is. Többek között a „florenciai nagy herczeg” hívja meg mint híres typographust, de ő visszautasította a megtisztelő ajánlatot. Erről így emlékezik meg: „Az a Méltóságos nagy Herczeg nyereségnek tartotta volna, nagynak pedig, ha engemet oda kaphatott volna. Nem úgy, mint itt, ahol ezt lobbantják szememre: — *Quod tu miraris, ridiculum est aliis.*”

Tótfalusi is csatlakozik azoknak a lelkes tudósoknak táborához, kik a XVII. században propagálják a deáknak a magyar nyelv által való kiszorítását: „Mert ha le nem rontják vala existimationat — írja erre vonatkozóan — én szándékom szerint véghez vittem volna talán eddig, hogy a Magyar Skolák felvétetődtenek volna Nemzetünkben: és így sokkal inkább vennék könyveinket. Nem mindeneket kellene a Deák nyelv tanulásával terhelni; bár tsak a magok születési nyelveken tudnának olvasni, tsak ezzel is sokra mehetnének. A szegény ember azért idegenkedik sokszor gyermekének taníttatásától, hogy látja, melly sok esztendeig kinoznak a Skolákban majd mindeneket — (t. i. az Deák nyelvvel), mégis kevés mehet *perfectiora*. De ha tsak a maga nyelvén való olvasást tenné fel céllul, kevés idő kellene arra és kevés volna olyan szegény ember, a kitől annyi költség ki ne sülné. Taníttatná bár osztán a ki úgy akarná. Ezt tselekszik más keresztyén nemzetekben és azért kél egyikért jobban a könyv. Hogy pedig azonkívül mik lehetnek, a mellyek különbséget szereznek e dologban, minden ember megért-hesse) minthogy ma is tsudálják sokan, hogy más Országokban még kapva kapnak a Typographusok a híres munkákon és kinyomtatni nyereségnek tartják; itt pedig *Patronust* kell keresni effélére” ... „itt e világnak olyan szegletében élünk, hogy hanemha magunk között kél-el; a szomszédságokkal nem közölhetjük...”¹⁴⁹

Forradalmiságot jelentenek az ilyen gondolatok abban az időben, mikor még az éles eszéért gyűlölt Bethlen Miklós sem hoz haza többet külsőségeknél bécsi útjáról. Mint láttuk e századbéli más naplóíróknál is, a külföldi benyomások érintetlenül hagyják lelküket, csak a diárium lapja őriz meg belőlük a késő évek számára egy-egy felületes és mindig külsőleges megfigyelést. Így volt ez a legkülönbeknél is (Haller Gábor, Teleki Sámuel, Halmágyi István stb.). Bethlen Miklós bécsi útjáról így ír: „Micsoda sok szép városok — várakban vagy mellettők, bizom a geographusokra...” (t. i. amelyek mellett elment.)¹⁵⁰ Hollandiából sem hoz sokkal több emléket haza; ír ugyan az étkezésről, fűtésről, de semmit az emberekről, az erkölcsről vagy műveltségről.

Minden védekezésében támadást tartogat, nem annyira személyes támadói (ami azokra még nem is lett volna olyan sérelmes), de az egész fennálló világrend és eszmekör ellen, amelyen ez a világrend ala-

¹⁴⁸ Id. m. 52. l.

¹⁴⁹ Id. m. 69. l.

¹⁵⁰ Bethlen Miklós Önéletr. 282. l.

pult. Ilyen támadás és újító törekvés van a következő védekezésben: „Vádoltak azzal, hogy én *Belgiumi accuratio*t álmodozók ebben a hazában, holott ennek jobb csak úgy maradni, mint eddig volt: a mivel (úgymond) a mi atyáink megérték, nem szükség nekünk tovább iparkodnunk. Mindazáltal erre felelek: I. Hogy sem a reformatioban, sem egyéb jó dolgokban sohasem volt ennél ártalmasabb *opinio*. Hát ha az emberi elmét ezzel így kellene megkötni; mitsoda *campust* engednének annak?”¹⁵¹ Azonban Tótfalusi látszólag hiába küzd, életében sem anyagi, sem erkölcsi sikere nincsen, könyveit alig veszik. „Néha a szegény ember el-jó sokadalmi alkalmatossággal és nézegetvén a könyveket ezt mondja: Majd a vásárba mégyek és ha pénzem marad, visszajövök, s megveszem ezt vagy amazt; annak utánna osztán soha nem látjuk.” Mentsége bizonyossága ennek a látszólagos eredménytelenségnek, s bár azt saját korának, személyes védelemként írta, bizonyosság az az utókor előtt is a magyar könyvért szenvedett vértanúságáról.

g) Végrendeletek.

Az emlékirások egyik fajtája a végrendelet. Formája rövidebb, mint általában az emlékiratoké, de ugyanazok a lelki szükségletek teremtik meg, mint a többi emlékiratot. S míg az emlékiratokban sokszor egy elem dominál, addig a végrendeletben egyesül a történeti dolgok megörökítésének (történetiség), a lelki élet megnyilvánulásának (vallomás) és önigazolásnak vágya. Az emlékirás egy formájában sem találjuk meg olyan egyforma mértékben a három elemet. Sok terjedelmes emlékiratnak is ilyen végső elszámolás íze van, mint a végrendeleteknek. Pl. ha összehasonlítjuk id. Halmágyi István végrendeletének kezdetét Hermányi Dienes József emlékiratának bevezető soraival, alig találunk különbséget köztük. Halmágyi, miután az emberek bűnösségéről, döghalálról, „s más mostani kesereves állapotokról” panaszkodik, így ír: „Mindezek ilyformán létének keserves meggondolása kényszeríte engemet is arra, hogy minekelőtte az én életemnek estvéje elérkezvén, minden érzékenységem a szolgálattól megszűnnének eddig való bánatos és fájdalmas folyásáról, tennék valamely jedzést, mely jövődöben gyermekeim, ha Isten egyet méltoztat a világi életre, lásák meg, kiktől vettem légyen e világi gyarló életemnek eredetét és hogy én nagy árvaságban élvén gyermekségemtől fogva mennyi vizsontagságon kelle általmennem.” Hermányi is hasonlóan okolja meg emlékiratának keletkezését: „Minthogy már életemnek hatvanadik évébe léptem, nem halaszthatom tovább leírni életemet s abban mind a jót, mind a gonoszt, melyek eddig én reám jöttek Istentől.”¹⁵²

Cserei Mihály végrendeletszerű jelentőséget tulajdonít emlékiratainak, végrendelete viszont emlékirataihoz hasonló. „Többet is ír-

¹⁵¹ Id. m. 54. l.

¹⁵² Hermányi id. m. 1. l. 257. sz. 1208. l.

hatnék, akár egész könyvet — így ír Cserei végrendeletében — gyermekeim tanuságukra; de ezen kívül is sok írásaim, munkáim vannak, azokat olvassák gyakorta; ha életrevalók lesznek gyermekeim, azok szerint folytathatják dolgokat...¹⁵³

A végrendeletek rendszerint nemcsak az anyagi javak felosztásáról gondoskodnak, de irányt mutatnak az utódoknak a szellemi továbbfejlődés terén is. Ezért gyakran tartalmazzak „regulákat”, „intéseket”. Cserei is a vallásosságot örökségként, átok alatt hagyja gyermekeire.¹⁵⁴

Halmágyi végrendelete iskolapéldája lehetne annak a vallásos pesszimizmusnak, mely kora irodalmát jellemzi. Ez a pesszimizmus bibliai hasonlatokkal tele, de nehézkes stílusban nyilvánul meg: „E világ estvéje felé történt a mi születésünk s consequenter életünk, mely időmennél messzebb esett az épségnek állapotjától, annál inkább megvesztett és minket is megvesztett s világ seprejévé tett.” „Ha mi jócska vot volna is — így folytatja — embernek világi táplálása körül a mi aetasunk táján, azt szüleink és előttünk élők a tejfelesít elélték, nekünk savónál egyebet nem hagytak.”¹⁵⁵

Mindegyik végrendelet anyagi vonatkozású részében helyt talál a végrendelkező önigazolása. Ebben igyekeznek bizonyítani, hogy életükben jól gazdálkodtak. *Borsos Tamás*, kinek emlékiratait már tárgyaltuk, így ír végrendeletében: „...A szent Istennek áldásából az egy várhegyi házamat, csűrös kertemet stb. ...ösről maradtam semmi jószágom nincsen, hanem valamim vannak, azokat Isten áldásából magam virtusával, kit sok nagy jámbor szolgálattal kerestem a mostani feleségemmel együtt.”¹⁵⁶ A végrendeletekben épűgy, mint az ön-életírásokban, vallomásokban igyekezik az író egész hitéről bizonytságot tenni s azokba vallásának főbb tételeit saját fogalmazásában belevinni.

Bethlen Kata végrendeleteiben épen úgy ír, mint önéletírásában. Ugyanazzal a pesszimista megvetéssel fordul a földi dolgok felé és ugyanolyan misztikus örömet érez a halál örök misztériumán. Az egyik végrendelkezésének címe pl. így szól: „E nyávalyás életből való kiköltözésemnek emlékezésére Nálam kedves lévén, tudván azt, hogy ez csak álom, mely is drágalátos az Úr szemei előtt.”¹⁵⁷ Itt különösen sok alkalma nyílik, hogy kedvenc tárgykörének, temetésének, részleteivel foglalkozzék. „Meghidegedett tetemeim eltakaríttatása iránt sokszor gondolkodtam...”¹⁵⁸ Emlékiratot vagy végrendeletet írva ugyanazon tárgykörbe, ugyanazon gondolatcsoportha jut.

¹⁵³ Fővárosi Lapok, 1876.

¹⁵⁴ Cserei id. m. 1206—1207. l.

¹⁵⁵ Id. m. 453. l.

¹⁵⁶ Konez József: *Borsos Tamás végrendelete*. Erdélyi Múzeum, 1899. 317. l.

^{157—158} Erdélyi Múzeum, 1895. 533. l.

¹⁵⁹ Rummy Károly: *Töredék Benkő József az Erdély históriája írójának magyar nyelven található kézírásairól írt értekezéséből*. Tud. Gyűjt. 1824. IX. k. 82. l.

III.

Visszapillantás.

Az erdélyi emlékirások, mint láttuk, három századon át kifejezői és részesei Erdély közműveltségének, történetének, vallási áramlatainak. Az emlékiratok egyúttal irodalmiságot képviselnek. Nem öncélú irodalmi törekvéseket akarnak ezek az írások megvalósítani. Annak az irodalmi felfogásnak képviselői, amely az irodalmat mindég valami más, az irodalomtól különálló eszme kifejezőjéül tekinti. Az erdélyi emlékirások a magyar irodalmiságba szervesen kapcsolódnak bele, mert fedik az egykorú magyar irodalmi tudat fogalmát. A történetirodalom, vallásos irodalom éppen tárgyuknál fogva nemhogy az irodalmiság fogalmától elkülönülne, de éppen ezek képviselik a „hivatalos” irodalmat. A közönség irodalmi olvasmányai között gyakran szerepelnek az emlékirások, egyet-egyét sok könyvtárban kézirati másolatban is őriznek. Benkő József Bethlen Miklósról feljegyezi, hogy „leírta a maga életét is magyar nyelven, magyar könyvben 1642-diktől fogva 1703-dik esztendeig. De ebbe az Erdélyi dolgokat is úgy fogalta, hogy az egy jó história gyanánt szolgáljon, melyre nézve sokan is szokták nemzetünkben olvasni.”¹⁵⁹ Kemény Jánosról pedig így emlékezik meg: „...nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is sok urak, urasszonyok és más érdemes emberek méltán iratták le és olvasták ezt a hasznos könyvet.”¹⁶⁰

Bod Péter Magyar Athenásában Bethlen Miklós és Borsos Tamás mellett még több emlékirót említ, tehát az egykorú irodalomtörténet sajátjának könyveli el az emlékiratokat. Látszólag a valósághoz való nagy ragaszkodás választja el őket bizonyos modern értelemben vett irodalmiságtól. Azonban ez a vonás éppen nem választó vonal, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar irodalom további fejlődésében a valósághoz való ragaszkodásnak mily nagy szerepe van. A szolgai ragaszkodás az igazhoz (melynek eredménye a túlságos részletezés, adatok felsorolása) az irodalmi fejlődés folyamán valóságtiszteletté válik. Erdélyi János 1847-ben azonosítja a történeti valóságot az esztétikai valósággal: „Az élet valósága vagy az élet amint van, éppen úgy megáll aesthetikai igazsággul, mint az erkölcstanban az idéző ezen tanítása: valamint akartok, hogy az emberek tiveletek cselekedjenek, ti is azt cselekedjétek azokkal, vagy a cartesii: cogito ergo sum philosophiában, mint a kétszer kettő négy matematikában.”¹⁶¹

Ez a valóságtisztelet a magyar irodalom legnagyobb korszakában, a magyar klasszicizmus irodalmi termékeiben jut legteljesebb kifejezésre. „Kemény Zsigmondtól és a klasszikus kor többi nagy emberétől — mondja Horváth János — a valóságtisztelet és az igaz megismerés

¹⁵⁹ Benkő József tudósítása az Erdély históriája íróinak magyar nyelven található kézírásairól. Közli Bruz Lajos. Új Magyar Múzeum. 1853. 225. l.

¹⁶¹ Erdélyi János: *Egyéni és eszményi*. Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847. II.

morális értékét tanulhatjuk meg.¹⁶² Az az út azonban, amelyet a magyar irodalom a valóságnak válogatás nélküli megírásától a valóságtiszteletig megtesz, hosszú. S míg a minden valónak megírása kezdetben az egyénnek a tárggyal szemben való elnyomottságát jelenti, addig a valóságtisztelet a klasszikus korban irodalmi alapelv. A valósághoz az írók úgy jutnak el, hogy egyéniségük szerint keresik a „tények okait.” Abban a kezdetleges irodalmi állapotban, amelyről mi szólunk, az írók egyéniségük mellőzésével a valóságot nem a végső okokban keresik, hanem a tényekben. „A XVI. és XVII. sz. látszólagos önállótlanóságát az magyarázza, — Thienemann szerint — hogy nem érték az eredetiség. Nem ismeri az eredeti írójának szellemi tulajdonát.”... „A XVI. sz. irodalmi munkáin is közös, mindenütt eltalálható sajátságok sokkal szembetűnőbbek az egyéni különlegességeknél; mondhatnók e korban inkább találunk zárt, egységes irodalmat, mint írói egyéniséget.”¹⁶³

Az emlékirások fejlődéstörténeti jelentősége éppen abban mutatkozik, hogy természetüknél fogva önként adják a valóságos tárgyhoz az író egyéniségét. Az egyéni érdekltség mind a történeti, mind a vallási tartalmú iratokba beleviszi az író érdeklő eseményeket, az íróval családját, önarcképét, majd önjellemét rajzoltatja meg. Az őt közéről érdeklő eseményt kénytelen saját szemszögéből megvilágítani: mindez talán levon az írott mű tárgyi valóságából, de annál többet ad az irodalomnak az író egyéniségéből. A tárgyi igazat egyéni színekkel olvasztja össze az emlékiró s mind gyakoribbak lesznek majd az „egyéni különlegességek.” Hatásuk természetesen áterjed más irodalmi termékekre is.

Az egész magyar irodalom szempontjából ítélve, az emlékirások főjelentősége kétségtelenül az, hogy az általános és való tárgy mellett az egyéni szemléletet szerephez juttatják.

¹⁶² Dr. Horváth János: *A nemzeti klasszicizmus irodalomszemlélete*. Egyetemi előadás, 1930—31. II. félév.

¹⁶³ Thienemann Tivadar: *A XVI. és XVII. sz.-i irodalmunk német eredetű művei*, IK. 1922. 60. l.

Vida György facetiái.

Irta. Dr. Dömötör Sándor.

A hanyatlás korának irodalma nem mondható gazdagnak kiváló költői alkotásokban. Ennek igen egyszerű oka van: nem volt nagy tehetségű írónk, aki lánglelke vezérlő sugaraival megvilágította volna a magyar élet hamuszínbe olvadó homályát, és nem volt lelkes közönség, amelynek mohó szépségkívánása talajt adott volna új költői törekvéseknek. Ez a két tény elég szemléltetően mutatja, hogy a magyarság álmosan változó életformái közül a hanyatlás korának igen kevés szellemi tartalma volt, irodalmi szempontból pedig majdnem terméketlennek kell tartanunk. A magyar értékek pangását a tehetetlenség érzete kényszerítette erre a korra. A nyugat felől özönlő eszmé-áramlatok ellentétben állottak a császári ház törekvéseinek szellemével, a magyar élet érdekeinek, a létért való küzdelemnek pillanatok között való hullámzásával, s a magyar elfáradt az ide-oda kapkodásban: fáradt közöny vasabroncsában kábultan szorult meg minden nagyotakarás, gyermeketegen apró kedvtelésekben élte ki magát a magyar szellem.

Ennek az álmos kornak egyik legjellegzetesebb és legkedveltebb könyve, amely irodalmi szempontból ily kedvezőtlen időben is egy fél-század alatt öt kiadást ért el, Kolumbán Jánosnak *Vida György facetiáiról* szóló verses műve.¹ Nem kiváló mű, nincsenek benne elmélyedésre készítő gondolatok. Toldy csak annyit mond róla, hogy a köz-nép és az alsóbb rendek „élvezeteit” igyekezett kielégíteni — Horváth Cyrill szerint — vaskos, durva „markalfiádáival”.^{*} Egyszerűbb sorsú olvasók olvasták örvendezve ezt a naiv szemlélettel átítatott, demokratikus tendenciájú könyvet és nagyokat nevettek azon, hogyan szedte rá a vakmerő kurtanemes a dölyfös nagy urakat. Erről tanuskodik az, hogy Kolumbán művének példányai — mint minden ponyván forgó népszerű műé — elkallódtak, elszakadoztak.² E miatt a históriának csak három kiadása volt kezemben, melyek között igen lényegtelen eltéréseket talál-

¹ Szinnyei (MI. VI. 806.) szerint: H. n. 1759, 1770, 1780, 1789, Vác 1793.

^{*} Toldy Ferenc: *A m. költ. tört.* Pest, 1867. 310. l., Horváth Cyrill: *A régi m. irod. tört.* Bp. 1899. 721. l.

² Molnár József barátom, akinek Kolumbán-lány volt a nagyanyja, és Kolumbán György nyug. el. isk. igazgató gyermekkorukban látták otthon (Csengerben és Olasztelekin) egy-két szakadozott példányát, ezeket azonban jelenleg a legszorgalmasabb utánjárással sem tudták megtalálni.

tam.³ A mű második kiadásának,⁴ amely 63 számozatlan lap terjedelmű, teljes címe: *Néhai tordai hadnagy Vida György facetiának: jeles tréfáinak Históriaja, Mellyet Hevertében mélanckóliái között Magyar Versekben foglalt: Sző-Demeteri Házánál Oloszteleki Kolumbán János. Némely Vármegyéknek Hűtös Assesora. Nyomtatott 1770-esztendőben.* A második lapon: *Mens manet & Virtus caetera mortis erunt. Nihil inexpertum omittit. Q. Curt. f. 157.*

A mű szerzőjéről, Oloszteleki Kolumbán Jánosról, aki Mikes Kelemen és Faludi Ferenc kortársa volt, nagyon keveset tudunk. Szilágy megyei földbirtokos volt, s a krasznavidéki nemesházakban gyakran emlegették nevét.⁵ Valószínű, hogy Kis-Petriben lakott,⁶ azonban Benkő szerint „in Vársóltz Comitatus Kraszna domicilium hoc tempora habens, scribere non pigratus, multum lucubravit”.⁷ Lényegében egyéb forrásainkból sem tudunk meg sokkal többet róla. Édesapja, Kolumbán Sámuel, Thököly—Rákóczi alatt kuruc dragonyos kapitány volt, édesanyja nevé Vársóltz Anna. Érdekesebb alak családjában Kolumbán Ferenc, aki 1657-ben ezredes volt a két Rákóczy György alatt, Apaffy udvarában is szolgált, s genealógiai munka írására is ráadta fejét.⁸ Apó: Péter szerint „Krasznaiban assessor az Kolumbán János”,⁹ s ő maga is „Némely Vármegyéknek Hűtös Assessorá”-nak nevezi magát műve címlapján. Hivatali működésére, peres ügyeire néhány levéltári

* A címlapjuk: *Vida Históriaja, Mellyet készített, és magyar versekbe foglalt Néhai Oloszteleki Kolumbán János. Harmadikszor ki-nyomtatott az Olvasók kedvéért, 1789. Esztendőben.* Innen megtudhatjuk, hogy Kolumbán ekkor már nem élt. *Néhai tordai had-nagy Vida György tréfálódásainak Históriaja, Mellyet Hevertében Mélanckóliái között Magyar Versekben foglalt Sző-Demeteri Házánál Olosz-teleki Kolumbán János, Erdélyben némely Nemes Vár-megyéknek Hűtös Assesora. Nyomtatott Váizon, Marmarossí Gottlieb Antalnál 1793-ban.* Feltűnő változtatást csak az 1789-i kiadás végén találunk:

*Igy menekedék meg Vidának élete,
Vida tréfáinak ezzel leve vége,
Mert félelme miatt alig folyt a vére,
Ő életének is csak hamar lett vége.*

Míg az 1770-i kiadás azt mondja:

*VIDAról többet-is lehetne meg-írni,
Kinek sok dolgait lehetne ditsírni;
De némely dolgain bizony méltóbb sírni;
Mint meg-írádra szívemet rá-bírní.*

³ Dolgozatomban a lap esetleges megjelölésével ezt a kiadást idézem.

⁴ Pintér Jenő: *Magyar irodalomtört. A XVIII. század.* Bp. 1931. 486, 491. l.

⁵ Altörjai Mike Sándor: *Collectio Genealogica Nobilitatis Transylvanicae.* 2. k. 518—519. l. (Erdélyi Múzeum Egyesület levéltára.)

⁶ Transsilvania, II. 483.

⁷ Nagy Iván: *M. orsz. családai.* Pest, 1859. VI. 315—318. l., Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családai.* Székely-Udvarhely, 1900. 129—131. l. Kempelen Béla szerint (*Magyar nemes családok.* Bp. 1913. III. 28., VI. 105.) leszármazási adatok vannak még a gr. Teleki-levéltárban Marosvásárhelyt. A családnak egy kedves hagyományát Tóth Béla is közli. (*M. anekdotakincs.* V. 56. l. „Kolumbán-csillag” c.)

⁸ *Syntagma vivorum* (1741.) Mon. Hung. Hist. II. oszt. 36. k. 210. l.

adat is fényt derít.¹⁰ Verses munkáján kívül írt még egy görög-római mitológia, ¹¹ azonban egyéb irodalmi működése is feltételezhető. A Versényi György által kiadott *Szíveket újító bokréta* c. XVIII. sz.-beli dalgyűjteményben a LXVII. sz. nóta szerzője, mint a versfők mutatják (Kolomban Jáos), Kolumbán volt.¹² Az érdekes vers a diákok életét dicsőíti, utolsó versszaka pedig bizonyossá teszi Kolumbán szerzőségét, mert szubjektív módon szól arról az érzésről, ami *Vida György* megírására is készítette:

*Sok éneket, szép verseket néha keze írogat,
Fácéciát, komédiát okkal közé válogat.
Ez ifjakat, urfiakat,
Hatalmas kavallérokat,
Szép mûzsákat, friss nimfákat,
Jeles úri szép dámákat,
Dudolással tartogat.*

Kolumbán irodalmi nézeteit *Vida György* I. részében is kifejti, ahol sok értelmes megjegyzését találjuk. Dicséri nyelvünket, melyet nem haszrálunk ki kellőképpen:

*Nintsen ollyatén nyelv, föld kerektségében,
Melly jól ki beszélne; de mind felejtésben
Mentenek, Nemzetünk évezvén restségben.*

Minden nemzet megörökíti szép szavakkal nagyjait, csak a magyar nem, pedig egyik sem tud annyi nagy embert felmutatni. Felsorolja hőseinket, s hazafias lelkesedésében odáig jut, hogy az amazónkat is magyaroknak tartja:

*Magyarok voltak-? még tsak azt sem tudnók,
Ha eredetéből szónak ki-nem hoznók.*

De nemcsak a hősookról, hanem a tréfás emberekről is megfeledeztek. Csak Mátyás király szerzett róluk históriát. Erdélyben is volt egykor egy nevezetes tréfás ember, s

*Hogy rosda ne fogja sok tselekedetét,
Im Históriában töttem nevezetét.*

Kolumbánt műve megírására hátramaradottságunk érzete sarkalja, azonban szavai nem tanuskodnak valami nagy látókörről. Mennyivel

¹⁰ Kolumbán cum Joanne ratione Saevitiae contra Subditos agitatus in primis Periodi Diebus agitur, et submittatur 231/1770. — Kraszna Comitatus „A Joanne Kolumbán desumpta ob saevitiam in subditos pecunia inter judices dividi non debuisset“ 1621/1776. (Canc. Reg. Transsylv. Orsz. Levéltár). Az összeg elég tekintélyes volt: Rfl. 333. xd. 20.

¹¹ *A régi pogányoknak az ő isteneikről tiszteletekről való história. A poéták és régi görög s deák authorok írásinak megértésekre magyarul kiadott.* Debrecen, 1766. (Nyom. Margitay István.)

¹² RMK. XXXV. 7. l. V. ö.: Baros Gyula ism. Irodalomtört. 1914. 468. l.

más hangot üt meg ez az érzés a maga idejében nemes szavú és széles tudású literátoraink száján, és mennyivel másfajta művek születnek meg ebből a szabadságharc kezdetét jelentő fojtott levegőben! Kolumbán művének anyaga a sok keringő mendemonda, törekvései becsületesek, mert tudatosan örökíti meg a magyar humor gyorsan röppenő, kedélyes jeleneteit. Talán az első író nálunk, aki nem meglevő művek kompilálásából, hanem a fájoan élő, eleven életből merítette tárgyát. Erről bizonyosodhatunk meg Telekihez írott leveléből is:

Méltóságos Gróf Úr,
nékem régi Méltóságos Gratiozus Uram Patronusom!

Nem régiben a Vida históriáját magyarul versekbe foglalván, értetem, hogy a méltóságos Teleki familia némelly dolgokat contravertált benne, mellyen az ólta örökké szomorkodom; mert én annak a méltóságos fejedelmi familiának soha még gondolatommal sem kívántam véteni, s nem is véték, ha tudok; de a históriát csak úgy írhattam, a mint másoktól hallottam, én bizony megengedem: hogy annyi időtől fogva: lőtt dologhoz elég hazugság ragadt; mert historia est certa vel dubia: melyet én megértvén, a mikben érthettem, hogy azon méltóságos familiának (etiam-si non et aprope) derogál, újra írtam, revocáltam, és corrigáltam. Instálok azért méltóságos Úrnak: és Nagyságod által az egész méltóságos familiának, vétkül ne tulajdonítsa, nem szánt szándékból cselekedtem, a mit cselekedtem, melyről Nagyságtokat nagy alázatossággal midőn követem, kegyelmet és engedelmet kérek; melyet megnyervén; mint hogy az elsőnek kinyomtattatása után száz annyi dolgait hallottam; újra ki akarom nyomtattatni; és ha parancsolnak Nagyságtok, ad confortandum, kész vagyok Nagyságtokkal communicálni; addig ki sem nyomtatatom, remélvén, hogy Nagyságtok az ő dolgait mindeneknél jobban, és bővebben is fogja tudni; melyről való kegyelmes válaszát Nagyságodnak elvárom és maradok Méltóságos Gróf Úrnak

Kis-Petri 3. Julii 1763.

holtigvaló alázatos hív szolgálja,
Columbán János m. p.

Illustrissimo ac Magnifico Domino Adamo: é S. R. I. Comitibus Teleki de Szék. Sacratissimarum Caesareorum ac Apostolicae Regiae Majestatum. Camerario A. Actuali et Generali: etc. etc. Domino et Patrono mihi Gratosissimo.

K(endi) Lóna.

Columbán János úr(am) az Vida históriájába m. Teleki familiám ellen tett verseinek revocatiojáról és engedelem kérésről; s azoknak kitöröltetéséről és újra igyekező kinyomtatásáról és ha kívántatik ad communicandum elküldéséről pr(aesentatae) K(endi) Lóna 25ta Apr. 1765 (így!) (Teleki Mihály kezéirása).¹³

¹³ Eredetije ívalakban Széki gróf Teleki László levéltárában, a missilis anyagban. (Erdélyi Múzeum E. birtokában Kolozsvárt.)

Ez a levél igen fontos dokumentum Kolumbán művének keletkezésére. Ebből tudjuk meg azt, hogy Kolumbán művét 1763-ban, vagy pedig nem sokkal előbb írta és ki is nyomtattatta.¹⁴ Ezt a kiadást nem ismerjük, pedig Kolumbán szavai szerint a későbbi kiadások alaposan javítottak és bővítettek. Az első kiadás népszerűségét, amely a sok, hozzáfűződő szóbeszédben is megnyilvánul, magyarázza az új mód, amelynek szokatlan formája még a Teleki családnak is fájt. Kolumbán verse felidézte az emberöltő múltán lassanként feledségbe merülő tréfamester egykor országszerte emlegetett, a generálissal űzött durva mókáit, furfangos cselekedeteit és vaskos tréfáit: író és közönség ilyen együttes munkája szokatlan még nálunk ebben az időben. Kolumbán azonban, bár az élőkre tekintettel volt, hű maradt a hagyomány realitásaihoz és az újonnan nyert anyagból pepecselő részletezéssel festette meg kedvenc alakját.

Kolumbánt a mult, a történelem, a régi történetek lelkesítik és Vidát is történelmi alaknak rajzolja. Szerinte Vida Torda városában született, szülei nemes emberek voltak. Iskolái végeztével a kancelláriára ment, azonban szülei halála után maga vette kezébe kis gazdasága vezetését. Ehhez nem nagyon értett és így hamarosan a prokurátorságra adta magát. Ekkor mutatkozott meg a tréfákhoz, csínyekhez vonzódo érzéke és az urak szívesen hívták meg mulatságaikra mulattatónak. Vida áprilist járatott mindenkivel; nem bánta, ha megverték vagy becsukták érte. Tudomást szerzett a híressé vált tréfamesterről Teleki Mihály, Erdély főgenerálisa is, s magához hívatta Gernyeszre. Vida Teleki kegyei közé jutott eszes mókáival, aki megszerezte neki a tordai hadnagyságot. Ebben a minőségben élt aztán sokáig Apafi fejedelemsége alatt, akit gyakran elbolondított tréfaival. Sokszor újjat húzott Telekivel, sőt Heister osztrák generálist is rászedte. Ezek a vonások alkalmasak Vida személyének elképzeltetésére. Azonban a tudomány számára is hiteles adatok bizonyítják, hogy Kolumbán hőse csakugyan élt, hogy a „tréfás jádзи erdélyi Markali“ valóban élő személy volt a XVII. század második felében.¹⁵

Vida György valószínűleg a Vida családok erdélyi ágából származott, amely a pákói előnevet használta.¹⁶ Apor Péter a Vida nevet *Onographia* c. munkájában a régi magyar nevek közé sorolja,¹⁷ pedig Vida Andrást a gyulafehérvári káptalan levéltárában levő Liber Regius szerint (XV. k. 113. l.) 1626. március 29-én Bethlen Gábor lófősitette (primipilatus).¹⁸ Vida György nevű erdélyi nemesembert nem találtam, azonban egy Vida István nevűre egészen ráillik Vida György

¹⁴ Négyesy László szerint (*Pallas lexikon*, Bp. 1895. X. 703. l.) Kolumbán 1758-ban írta művét, de csak 1770-ben adta ki. Ezen állítás eredetét nem volt módomban kikutatni.

¹⁵ Pintér Jenő: *Egy régi magyar verses elbeszélés hősről*. Magyar nyelv, 1927. 469–471. l. U. i. közli a Kolumbán művére vonatkozó irodalmi anyag pontos bibliográfiáját.

¹⁶ Nagy Iván csak megemlíti a családot. I. m. 179. l.

¹⁷ Mon. Hung. Hist. II. oszt. 36. köt. Bp. 1903. 521. l.

¹⁸ Vass Miklós: *A királyi könyvek székely oklevelei*. Erdélyi Múzeum 1900. 616. l.

személyleírása. Apor Péter megemlíti az „udvari és tréfás jádзи Vida István“-t,¹⁹ Cserey Mihály pedig a kortársairól készített névsorába feljegyzi „Thordai Vida István, híres játékos ember“ (494) nevét.²⁰ Ezeket az adatokat kiegészíti Bethlen Miklós, aki önéletrajzában írja, hogy „az odafel említett Vida István tordai jó nemes, jó elmés, prokátoros, és akárhol az egész világon híres, jeles tréfás, bolondos ember Tordának és akárhol az egész világon híres, jeles tréfás, bolondos ember Tordának, merő atyja vala, azért is communi voto populi gyakrabban hadnagya, mint tordai jó nemes, jó elmés, prokátoros, és akárhol az egész világon híres, jeles tréfás, bolondos ember Tordának, aki, mint tordai nótárius, gyakran foglalatoskodott Vida társaságában. Megtudjuk tőle, hogy Vida 1682. szeptember 8-án a tordai Kisasszony-napi sokadalmon mint tordai substitutus hadnagy két bűnös akasztásában működött közre,²² 1684. május 9-én mint Torda város hadnagya tagja lett az új-tordai szántóföldeket regisztráló társaságnak.²³ 1684. július 1-én azt írja róla Szaniszló, hogy Teleki uram elég méltatlanul haragudott Vidára Patai Máté dolgáért,²⁴ azonban, úgy látszik, nem volt tartós harag, mert 1685. január 3-án csak megmarasztja őt Teleki a hadnagyságban.²⁵ 1683-ban már feleséges emberként emlegeti Vidát Szaniszló.²⁶ 1684. szeptember 1-én Vida a tömlőből kiváltott egy Orosz János nevű legényt, hogy ez három évig szolgáljon nála.²⁷ Vida 1696-ban még élt, mert ekkor intézett kérelmet a kancelláriához, hogy protectionális levelét Kolozsvárra küldjék,²⁸ azonban Czegei Vass György naplója szerint ebben az évben „2. Aprilis holt meg Tordán Vida István, ki az urakat gyakran mulattatta, sok emberséges embereknek, kik markát jobban megkenhették, nyelvvel jó szívvel szolgált, de gyakran az méltóságok előtt sok böcsületes embereket nyelvvel meg sértett. Isten irgalmazzon neki.“²⁹

Czegei kifakadása mutatja, hogy Vida személye nem mindenki előtt volt oly rokonszenves, mint Bethlen előtt, ki Vida sírhelyét is megjelöli. Valószínű, hogy erre vonatkozik a *Nagyenyedi Heraklitus* (1759) feljegyzése is: „Az I. Teleki Mihálynak két asztali emberei voltak: *Vida István*, ki Tordai Hadnagyságot visele és láttam magáni magos-ságban leírva a képét, mely alá e' vala írva: *Stephanus Vida, Bonus dux Tordae*; a másik vala *Kubunyi*; — ezek nappal bolondoskodtak

¹⁹ Mon. Hung. Hist. i. h. 200. l.

²⁰ Mon. Hung. Hist. i. h. 268. l.

²¹ *Gróf Bethlen Miklós Önéletrajza*. Kiadta Szalay László, *Magy. Tört. Emlékek* III. 2. fele. Pest, 1860. Vidáról: II. 77. és 85. l.

²² Történelmi Tár 1889. 235. l.

²³ U. a. 252. l.

²⁴ U. a. 253. l.

²⁵ U. a. 259. l. „Irtunk levelet az úrnak (Teleki Mihálynak) az hadnagyság felől. Megmarasztották qualitercunque Vida uramat.“

²⁶ U. a. 248. l.

²⁷ U. a. 255. l.

²⁸ Canc. Reg. Transsylv. 122/1696. Orsz. Levéltár.

²⁹ Mon. Hung. Hist. II. oszt. 35. köt. Bp. 1896. 217. l.

Teleki előtt, éjjel tanácsossi voltak Telekinek.³⁰ Bethlen jellemzése és a Telekivel való kapcsolat szinte pontos leírása bizonyossá teszi Vida István és Vida György azonosságát; hogy „Kolumbán miért keresztelte Györgynek, ennek nem akadtunk nyomára” — írja Bobory, a mű egyik alaposabb ismertetője.³¹ Szerintem a névváltoztatásnak okát nem is Kolumbánnál, hanem a közvélemény megnyilvánulásában kell keresnünk. Apor Péter *Onographia*-jában a következőképpen magyarázza a két nevet:

*István görög nyelven szép koronát teszen,
Meg is felel neki, mindenkor van készen,
Vidám, víg, friss kedvű, különben csendesen
Folytatja életét s gazda is egészben.*³²

*György s Gál máson kapdos s praedának örülnek,
Az, kit megcsíphetnek, hamar vízre visznek,
Hol hasznót éreznek, ottan megjelennek,
A sok fortély miatt hamar megvénülnek.*³³

A valóság és Kolumbán Vidája között, mint később bővebben látjuk, körülbelül ugyanaz a különbség, ami az István és György név általános magyarázata között, ami azt jelenti, hogy Vida alakja már kezdte elveszíteni realitását, közeledett a népi hősök valószínűtlen tréfás alakjaihoz, hogy Kolumbán Vidája már tulzottabban festheti az amúgy is tréfás Vidát, mint amilyen az a valóságban volt. Ez a megállapítás azonban csak a névcsere egyik valószínűnek látszó lehetőségét és nem a pontos okot bizonyítja, mert az is valószínű lehet, hogy Kolumbán tudatosan ferdítette el a nevet. Ezek után azonban ez a kérdés lényegesen úgy sem változtathatja meg eredményeinket: bizonyosra vehetjük, hogy a két Vida egy és ugyanazon személy. A *Nagyenyedí Heraklitus* ugyanazokat a tréfákat meséli el Vida Istvánról, mint Kolumbán Vida Györgyről.

Mindezek azt bizonyítják, hogy Vida alakja Kolumbán idejében is erősen közeledett már a mesék valószínűtlen hősei felé, mai szemmel pedig nagyon nehezen tudjuk Vidát történelmi személynek elképzelni. Ha tréfáit olvassuk, minduntalan a mesék hasonló tréfás alakjai jutnak eszünkbe. Valószínű, hogy eddigi méltatóit is ez a körülmény zavarja meg. Színnyei megállapítása szerint „a Csalóka Péter-féle alakok, melyekhez Vida György is tartozik, mindig kedveltek voltak a népnél s az alsóbbrendű olvasóközönségnél, és több népmesének vannak ilyen hősei. Nevetünk a mulatságos fickókon, kik egyre-másra tréfálják meg környezetüket, de nem egyszer maguk húzzák a rövidebbet.

³⁰ Hermányi Dienes József: *N. Enyedí síró Heraklitus és — Hol mosolygó s hol kacagó Demokritus!* — Ercsey György másolata 1845-ből. 4° Az Erdélyi Múzeum kéziratgyűjteményében Kolozsvárt. 168b—170b. (332—336.) 141. sz. Átdolgozva közli Tóth Béla: i. m. VI. 214—216. l.

³¹ Bobory Zoltán: *A hanyatlás korának költészete*. Kolozsvár, 1912. 47. l.

³² Mon. Hung. Hist. i. h. 516. l.

³³ U. o. 517. l.

82. l.
38 V. ö. Ethnographia 1926. 102. l. és 1930. 11. l. 38. sz. jegyzet.

végén, minő ügyvédje volt az erdélyi törvénytárasnak és milyen hadnagya volt Tordának, miféle mulatságban telt kedve a híres generalis Teleki Mihálynak!³⁹ Ezek a jeles facetiák tehát szorosan a kor képéhez tartoznak; a vármegye, az urak, Teleki, a fejedelem, a fejedelmi udvar életének egy-egy különös részlete, furcsa kis eseménye hatósabban világítja meg Vida korának mindennapi életét, mint egy tudós értekezés, amelynek elvontságából éppen az élet hiányzik.

„Apafi udvara és hatalma nem sokban különbözött egy-egy német duodec-fejedelemtől, — írja egyik modern történészünk⁴⁰ — ahol a főszemélyek közlelől ismerték egymást és a politika ügyeit családiasan, folytonos pletykák, hatásköri és rangsorbeli veszekedések közt intézték el. Hiszen még az országgyűlés tagjai is régi ismerősök, rokonok, atyafiak voltak, akik nem egyszer engedtek meg maguknak tréfákat, így mikor Mikes Kelemen nevében cigány vajdaságot kérő folyamodványt clvastak fel nagy hahota közepett az 1664. évi országgyűlésen,⁴¹ vagy mikor a fejedelem udvari bolondjával tárgyaltak.“ Az országgyűlések családias jellegét Vida egyik esete is bizonyítja. Az országgyűlésen, mikor Bánfi Farkas és Serédi Benedek „perlettenek“, Vida Serédi háta mögé állt és számárfüleket csinált neki. Sokáig tartott, mire Serédi észrevette, hogy miért nevetnek rajta. Nagy hahota közben verte el Vidát izetlenkedésért. Vida aztán Seréditől úgy szerzett magának elégtételt, hogy 200 forintot fizettetett vele, amiért nemes embert vert meg. Ezzel ugyan szerzett magának pénzt, de a „Prokátorságból igen ki-szakada“, mert „mondják a‘ miképpen kereste, Mással ne mivellje.“ Így aztán nem maradt neki más hátra, mint hogy tréfacsinálásból éljen.

*Szép fatzétziákban magát gyakorlotta
Önnön magát penig úgy alkalmaztatta,
Hogy majd minden Fő rend magához hívatta
‘S azokat gyönyörű tréfaival mulatta.*

Ezekből a szavakból arra következtethetünk, hogy Vida mint ügyvéd „leszerepelt“ ezen tetteivel, s amint ez még divat volt az akkori időben Erdélyben, mint udvari bolond kereste meg kenyerét. A könnyű felfogású urak a síkamlós tréfát szerették, amely nem foglalkoztatja nagy mértékben a szellemet, de ellenállhatatlan nevetésre ingerel. Az udvari bolondok kötelessége volt ilyenről gondoskodni.⁴² Apor írja (Metam. IX. §.), hogy Bánffy Györgynek volt egy Piszli nevű „tréfás Markalfja“, Cserei szerint „bolondos szolgája“ (1702)⁴³ és egyéb adataink is vannak ilyen különös nevű bolondosokról, akik nagyurak nevet-

³⁹ Bodnár: i. h. Dézsi Lajos is körülbelül ezen a véleményen van: *Magyar történeti tárgyú szépirodalom*. Bp. 1927. 48. l.

⁴⁰ Szekfű Gyula: *Atizenhetedik század*. Hóman—Szekfű: M. tört. V. 231. l.

⁴¹ L. az országgyűlés jegyzőkönyvét. Erdélyi Országgy. Eml. XIII. 357. l.

⁴² Flögel Karl: *Geschichte der Hofnarren*. (Liegnitz u. Leipzig bei David Siegert 1789.) c. mű alapján „Udvari bolondok“-ról Regélő 1838. 2. sz. 14—16. l. Magyar irodalmát l. Siklóssy László: *A magyar középkor erkölce*. Bp. 1922. 137. l.

⁴³ Tóth Béla is közli: i. m. I. 320. l.

tető szolgálai voltak. Vida azonban nem ilyené vált, mert nemes ember volt. A Vida-féle nemes emberek szerepére igen érdekes adatokat találunk. Apór Péter írja eleinkről, hogy „az tréfában igen gyönyörködtek asztalnál. Azért azhol tréfás, játékos embereket tudtanak, azokat magukhoz hívták, asztalnál jól tartották s mentől nagyobb tréfát tanáltak fel, abban mulatták magokat.”⁴⁴ Tehát nemcsak mesterség volt a tréfa, hanem akinek jó vénája volt a mókára, annak alkalmat adtak, hogy megindíthassa szelleme sziporkázását, s akik hallották, hamarosan meléje ereszkedtek. Az igazi mulatság az volt, ahol vígan lakhattak, ahol kedvükre eltréfálhattak. Ki, amit hallott, később aztán továbbadta.⁴⁵ Cserei is megemlékezik egy ilyen „tréfás” emberről. Valamelyik mulatsággal kapcsolatban említi, hogy ott volt „a többi között bölöni Jakó András, ki is noha a többire nézve alávaló ember volt, de tréfás s egy szersmind értékes ember lévén, admittálták a conversatióban.”⁴⁶ Vida szerepe sem volt más. Meggyőz erről bennünket az a két kis történet, melyet Bethlen Miklós önéletrajzában, tehát hiteles forrásból, olvashatunk róla.

„Mert noha Caraffának, — írja Bethlen (i. h.) — praecise az az instructiója nem volt, a mit cselekedék, hanem quod e servitio caesaris melius et practicabilius videbitur, pro re nata faciat, de ő mint bölcs nagy politikus látta, hogy non sine omine jött ő 12 ókrón bé Kolosvárra, ut impleteretur quod dictum est per neo prophetam Vidam: Exclama filia Transylvaniae! ecce venit prorex, castigator tuus, vectus cornutis bobus ut faciat ex juvencis tuis petulcis boves aequae nites, ac illi, quibus tributur in triumpho per portas Claudopolim. Vida pseudo-propheta ideálabb megmagyaráztatik...” Később aztán írja: „Mikor Caraffát Kolosvárra várták, ez a Vida az én odafel említett Jörger öcsémrel ivutt; mennek oda a város elei Jörgerhez, tudakozni a többi között arról, hogy micsoda étellel találják kedvét Caraffának? Mond Vida részegen: mit sorpogtok ilyen amolyan fiai, a hírére is reszkettek; hiszen ő is avval él, amivel más ember. Igen is, majd egy kétheti fiú gyermeket süssetek meg verő malacz helyén néki, mert ő azon igen kap. Ezt Caraffának megvívén, annyira megharagudott volt reá, nehezen tudá Teleki megcseudesíteni, hogy el nem vesze vagy bujdosék miatta.”

Kolumbán műve főképpen olyan tréfabeszédekből épül fel, amilyenekből Bethlen is idéz. Kolumbán a végtelenségig szókimondó; trágár jelenetek és szavak nem zavarják őt, s a legmesszebbmenő részletességgel idéz fel ilyen durva képeket. P. o. egy szelidebb részt idézünk. Vida valamelyik büntetéséért nagyon megharagszik Telekire és „megnyelveli úgy-mond: vén Asszony-formára.” Kolumbán a következőképpen írja le ezt a jelenetet:

⁴⁴ Idézi Takáts Sándor: i. m. 70. l.

⁴⁵ Azokat a tréfás és szellemes mondásokat, melyek később közmondássokká váltak, a XVI. században még *tréfabeszédnek*, ha már a köznép is használta, *parasztpéldának* hívták. Takáts: i. m. 69–70. l.

⁴⁶ Apór Metamorphosis Transylvaniae (Erdély változása) Cserei Mihály pótló megjegyzéseivel. Bp. é. n. Rózsavölgyi és Tsa kiadása (1927) 13. sz. Jegyzet.

*Ki állott meszszi-re, ott künn az útzára
 Ott kiabált, a' mi jöhetett torkára.
 Te Sohonnai: víz hozta e' világból,
 Két hab szörű lovon jöttél a' Kúnságból
 Ott is a' mint mondgyák tsak gránán nadrágból,
 Estél ki szös-vásznon az anyád hasából.*

Mindezek ellenére Kolumbán művétől nem lehet megtagadnunk bizonyos lendületet. Fordulatos előadásmódja, kiélezett helyzetei a gyakorlati adomázóra vallanak. Erre elég bizonyíték, ha a *Nagyenyed* Heraklitus által megörzött Vida-tréfák valamelyikét összevetjük az ő könnyed feldolgozásával.

Mikor Teleki Mihály a maga méltóságának csaknem felső pontján ülne; de templomos ember nem volna, — monda Vida: *Uram! egy nagy gonoszságot cselekszem kigyelmed ellen 's azután elbúvnom bátorságos helyre, hogy kigyelmed engemet meg ne találhasson.* Monda Teleki: *Hová! hová tudnál előlem elbúvni karafia?!* — Felele Vida: *Én bizony csak a gerneszezi templomba, melyet hallván Teleki elfordula tőle; mert tudja vala mit tenne a Vida István vágása.*⁴⁷

Kolumbán ezt a kis esetet a következőképpen dolgozta fel:

*Többi között az Urat zok szóval illetvén,
 A' sok tréfa között jótskán megsebhethvén,
 Monda: az Úr Farkas módgyára nevetvén,
 Meg-tanítlak kopasz? dupét meg-veretvén.
 Mond VIDA nem félek Uram Koma tölled,
 Mert olly helyre bűnám mindgyárat elölled,
 Ha megfutamodnám helyben te mellölled
 Hol én mindeneket hallanék fellölled.
 De te soha bizony ott meg-nem lelhetnél;
 Akár mint keresnél 's mással kerestetnél.
 Mond az Úr ha Világ végére mehetnél,
 Ott-is meg-lelnélek úgy el-nem tűnhetnél.
 Monda tsak székedben a' templomba mégyek
 Egész esztendeig örökké ott légyek,
 Nem félek hogy meg lel, 's pirongságot végyek
 Oda soha sem mégy, bár akármit tégyek.
 Ezen a' F6-Rendek nagy katzajt ütének,
 Örülnek, VIDÁVAL hogy esmerkedének
 Díszes mulatságban véle lehetének
 Ki felöll az előtt keveset vélének.*

A régi magyar mulatságokról igen eleven képet festhetünk Vida György facetiái nyomán. A régi élet vidámságának nélkülözhetetlen kelléke volt a bor. Azt tartották, hogy egy-két pohár borban sok jó tréfa lakik, s ezért a jól vetett asztalnál sok poharat ittak. Ilyenkor aztán

⁴⁷ Üstökös. 1860. 2. 1.

bohóságot bohóságra halmoztak.⁴⁸ Az egyik mulatságon Bánfi, akit Vida jól megtréfált, bosszúságában a tréfamesternek esik és birkózni kezdenek. Vida felül van, Bánfinak már az orra is vérzik. Ekkor Teleki, a nagy államférfiú, felugrik az „asztali sorbúl“ és egy nagy nádpálcával Vidára „jól réá vér“, a végén pedig ő is alaposan belekerül a verevésbe. Furcsa helyzet ez a gyermekes csíny olyan hatalmas embernél, akiről éppen Kolumbán mondja egy másik helyen, hogy olyan impozáns volt a megjelenése, hogy „vélnéd egy Istennek“ (35. l.). Később aztán tréfás módon adja vissza Vida Telekinek ezt a pálcautést. Amikor a fejedelem előtt udvarolva hajlonganak, „az állásba magát addig hajtogattya“, míg Telekit jól oldalba nem üti. Teleki megmérgesedik, hogy a fejedelem előtt mire nem vetemedik kedvelt embere, azonban a jószívű Apafi, aki megérti a tréfát, kegyelmet ad Vidának ezért a tetéért is, Telekit pedig további békeségre inti.⁴⁹

A fejedelmi udvar mulatságairól is kapunk egy adatot. Apafi fel szólítja Vidát, hogy mondjon köszöntő verset. Vida a fejedelem nevénapjára a 61. zsoltárt mondja el, majd a jókedv növelésére gondolkodás nélkül énekli el a zsoltárokat az ottlévők jellemvonásainak kiemelésére. Önmagáról a 27. zsoltár 2. versét énekli el, Telekiről az 52., Aporról a 36., Bánfiról az 58., az asszonyokról a 127., a generálisnéról a következőt, Apornéről a 113. zsoltár két utolsó versét és Tofeusról a 20. zsoltárt. Az érdekelt személyek közül ki bosszankodva, ki nevetve hallgatta Vida bohóskodását; a generális haragudott leginkább: nagyon nehezen tudta türtöztetni indulatát.

A borozgató urak tréfái már nem ilyen szelidek. Vida egy szobába bezárja a mulatozó urakat, s csak tréfás feltétellel engedi ki őket, amikor „baj“ van odabenn. Ezen a tréfán „az Urak felette katzagnak“, azonban mégis bosszút állanak érte. Vacsorát adatnak Vidának, de bort nem kap hozzá. Vida példabeszédet mond a szomszédokról, mire Apor „tsigret“ adat neki. Vida nagyon haragszik, durva szavakkal támad Aporra („Ne tarts bolondodnak...“ stb. 27. l.), aki Vida megbékéltetésére jóféle bálolnait hozat. Vida ettől úgy lerészegedik, hogy „magától ugyan ott fel-hengeredik“. A jókedvű urak befenekelik egy hordóba s reggelig benne hagyják. Vida össze-vissza piszkítja magát, a hordó felborul, s ő ide-oda hentereg benne. Végre megszánják és a Marosba fordítják. Majd belefut a nagy tisztálkodásba. Ezután az eset után kornyadozott is szegény pár napig („sokáig böfög bor mérge torkára“), pedig Telekinek nagy kedve tellett Vida lerészegítésében, és alig várta, hogy újra leitassa a nagy lókött. Kolumbán a már említett részletességgel festi ezeknek a műveleteknek módját, amelyek ízléstelenségükkel valóban nem költői tollra valók. (18–19. és 26–27. l.). Művelődéstörténeti szempontból azonban figyelembe vehetők, mert nem maradnak el a Cserei által leírt tréfa mögött.

⁴⁸ Takáts: i. m. 10, 19–20. l. stb.

⁴⁹ Szinnyei (i. h.) ebben a jelenetben mondja Vidát „gonosz bosszuállónak“. Szerintem Kolumbán nem ezt a jellemvonást, hanem a helyzet érdekességét emeli ki. Vida fesztelen viselkedéséből nem következtethetünk arra, hogy ezzel ártott volna Telekinek, vagy Teleki jó hírének, esetleg tekintélyének.

„Éttek, ittak, jóllaktak, aztán lefeküdtek. — írja Cserei. — Jakó András az éjszaka az gatyáját salvo honore tele töltötte; eszékben vévén a többi, felköltek, s látták, rutul van a hátulja, ex loco egy káposztafőt ketté vágván, az utoljára tették. Amaz reggel felébredvén, esziben vévén mint vagyon dolga, lovat nyergel, azt a két darab káposztát tarisznyájában teszi s haza megyen Bölönben. Mivel penig azon nap Jakó Andráson volt a series, hogy a conversatióban való személyek ebédre hozzá menjenek, megmondja a feleségének, mint járt ő Nagy-Ajtán az nagyapám házánál, s meghagyá feleségének, azon fertelmes káposztát meg ne mossa, hanem úgy amint van, megapritván s több káposztát is hozzá tévén, ahoz bőven húst és szalonnát, külön fazékban főzzön meg, azon kívül tisztán főzzön vagy két tál ételt. A felesége aszerint cselekszik.“ Amikor vendégei megeszik az ominózus káposztát, megmondja, hogy miből készült. „Amazok szidgyák ugyan tréfából, de kacagásra fordítván, egész nap estig mind ott ittanak.“⁵⁰

Cserei már felháborodik ezen a tréfán. „Cselekednék ma ilyen dolgot valaki, diribra darabra vagdálnák“ — írja (i. h.). Kolumbán hasonló adatai mellett méltóképpen állhat meg Cserei adaléka is. Jellegzetes nagyon a tréfák természetes durvaságára, hogy Vida már az első napon, amikor Telekinél van, így viselkedik. Midőn Teleki „barátom“nak szólítja, Vida durván felel a nagy vendégsereg előtt: „Barátod a kutyád, azt edd meg.“ (13. l.). Hasonló stílusban beszél az asztalnál Heister feleségével:

Egy pohár bort köszön, asztalnál ily módon,

Servus! vivat Domna: GENERALissima

Fogadgya az Aszszony: Serva Domne VIDA!

Canis servet tibi: így felele arra.

Mellyen a Tiszt Urak nagy katzagást töttek... (54. l.).

Telekit sokszor előnti a düh, amikor kénytelen eltűnni Vida durva kópéskodását. Vida egy ilyen eset ismétlődésénél az asztal alá bujik és „mint a kutya hereg és ugat“. Erre Teleki nevetni kezd, a vendégek pedig kenyérhajat és csontot dobálnak a „nagy“ kutyának. Teleki megsajnálja Vidát, fehér cipót és sült húst tesz Vida szájába, amelyet ez nevetve köszön meg; végre aztán Teleki maga mellé ülteti Vidát, hogy tréfás elbeszélésekkel, kalandjainak elmesélésével őt és vendégeit szórakoztassa.

Hasonlóképpen szenvedteti meg Teleki Vidát a tordai hadnagyságért. Amikor magához hivatta Vidát, megígérte már, hogy ezt a hivatalt adja neki, azonban az ígéret teljesítését mindig húzta-halasztotta. Kitűzött időpontra Lónára rendeli Vidát, hogy majd ott intézi el ügyét, ő maga azonban nem megy el oda, s Vida hiába várja a hadnagyságot. Egy darabig így rendelgeti össze-vissza, egy alkalommal azonban új feltételt szab Vidának: egy kis gyermeket kell mindenben utánoznia. Vida megteszi, s így a legocsmányabb dolgokat is a gyerek után csinálja. Nagyon megharagszik ezért a furcsa próbáért Telekire

⁵⁰ Cserei idézett jegyzetében.

és bepanaszolja hatalmaskodásáért a fejedelemnek. Apafi újra igen kegyes Vidához: ráparancsol a generálisra, hogy adja meg végre Vidának az annyira óhajtott hadnagyságot. Vida aztán a hadnagyságot igen komolyan vette és rendesen viselkedett, hiszen a törvényt jól ismerte.

Jellemző az Apafi-korabeli igazságszolgáltatás erélyére a következő történet: Torda vármegye egyik székén Vida egy prokurátor társát helyett „ágál“ egy halálos bűnt elkövetett tolvaj ügyében. Engedélyt kér arra, hogy a tolvajjal négy szem között beszélhessen. Ez alatt a tolvajt szabadon engedi, mert másképpen nem tudja méltóképpen védeni az életét. Mikor azt kérdik tőle: Hol a rab? — azt feleli, hogy ő nem a strázsája, hogy vigyázzon reá. A hajduk mindenfelé futnak, keresik a szökevényt, de hiába. Vidát fenyegetik ugyan, de semmi baja nem történik, társai pedig „ütnek rajta katzajt“.

Kolumbán megfigyeléseinek komolyságára vall az is, hogy a régi idők hagyományait helyesen idézi, és amit furcsának talál, megmagyarázza. A régi címekről így emlékezik meg:

*Akkor az időben nem volt Úr Nagyságos,
Nem volt Gróf, sem Báró, mint most, nem vólt számos
A' Méltóságos Úr, bátor nintsen bámos,
Az asztalán gyakran hat téhig-is áros.*

*Tsak az Úrnak hívták, a' GENERALIST-is,
Uram kegyelmed vólt még a' Tanács Úr-is.
A' Fejedelem kül, nem hívtunk senkit-is
Méltóságos Úrnak tsak egy Anya fit-is.*

(34. l.).

Április elsejéről a következőket írja Heister megtréfálásával kapcsolatban:

*Mond ezekre HAISTER, ez tsak mind meg-lehet
Semmi az; de más van, mely füstbe nem mehet.
Ez napon a' Magyar, kin mi tsufot tehet.
Eltészi, azt köztök ki ki észre vehet.*

*Április járásnak szokták azt nevezni,
Mellyen ők szoktanak igen nevetkezni,
De a' kin meg-esik meg-szokta könyvezni;
Mert belőle tsúfot szoktanak szerezni.*

*Reménlem rajtam-is tsúfságot üzenek
Az Erdélyi Urak, 's bolonddá töttenek
Hogy így bannnyék véllem; mást rá bérlettenek
Hogy rajtam 's Házamon nevetkezhessenek.*

(60—61. l.).

Látjuk, hogy Kolumbán műve a vaskos realitáson alapul, hogy az a kép, amelyet a XVII. század mulatságairól fest, hitelesnek tartható. Egyszerű életmód — egyszerű erkölcsök; az élet nem finomult nála elvont szépséggé, nem ismerte a „dolgok mélyét“, — a kiélezett, darabos helyzeteken kacagott bugyborékoló nevetéssel, mint egy szertelen ka-

masz. „Kolumbán versét sokszor menti az az elkeseredés, amellyel az egyszerű erdélyi nép német urait és Telekit emlegette, és amelyen legalább ilyen módon, néha bizony durván igyekezett könnyíteni. Meg kell, hogy hasson az a szelid vonzalom, amellyel Apafiról emlékezik meg. Ennyiben e kor politikai hangulatára is jellemző e ponyvatermék.”⁵¹

Kolumbán — mint említettük — jó adomázó, azonban a valóságon, az élményen alapuló tréfás história, amelyen nevetünk, nem mindig kerek, zárt szerkezetű anekdota.⁵² Vida facetiáinak *anekdotikus elemei* az említettekén kívül a következők:

1. Verebek két tál között.

„Az okos leány” néven ismert mesében a királynak az a kívánsága, hogy az okos leány látszólag lehetetlen, egymást kizáró feltételek mellett jöjjön hozzá.⁵³ Ezek között szerepel a következő feltétel: „Vigyen ajándékot, ne is.” Az ügyes leány úgy oldja meg a fogas feltételt a debreceni változatban, hogy egy szitával leterített galambot repít el a szita alól a király előtt (MNGy. I. 16. sz.), míg a göcseji változatban két szita közé teszi az elrepitendő galambot (Nyör. XV. 231.).⁵⁴ A békési változatban madarat zár két tenyér közé (MNGy. XIII. 401.), a csángó változatban pedig „a leány fogott egy verebet s mikor a királyhoz ért, akkor eleresztette” (MNGy. X. 109.). Kolumbánnál is szerepel efféle história, csak hogy önála nem a népmesei indítékkal, hanem *példázat* jellegű.

*Fel öltözik VIDA régi köntössében
Négy verebet fogat tsüre fedelében,
Két tserép tál közé bé-rekeszti szépen
Ajándékban viszi Gernyeszegre éppen,*

⁵¹ Alszeghy Zsolt: *A gyöngyösi ferencrendi zárda könyvtárának néhány (a magyar irodalomtörténet szempontjából) érdekesebb kötetéről*. Gyöngyösi kalendárium 1912. évre. Szerkeszti: Stiller János. 152–156. l. Ugyancsak itt mondja még Alszeghy: „Szomorú képet nyújt ez a vers arról a közönségről, melynek kedvenc olvasmánya volt.” Ebben a korban a külföldi anekdotatárak sokkal durvábbak voltak, mint Vida György mókái, pedig a magyar olvasóközönség „szomorú képe” ekkor sokkal megokoltabb (Alszeghy id. szavai szerint is), mint a külföldi „művelt és kultúrált” közönség „természetessége”.

⁵² Az adoma és a tréfabeszéd közötti különbség illusztrálására felhozom a következőket. Kávásy Jób uram 1576-ban ezt a bölcs mondást írta: „Az Isten nemcsak arra teremtette a vizet, hogy mossanak vele, hanem etiam propter bibendum.” (Takáts: i. m. II. l.) Az adomában ezt a furcsa elgondolást cselekmény keretében látjuk viszont. Beleesik a cigány egy tóba. Amíg kikecmereg, így monologizál: — Sohse hittem volna, hogy életemben még vizet is fogok inni! V. ö. Dömötör Sándor: *Cigányadomáink*. Ethn. 1929. 87. l. 40. sz., vö.: U. o. 106. l. 352. sz., és György Lajos: *Könyi János Demokritusa*. Bp. 1932. 160. l. 164. sz. L. még: Ethn. 1929. 83. l.-on levő fejtegetéseket.

⁵³ Binder Jenő: *Az okos leány*. EPhK. 1902. 515–521. l. Vö. Jan de Vries: *Die Märchen von klugen Rätsellösern*. Helsinki, 1928. 27, 205–209. l. FFC. 73.

⁵⁴ Közli Tóth Béla is: i. m. I. 113. l.

Gráditson fel-menvén mondgya az Inasnak
Ajándékot hozott a' GENERÁLISnak

Kérdi kinek hívják? azt mondgya Okosnak
Ajándékját pedig eleven tsontosnak

Az Inas gondollya eleven pisztrangnak
Bé-fut meg-jelenti a' GENERALISnak

Örülnek az Urak Pénteg-nap, az halnak
Mivel sok pápista urak ott vóltanak

Mond az Úr Inasnak, ereggy tölle kérd-meg
Mi baja? honnan jött? kinek hívjak értsd-meg

A pisztrangot hozd-bé ebédre főzzék meg,
Szintén jókor esett, nékie köszönd meg.

Inas azért hozzá újjólag ki mégyen
Újra kérdi nevét, s hová való légyen?

Mi baja? kész az Ur ha kell rólla tégyen
Hogy Satisfactiót ő magának végycn.

Mondgya Tordai fi, Okos György a' neve
A' baja: hogy kopasz, 's meleg a' Nap heve

Süvegét Pinárdon gaz közt el-ejtette
Adgyon egy Süveget az Úrnak izente

Addig ajándékját Inasnak sem adgya
Bé-mégyen az Inas a' szerint meg-mondgya,

Egy rossz kopott núsztos süvegét ragadgya
Vidd-ki nyomd fejében az Inasnak hadgya.

Ki-viszi, 's a' tálhoz a' mint ők nyúltanak
Mond ez fel ne nyissa mert mind ki ugranak

Bé viszi, 's a' mellyet az Urak vártanak
A' tál fel nyittatván széllyel szalattanak.

A' nyúlt ablakokon egyig ki-repüle
Mellyen nagy nevetség a' Házban terüle

Okos György elébb áll 's más felé kerüle
'S magát egy szegletben meg-vonván le-üle.

Teleki kérdi tőle furesa tette értelmét, mire

Mond VIDA: az úrnak vöttem hivatallyát
Melyben-is ajánlya kegyes gráziáját,

Erdemem nem tudtam, azért ajánlását
Nem hittem, és azért mutattam példáját.

Mert a' nagy Uraknak az ő ajánlások,
Madár szárnyon járnak tapasztalták mások⁵⁵

Igérík nem adgyák, ez az ő szokások
Köz-rendnek ezzel van, meg tsufoltatások.

Ezt akartam elő adni e' példában,
Valót jelentettem e' jeles tréfában.

(11—14. l.).

⁵⁵ Lehet, hogy ezzel Kolumbán (ill. Vida) a közmondásra utal: „Nagy urak kedve nyúlháton (lőháton) jár.” (Gyorsan változik.) Margalits: *Magyar közmondások*. Bp. 1897. 735. l

2. A két süket.

Udvari mulattatók által kedvelt csíny Vidának a következő tréfája: Teleki egyik útja alkalmával előreküldi Vidát szállást keresni. Vida a szállásadóval elhiteti, hogy a generális süket, Telekivel pedig azt, hogy a gazda nehezen hall. Így tehát elég hangosan beszélgetnek.

*Egyszer észre vévén mondgya a' Gazdának
Nem vagyok én siket, Bátya a' tsatának
Hadgy békét, Gazda-is mond Fő-Ispánnynának
En sem vagyok Uram! azért így szóllának.
Ez a' Vida dolga...*

(43. l.).

A csíny végső forrásaként Gonnella, a ferrarai udvar híres mulattatója, jelölhető meg, aki után Hans Sachs, Taubmann a nevezetesebb terjesztői a mulatságos históriának.⁵⁶ Nálunk Kolumbánon kívül Jókai ismeri (M. nép élce 99. l.), aki a tréfakedvelő alispán bolondos patvaristájának csínyeként meséli el.

Hasonló természetű tréfája Vidának, hogy a fejedelem nevenapjára egyszerre érkezendő vendégekről elhíreszteli a fejedelem előtt, hogy rühesek. A felületes vizsgálat következtében bizonyosnak látszik ez a hír, s az előkelő urakat és dámákat nem akarják a fejedelem elé engedni. Nagy magyarázkodás után derül ki a csel.

3. Álruhák.

Felfogadja Telekinek Vida, hogy ma a fejedelemmel, az akkori szokás szerint kezét fog tizenkétszer, 's még sem veszi észre a jámbor Apaffi. Véghez is vitte köntösváltoztatásokkal; tizenkettődször szász papok jövének a' fejedelemhez Ebesfalvára udvarolni, kiket mind addig késlele, míg a' szomszéd faluból a' káplán köntössét elhozata, és abba mene bé a szász papok között a fejedelemhez, és kezét foga véle a fejedelem. Így csúfolkodtak ők a' jámbor együgyű fejedelemmel. (Nagyenyei Heraklitus.)

Kolumbán Vida hasonló természetű álruhás kalandját más formában meséli el. Vida meglátogatta egyszer Telekit Gernyeszegen. „Mi ujság? Honnan jöttél? — kérdi tőle Teleki. „Tordáról jöttem, mert azt hallctam, hogy mindenféle hazug információnak hamar hiszen az Úr.“ — feleli Vida.

*Mond néki TELEKI: hazudsz Vida abba
Nó azt meg-bizonyítsd, kutya harmad napba
Mert ha nem? kötelet vettetek nyakadba
Vagy belé kaptok hiddel a' faradba.*

Vida másnap egy oláh köntösébe öltözik, hátán egy zsákban mala-

⁵⁶ Antti Aarne: *Schwänke über schwerhörige Menschen*. Hamina, 1914. 29—35, 90. l. (FFC. 20—21.) Aarne—Thompson (FFC. 74.) 1698. C. sz. típus.

cot visz ajándékba Telekinek és előadja panaszát írásban. Teleki meglepetve olvassa Vida garázdálkodását. Az oláh két szekér búzát vitt Tordára eladni, azonban Vida, mivel „holmi Katonaság ment Házára“, hogy két szekér forspontot szerezzen Kolozsvárra, lehányatta a 30 zsák búzát a sárba. Teleki megszanja az oláh nemest és kemény rendeltetés tesz, hogy Vida méltóképpen lakoljon tettéért. Vida azalatt, míg a generális szolgálai keresik, felfedi az urak előtt csínyét. Rédei Ádám Telekinek is elmondja, akinek bizalma ennek hallatára megerősödik és Vidát sokáig meghagyja a hadnagyságban. (43—47. l.).⁵⁷

Az álruha különféle használata igen kedvelt népköltészeti motívum, mindenfelé elterjedt, azonban nem kell okvetlenül vándorlásra gondolnunk, mert létrejöhetett bármely országban helyi hagyomány útján is. Vida pedig, amikor csak lehet, álruhában követi el csínyeit. Haisterral „szász lovász gunyájában“ járat áprilist (57—62. l.), és amikor első ízben megy Telekihez még ismeretlenül, nem fedi fel kilétét, hanem Okos Györgynek mondja magát. (12. l.) Vida álruhás csínyeihez eszmei tartalomban legközelebb állanak a Ludas Matyi-féle álruhás „visszaverések“, amelyeknek gazdag rokonsága a Bakála-, Eulenspiegel-, Naszreddin-históriákban található,⁵⁸ azonban az álruhás királyról szóló történetekben, amelyek nálunk mint Mátyás-mondák számtalan változatban fordulnak elő, szintén találhatunk rokonokat.⁵⁹

4. Saját étel, mint ajándék.

Maros-Szent-Királyon Bánfi házánál a vendégeknek előkészített enni és innivalót ellopja és mint ajándékot adja át. Amikor fogyasztják, nagy bosszankodás és nevetés közben derül ki az ajándék eredete. (28—32. l.) Hasonló tréfája máshol is akad. Vida Tordáról Kecére tart Telekihez. A tilalmasban őrizet nélkül egy sereg ludat lát. Nem sokat gondolkodik, hanem behajtja ajándékképen az urak elé Kecére. Alig tart még az öröm, jön két oláh, akik követelik a ludakat, mert az ajándékban tulajdonukat ismerik fel. Vida ezzel is felsül. (23—24. l.)

Hasonló motívumot dolgoz fel Petőfi *A jó tanító* c. költeményében:

*Lelopkodtam sonkát kolbászt
Saját kéményéből,
Ez volt ajándékom s ő még
Meg is hitt vendégül.*⁶⁰

A világirodalomban is akadunk véletlen nyomára. Gottlieb Conrad Pfeffel (1736—1809) *Der Geizhals und sein Freund* c. meséjében el-

⁵⁷ V. ö. 25. sz. jegyzet.

⁵⁸ Katona Lajos: *Irod. tanulm.* 1912. I. 323—329. l.

⁵⁹ Zolnai Béla: *Mátyás mondáink eredete és fejlődése*. Irodalomtört. 1921. 129—134. l.

⁶⁰ Havas kiadása, III. 273. Vö.: „Anekdota volna, de ebbeli vonása csak csattanóul van tartogatva egy karrikatura-számba menő kiváló alakrajz után.“ Horváth János: *Petőfi S.* 1926. 397. l.

mordja, hogy a fősvény kincseit ellopják. Barátja megszánja a kárvalottat, magához veszi és fejedelmi módon tartja. Később kiderül, hogy a barát volt a tolvaj és a kincs kamataiból élt a fősvény ilyen fényesen.⁶¹

5. *A büntetéstől megszabadított szolga.*

A generális feleségének, Vér Judit asszonynak, egy igen kedves, Szántai nevű szolgája valami bűnt követ el, amiért a nagyúr tömlőcbe csukattja. Az asszony Vidát kéri meg a szolga kiszabadítására. Vida a generálishoz megy, amikor az éppen Szántai megbotoztatásában gyönyörködik és átkozni kezdi Szántait, mondván, hogy mindezt megérdemli, mert ő egyszer tokaji bort kért tőle és nem adott neki. Telekinek ekkor eszébe jut, hogy Szántai milyen lelkiismeretes pohárnoka és szabadon engedi, mondván: „Máskor minden gaznak jó bort, ne adgyon mondgyátok.” (16—18. l.).

6. *Sajt az átalvetőben.*

Teleki Vida felvidítására súlyos büntetés után egy nagy sajtot adat, amikor kedves embere hazafelé készül. Vida a sajtot lova átalvetőjébe teszi, amelynek üresen maradt felét az udvaron levő kövekkel próbálja telerakni.

*Látván az Úr kérdi tőlle, hogy mit tsinál?
Mond az átalvető egy sajttal meg nem ál
Le húzza a' nyeret; azért követ visgál
Hogy egy aránt nyomja, a' míg tordára szál.*

Teleki megérti a célzást és még egy sajtot adat neki. (52. l.).

7. *Lehel kardja.*

Látván Vida, hogy Teleki ritkaságok házát készít; 's a' hol valami régi ritkaságot, mónétát vagy egyebet kap vala, erővel is kifacsarja vala, — mert senki nem meri vala megvonni tőle, — mint Olosztelekin is Dániel Ferenc kedve ellen oda adá a' sidust.* — Vida István is csináltata holmi mesteremberrel egy nagy dúrva pallost és durván az Átilla nevét reá ütteté, 's vízzel megöntözté, míg erősen megrósdásodnék, 's azután tisztítattá hammuval tél túl; és a' maga házában a' fogasra tette, melyet, 's rajta az Átilla nevet meglátván (mit Vida is úgy akar vala) egy ne-

⁶¹ C. Pfeffel: *Fabeln u. Erzählungen*, in Auswahl herausgegeben v. H. Hauff. Stuttgart u. Tübingen, 1861. II. 194.

* Olvasása nem biztos: sidust — sielust.

mes ember, hogy is magának grátiát vadászna, béfúvá Telekinek; — parancsola legottan Teleki Vidának, hogy küldené Gernyeszegre azt a régi pallos vasat; de ő vonogató magát 's írta, hogy emlékezetre tartja, 's ha felküldi, tudja, hogy onnan soha ki nem várhatja, de nem szünék meg Teleki, míg magáévá nem tevő. Vida magába örül vala; de végre valaki megmutatá Telekinek, hogy az a ritkaság álnok raritás. (Nagy-enyedi Heraklitus.)

Kolumbán eleven feldolgozásában Vida a következőképpen dicsekedik:

*A' minap egy kardot úgy mond tőle kértem
Mond: egyik kardgyát is Jószágomért 's értem
Nem adná, 's üressen tölle vissza tértem
De hogy meg-tsalhassam eszemmel fel-értem.*

*Egy otromba vasat Czigánnyal verettem
Hogy meg-rósdásodgyék az etzetbe tettem
Választó vízzel, rá LEEL, szót metzettem
'S a' fundámentomba osztán el-rejtettem.*

*A' Házamat éppen akkor tsináltattam
'S a' fundámentomát mikor el-hányattam
Feles embereket magamhoz hívtam
A' nagy bolond vasra, tettem akartam.*

*Jó Akaróimmal a' mint ki vétettem
A' Csizsárral túl túl ki-köszörülttem
Hogy LEEL kargya volt el-híresítetem
Egy nagy bolond hívelyt néki készíttettem.*

*Bizonyosan tudtam, ha komám meg-hallja
Addig mesterkedik, míg töllem el-tsallya
Mert ő e' világot tudgyátok bé fallja
Ha mit magáévá nem tehet sajnállya.*

*Mingyárt hozzám küldvén a' kardomat kérte
Hogy akármelly kargyát nekem adgya érte
De mint-hogy komámat a' ki meg-csmérte
Sok szín hazugságban ő kegyelmét érte.*

*LEEL kardgyát addig néki nem küldöttem
Valamig e' kardot szíjjastól nem vettem
Immár egészségbe visellye helytettem
Pennig hogy ezüstös kardra szert tehettem.*

*Meg mondgyák e' szerint beszédit komjának
Mint lett tserélése komjával VIDÁNAK
Visgállyák mivóltát a' LEEL kardgyának
Mindenben helyt adnak a' VIDA szavának.*

(50~51. l.).

A régi rozsdás kard, amelynek bűvös ereje van és ezt megtisztítása után egy rajta levő jel megerősíti, szintén népi hagyomány. Ezen a ha-

gyományon alapul az Atillához kapcsolódó *Isten kardja* mondánk is,⁶² amelynek Vida életében való szereplése a mellett is bizonyosság, hogy akkor még élt a köztudatban, hiszen Vida csínye ennek az ősi kardnak megbecsülésén alapul.

8. Előbb az inas, azután Jézus!

Teljesség kedvéért közöljük még a *Nagyenyedí Heraklitus* anekdotáját, amely Kolumbán feldolgozásában nem található meg. Morális tendenciája miatt nehezen illeszthető Vida játszi facetiái közé.

Vida egy szobában hálván Telekivel a' különös beszélgetésért, végre elaluvék Teleki; Vida pedig bóbuván az ágy alá, a' hátával emelgetni kezdi a Teleki ágát mind addig, míg ez felserkene, — felserkenvén monda: *Ki vagy? Uram Jézus! Uram Jézus ne hagyj el!* de ez alatt míg az álmos inas gyertyát gyújtana, elmene Vida a' maga ágyába 's tettet vala, hogy mélyen alunnék. Elaluván Teleki ismét az ágy alá búvék Vida, 's cselekedék szintén úgy, akkor annál inkább rémül Teleki, 's inast is kiált vala, Jésust is imád vala; de akkor rajta éri Vidát; de Vida elütteté tréfával mondván: Uram! Imádság nélkül fekvél le az este, 's azért kísért az Ördög: most is előbb kiáltod az inast, 's azután Jésust.

*

Kolumbán műve a helyzeti energia s nem valódi értékek folytán bír jelentőséggel. A műből áradó vaskos parasztosság, amely a magyar néphumor megszokott realitásával a szereplő személyek vad mulatságainak rajzában kéjeleg, nem lesz olyan bántó, ha meggondoljuk, hogy nem irodalmi hatás alatt, hanem a valóságból, a valóság által keltett intenciókból fakadt írói terméké. Kolumbán műve megalkotásánál csupán azt használta fel, amit szóbeszéd közben hallott, külföldi adomátár egyenes hatása nem mutatható ki művén. Kiforrott anekdota nagyon kevés található a gazdag neveltető anyagban; ami van, az inkább tartható tréfabeszédnek és mókának. A Vida Györgyhöz fűződő hagyományokat és Kolumbán feldolgozását⁶³ hamarosan elfeledtették Könyi és Andrád hatalmas gyűjteményei, amelyek külföldről hozott gazdag anyagukkal megvetették a magyar anekdota-anyag alapját, s kiforrott szerkezetű anekdotáikkal könnyen felvehették a versenyt a gyermek-

⁶² Ipolyi: *Magyar mythologia*. 2. kiad. Bp. 1929. II. 266—272. l. Loisch János: *Buda haláláról*. IK. 1908. 147. l.

⁶³ Újabb közlések: Kőváry László: *Történelmi adomák*. Kolozsvár, 1857. 75—95. l. „Vida György históriái. († 1700 t.). Kolumbán Jánostól, az 1789-i III. kiadás után“ idézi Bethlen önéletrajzából a Vida jelleméről szóló részt is. Tóth Béla: i. m. I. 269—270. l. A Szántairól szóló részt közli „Kolumbán Samu (sic!) XVIII. századbeli versezetéből.“ és VI. 214—216. l-on a Nagyenyedí Heraklitus adomáit kivonatolva.

cipőben járó, népi hagyományokból táplálkozó magyar adomával.⁶⁴ Az irodalmi hatás a hagyományokból fejlődő adomaanyagra katasztrófális volt: Vida alakja teljesen eltűnt a feledés szürke mélyében. Kolumbán érdeme az, hogy először gondolt tudatosan a magyar humor termékeinek irodalmi formában való megrögzítésére, hogy a Csalóka Péter-féle népi alakoknak, amelyeket eddig újabb fejlődésnek tartotunk, irodalmi előzményt adott, hogy megőrizte a magyar játszi kedvnek ezt a furcsa hőségét, amelyikben még nincs semmi idegenszerűség, amelyik minden ízében magyar.

⁶⁴ György Lajos: i. m. és András Sámuel *elmés és mulatságos anekdotái*. Cluj-Kolozsvár, 1929., *Eulenspiegel magyar nyomai*. (Erdélyi Tud. Füzetek 40. sz.) Itt említem meg, hogy adataim egy részét Dr. György Lajos szívessége nek köszönhetem. Ez úton mondok támogatásáért hálás köszönetet.

Olasz katonai építészek Erdélyben.

Irta: Dr. Florio Banfi.

„Bárha egykori várainkról elég sok ismertetés jelent már meg, — panaszolja Gyalóky Jenő¹ — aránylag keveset hallunk építésük történetéről és legtöbbször nem tudjuk megnevezni azokat az építészeket, akiknek tervei nyomán egyik vagy másik várunk épült.“

E megállapítás alól nem kivételek Erdély várai sem.

Furcsa jelenség ez, mert míg a magyar szakirodalom úgyszólván egészen a legújabb időkig tájékozatlanságban leledzett a hadi építészet történetét illetőleg, addig a külföldi tudományos közvélemény e tekintetben is sokkal jobban van tájékozódva, hála *Carlo Promis* kutatásainak, akinek az olasz katonai mérnökökre vonatkozó gyűjteményei rengeteg adatot tartalmaznak a magyar várépítészet történetére nézve is.

Végre azonban az egri várnak jelenleg folyó feltárása napirendre tűzte e kérdést, s a régi mulasztást *Herzog József* igyekezett pótolni az Országos Levéltár idevonatkozó anyagának közzétételével.² Közleményéből elsősorban az tűnt ki, hogy a XVI. század folyamán a magyarországi várak építészei kizárólag olasz katonai mérnökök voltak. Majd *Dr. Pataki Vidor* ciszt. r. gimn. tanár kutatásai nyomán az egri vár olasz építészeinek oly nagy tömege került felszínre, hogy az anyag elbírálását feltétlenül olasz szakértőre kellett bízni. Közbenjárásom folytán *Leone Andrea Maggiorotti* tábornok, a római „Istituto di Architettura Militare Italiana“ igazgatója, vállalkozott a feladatra, akinek tanulmánya³ az egri vár építészetét az olasz katonai mérnökök magyarországi szereplésének egészen új keretében mutatta be. E tanulmány kiegészítése képen Pataki a Magyarhonban működött olasz katonai mérnököknek elsőízben összeállított névsorát tetemesen bővítette, főleg a bécsi levéltárak anyagából.⁴

Sajnos, Pataki teljesen kirekesztette Erdélyt kutatásai köréből, viszont Maggiorotti, aki tekintettel van legalább Nagyváradra, a nem Egerre vonatkozó anyagot, mivel az elégtelen utalásaiból még forrásai sem állapíthatók meg.

¹ *Hadtörténelmi Közlemények*, XXXI. (1930) évf., 226. l.

² *Adatok a hazai építészet XVI. századi történetéhez*. Magyar Művészet, II. (1926) évf., 240—248. l.

³ *Gli architetti militari italiani in Ungheria e specialmente ad Agrà*. Rivista d'Artiglieria e Genio. Roma 1930, 1158—1187. II.

⁴ *A XVI. századi várépítészet Magyarországon*. Különlenyomat a Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyvéből, I. évf. Budapest, 1931.

korszerű átalakításuk, amely csaknem kizárólag olasz katonai mérnökök vállaira hárul.

Az olasz katonai mérnököknek Erdélybe, s egyáltalán a külföldre való nagyobb mérvű szivárgása a XVI. században kezdődik az u. n. „sistema bastionato italiano” térfoglalásával, amely, mint olasz lelemény, hamarosan a maga képére formálja az egész Európa újkori várépítészetét. Ennek az új, vagy mint mondani szokták, modern szisztémának lényeges vonásaként a vár sarkaira épített, jobbra pentagonális bástyák szolgálnak, oldalaikon az „orecchioné-k”-től fedezett „casamattá”-k az ütegek elhelyezésére.

Ez új szisztémát Magyarországon először Zápolya János erdélyi vajda alkalmazza, aki mint magyar király, Roggendorf 1530-i támadásán okulva, megkísérli a budai várnak korszerű átalakítását.⁸ Ezen kísérlet nyoma vala az északi oldal Duna felé néző sarkán létezett szögletbástya, s néhány egyéb védmű, amelyet a modern szisztéma követelményei szerint *Domenico da Bologna* (másképp Domenico Bolognese vagy Dominicus de Bononia) épített.⁹ Nyilvánvalóan csak próbaépítményről van szó, s nem igaz, hogy a vár ezúttal „korszerűen jó és védhető” állapotba helyeztetett.

Az iránt persze nem lehet kétség, hogy Erdélybe már Zápolya Jánossal bevonul a várépítészet e modern vívmánya, melyet az ő fejedelmi utódai következetesen alkalmaztak az erdélyi várak erősítéseinél. Ezen erősítési munkálatoknak érdekes sajátossága, hogy a meglevő középkori várakat nem bontják le, hanem csak egyszerűen körül fogják az új „cinta bastionata”-val, míg a régi divatú városfalakat oly módon teszik védhetővé, hogy sarkaikra bástyákat építenek.

Az olasz katonai mérnökök Erdélyben kimutathatólag 1551-től kezdve szerepelnek, mikor is a vajdaság szakítani készül a török barát-

⁸ Károlyi Árpád szerint „nem lehetetlen, hogy épen a török kísérté meg Buda átalakítását” a mondott szöglet-bástya építésével. V. ö. *Buda és Pest visszavétele 1686-ban*. Budapest 1886. 227. l. Mégis ez állítással szemben Ujhegyi Bélának kell igazat adnunk, aki különben minden forrásjelzés nélkül állítja: „János király arról győződött meg, hogy a budavári erősítésművek a fenforgó viszonyoknak tovább meg nem felelnek; azokat Domenico Bolognese olasz mérnök vezetése mellett az akkor divott olasz erősítési mód szerint kijavíttatta, s a vár korszerűen jó és védhető állapotba helyeztetett.” *Budavár keletkezése és hadtörténelmi múltja*. Temesvár, 1892. 30. l.

⁹ V. ö. *Rivista d'Artiglieria e Genio*. Roma 1930. 1166. l., hol azonban csak általánosságban van megjelölve egy bolognai („il Bologna”) Budavár erősítőjeként. Építkezéseit illetőleg legyen szabad idéznem L. A. Maggiorottinak Rómában, 1930. VIII. 21-én kelt. hozzám írt levelét: „È in Ungheria al soldo di Giovanni Re „il Bologna”. Nel 1541 il gen. imp. Ruckendorf (!) pone l'assedio a Budá tenuta dalla Regina Maria e credeva prenderla presto, ma il Bologna l'aveva rafforzata rapidamente, erigendo un bastione a Porta Sabatina, oltre un cavaliere ed altre opere (Paolo Giovio, *Storie*, XXXIX). E Ascanio Centorio (in Contarini, *Relazioni*) dice, che l'ingegno e l'arte di certo architetto bolognese l'aveva sì fattamente di belloardi, fortificata e cinta di mura e di fossa profondi e larghi con casamatte dentro et altri ripari.” Hogy ez a bizonyos „il Bologna” csakugyan azonos az Ujhegyitől hivatkozott Domenico Bolognese-vel, kitűnik a *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*, Bd. V, no. 4043. 4045, 4460, 4463, Bd. XI. no. 6303, 6341, 6296 registáiból is. (Balogh Jolán dr. úrhölgy szíves közlése.)

sággal, s az „antemurale christianitatis“-nak kelet felé való kiépítését a bécsi udvar szorgalmazza. Kétségtelen, hogy Castaldo seregével jönnek, de a felszeg helyzet, mely a császári sereget Erdélyben körülvette, szinte lehetetlenné tette számukra jelentékenyebb munka végzését. Castaldo historikusa, Ascanio Centorio, is megerősíti, hogy voltak mérnökök a tábornok seregében, aki szíven viselte Szeben, Gyulafehérvár és a többi gyöngébb vár erősítését, sőt kieszközölte Ferdinánd király rendeletét is, mely szerint a gyulafehérvári püspökség tiszta jövedelmét az erdélyi várak erősítésére kell fordítani. Ekkor épülhetett ki Szeben vára, melynek hatalmas falait, modern bástyaikat és árkaikat erősségük miatt még száz év múlva is emlegetik az olasz írók. Szamosújvár négy sarokbástyája, fülek nélkül, ugyancsak e korszak alkotásául tűnik fel. Gyulafehérvár inkább fejedelmi kéjlak, mint erőd, melynek „mirabilisairól“ elragadtatva írnak a kortársak, a Báthoriak és Bethlen alatt épül ki véglegesen.¹⁰

Annál jelentékenyebben építkezett Castaldo a töröktől fenyegetett végeken, így Lippán, mely „Erdély kapuja és kulcsa“ (la porta e chiave di quel regno), továbbá Temesvárott, hol két hatalmas bástyát építtetett.¹¹

Forrásaink Castaldo hadimérnökeként *Bernardo Aldana* spanyol lovagot emlegetik, de nála sokkal emlékezetesebb Martinuzzi hóhéra, a parmai *Sforza Pallavicino*, aki mérnöki tudományának Győr váránál hagyott emléket Magyarországon. Temesvár és Lipppa elveszése után Itáliába sietett, honnan a toscanai nagyherceg ezerfőnyi segédcsapatával tért vissza Erdélybe, azonban szerencsétlenségére, mert ezúttal el-

¹⁰ *Commentarii della guerra di Transilvania*, in Vinegia 1565, p. 94:
«...menando seco ingegnieri per riparare quei luoghi che mostravano di
essere più degli altri deboli, facendosi dall' altro canto fortificare Zibinio,
e parimente Albagiulia, e Sassebesse:... di commissione del Re fu ordinato
che tutte l'entrate del Vescovado di Transilvania con quelle del Vescovado
di Agria girassero all'impresa di queste fortificazioni.» — Szebenre v. ö.
Historia di Leopoldo Cesare descritta da Galeazzo Gualdo Priorato, in Vienna
1670, v. I, p. 706: „Cibignio è collocata in spatiosa campagna, cinta da grosse
mura, fiancheggiata da diversi bastioni, fabricati alla moderna, e bagnata
dal fiume Cibignio, che scorrendovi all'intorno stb. „— Szamosujvárott Mar-
tinuzzi is építkezett (V. ö. Centorio id. h.“ si partì da Colosvar per andar ad
un suo assai buon Castello, che egli haveva da fondamenti edificato e chia-
mato Vuivar“), mindazonáltal téves volna hinni, hogy töle származának a
város erődített falai, melyekről így Gualdo Priorato, id. h. II, k. 100. l.:
„Questa è una piazza su le sponde del fiume Szamos, munita di quattro
Bellovardi et un rivellino, cinta da fosso ripieno d'acqua.“

¹¹ Centorio, id. mű, p. 140: „In questo tempo il Maestro di campo Aldana ricercò al Castaldo che gli desse Ippa, cosa che tosto gli fu concessa, e concessogli l'autorità di farla fortificare, e restaurare col castello, che come cosa che in quei luoghi estremamente importava gli fu molto raccomandato, im-ponendogli etiandio per essere con la terra molto disfatto, che procurasse di farlo come prima forte stb.“ Temesvár erősítését illetőleg v. ö. Istváni id. mű, p. 314: Temesvarium urbs et arx celeberrima... Habet duo contigua oppida,... quae quidem oppida, simul cum arce, fossa praealta aquis plena cincta,... quae quidem oppida, simul cum arce, fossa praealta aquis plena cincta,... quae quidem oppida, simul cum arce, fossa praealta aquis plena cincta,... guntur; et maius oppidum tres habet portas, quarum duas propugnacula crassiora, e terra materiaque, iussu Castaldi ab Hispanis constructa muniunt, et inter urbem arcemque turris aquaria egregiae munitionis habetur.“

érte a nemezis, s török fogságba esett. Kiváló előszeretete miatt, mellyel a mérnöki tudományok iránt viseltetett, lehetetlen megtagadnunk tőle valamelyes érdemet az erdélyi várak erősítése körül.¹² Minden bizonynyal Castaldo kérésére rendeltettek Erdélybe *Antonio De Bufalo* (Bufalo, Bubafus, Buppl), *Andrea da Treviso* (A. Trevisano) és *Francesco da Pozzo* (Podzo, Pocho). Az első 1554. június 26-án tűnik fel, midőn az udvari kamarától 20 forintot vett fel Erdélyben tett szemleútjának költségei fejében; majd 1555. február 14-én, Gyulafehérváron kelt levelében, melyet így ír alá: „Antonis Bubafus in toto regno Transilvania Majestatis Suae Sacratissimae architectus“, arról panaszkodik az udvarnak, hogy az erdélyi püspök nem bírja fizetni a propagandakulmok építését.¹³ Okmány dokumentálja ugyancsak Antonio de Bufalo egy ismeretlen levelét, melyben a „Baumeister in Siebenbürgen“ jelentést tesz Da Treviso és Da Pozzo munkálatiról,¹⁴ akik azonban hamarosan ott hagyták Erdélyt fizetésektelenség miatt. Trevisói András, aki 1554. augusztus 18-án jött Erdélybe, a püspök nem akarta kifizetni, mert sokalta a bért, melyet a király neki Bécsben ígért; ezért Vas Lászlóhoz fordult, de ez pénz helyett egy levelet adott a kassai fizetőmesterhez, aki viszont a pozsonyi kamarához utasította; itt azonban nem tudván igazolni Erdélyben végzett munkáját, Bécsbe tanácsolták, de legalább kapott élelmet és kocsit.¹⁵ De Bufalo szerint Erdélyben nem értékelték András, mert nem tudták, milyen nagy művész, pedig csakugyan tekintély volt a szakmájában, s a „supremus magister supra caeteros magistros muratores ac lapicides in Transilvania“ címet használta,¹⁶ s az előbbivel részt vett Bécs erősítésében. Da Pozzo, akivel Zólyom, Nagyszombat, Tokaj, Eger, Győr erősítése alkalmával találkozunk, szintén nagytekintélyű szakértő, birodalmi lovag és Bécs műszaki intendánsa. Rajtuk kívül még *Antonio de Spazio* és *Alessandro Cavolini* nevével találkozunk,¹⁷ mint akik egyéb más nemzetiségű építésszek között Castaldót Erdélyben szolgálták. Azonfelül tudomásunk van *Martino de Spazio*-ról, aki — úgy látszik — 1551-ben Temesvárott erősíthetett, mert 1553-ban pénzbeli követeléseket támasztott néhai Losonczy Istvánnal szemben.¹⁸

Kézzel fogható teljesítmény fűződik azon olasz katonai mérnökök neveihez is, akik a királyi Magyarország határait Erdély felé erősítették. Ezen erősítmények közül Gyula és Szatmár vára tarthatnak számot érdeklődésünkre. Gyula erősítését 1561-ben a győri és egri várak jeles

¹² Életrajzát l. Carlo Promistól a *Miscellanea di Storia Italiana*, XIV. k. 447—463. l. V. ö. még F. Banfi—L. A. Maggiorotti *La fortezza di Giavarino in Ungheria ed i suoi architetti italiani*, Roma, 1932, 90. l.

¹³ A bécsi Hofkammer—Archiv, *Hung. fasc. 14,339*. — *Jahrbuch der kunsth. Sammlungen*, Bd. VII. n. 4900.

¹⁴ U. o. *Hung. Gedenkbuch. 1555 Exp.*, 216. köt. 116. l.

¹⁵ Pataki, id. m. 11. l. — *Jahrbuch* id. k., n. 4908.

¹⁶ A Hofkammer—Archiv id. fasc.-a.

¹⁷ Az előbbire l. a bécsi Hofkammer—Archiv fasc. 213. 116. l.; az utóbbira a *Jahrbuch der kunsth. Sammlungen*, Bd. VII. no. 4863.

¹⁸ Herzog. id. mű, Magyar Művészet II. k. 243. l.

építész, *Paolo da Mirandula*,¹⁹ tervezte, míg a tervet *Cesare Baldigara* hajtotta végre, aki 1569-től *Giulio Baldigara* társaságában a szatmári várat építette.²⁰

A fejedelmek is sok hadiépítést foglalkoztattak, de ezek működése túlnyomó mértékben a nagyváradi erősségnek teljesen modern stílusú várrá alakítását célozta. Az átalakítás, úgy látszik, nem érintette a XV. századi ó-olasz típusú várat,²¹ hanem azt tűzérési harcra egy bástyaöv építése által tették védképessé, mely öt bástyából és ugyanannyi kötőgátból állott. A belső vár, melyben Szent László székesegyháza állott, a XVIII. század közepén romboltatott le; a külső vár viszont szokatlanul széles árkával még ma is áll.

Igen valószínű, hogy a középkori várat is olasz mesterek építették, de ezek nevei — épügy, mint az újkori bástyaöv első tervezője, — de ezek nevei — épügy, mint az újkori bástyaöv első tervezője, — ismeretlenek. Maggiorotti Báthory István korára teszi e bástyaöv keletkezését,²² holott a magyar szakirodalomban köztudomású, hogy már Fráter György nagy anyagi áldozatok árán megkezdte a középkori várnak modern erőddé való átképzését. Viszont konkrét adatok nem igazolják, hogy a fentebb említett olasz mérnökök tettek volna valamit a várért abban az időszakban, midőn az 1552. márc. 4-étől 1557. ápr. 10-éig Ferdinánd, illetőleg a tőle kinevezett vajda, Báthory András, kezében volt. Ellenben megint közismert tény, hogy János Zsigmond fejedelem másfél évi ostrom után birtokába vevén a várat, nagyarányú megerősítését határozta el; szándéka azonban csak részben valósult meg az 1569-ben épített bástya által, mely róla „Királyfia-bástya” néven maradt emlékezetes. Így persze alig kivitelre az utódai alatt eszközölt mával elgondolt terv került volna a középkori vár mai arcát építkezések folyamán. Mégis kétségtelen, hogy az újkori vár mai arcát csak Báthory István idejében kezdte bontogatni.

Báthory István, akinek uralkodását mind Erdélyben, mind Lengyelországban kultúrtörténeti szempontból az olasz génusz favorizálása jellemzi, a hadiépítészeti kapcsolatok terén is emlékezetessé tette

¹⁹ V. ö. F. Banfi—L. A. Maggiorotti id. mű. 87. l.

²⁰ Kriegsarchiv, „Hung.“ Bd. 150, f. 32; 143, 44 és 55, továbbá 146, 102. — V. ö. még *Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen*, Bd. V, n. 4392; U. o. Bd. XV, n. 11500; Pataki, id. mű. 21. l.

²¹ A középkori várról v. ö. Ranzanus. *Epitomae Rerum Hungaricarum*, Ind. II. „Varadinum, oppidum illustre, eiusque basilica... Praesidet ei Ecclesiae Joannes (t. i. De Pruis János), qui struebat Varadini arcem inexpugnabilem cuius ingens murus, turresque et idoneae mansiones satis plane ostendunt magnitudinem animi conditoris.“ Schwandtner, *Scriptores*, ed. Vindob. 1764, II. 333. — Gyalókay Jenő közli velem, hogy e középkori vár nyugati fala megvan ma is a kb. négy méternyire feltöltött váruddal, s midőn 1911-ben a csatornázás alkalmával felszínre került, maga is látta, hogy a falban lőrésekkel ellátott boltozatos folyosó húzódik. Budapest, 1930. IX. 10-én kelt levelében.

²² Rivista d'Artiglieria e Genio. 1930. évf. 1167. l.

nevét Itáliában,²³ az újkori váradi erőd alakulására pedig egyenesen döntő befolyással volt.

Azon katonai mérnökök sorában, akik udvarát fölkeresték, kétségtelenül első hely illeti meg a Genga-család tagjait, akik nemcsak Erdélyben, de Lengyelországban is szolgálatára állottak a fejedelemlnek, sőt halála után is hűek maradtak a Báthoryakhoz, némelyik közülök akklimatizálódott, s Erdélyt második hazájának tekintette.

E család a hadiépitészet terén Andrea Genga által kezdi aratni bábérát, aki mint II. Guidobaldo della Rovere majordomusa, fiainak — Falio, Fulvio, Giovanni-Battista és Simone²⁴ — nem is adhatott jobb katonai nevelőiskolát, mint aminő azidőtt az urbinói fejedelmi udvar volt. A család hírnevét Simone Genga alapozta meg, aki már vagy húsz éve szolgált a toscani nagyherceget, midőn 1572. táján Miksa császár a bécsi udvarba hívta, ahol különféle tervrajzokkal szolgált Magyarország erődítésére.²⁵ Itt vette hírét Báthory Istvánnak, s tőle csábítva Gyulafehérvárra sietett, hová testvérei, Fabio és Giambattista is, követték. A fejedelem ekkor a nagyváradi erőd kiépítésével bízta meg,²⁶ melynek előmunkálataiban segítségére volt harmadik testvére, Fulvio.²⁷ A terv gyors megvalósulását azonban meggátolta Báthory Istvánnak a lengyel trónra emelése, s ennek következtében a Genga-testvérek is elhagyták Erdélyt, Lengyelországba követve a királyt, honnan csak mecenásuk halála után tértek vissza.

Báthory István azonban, aki mint lengyel király is szíven viselte az erdélyi ügyeket, a váradi erőd sorsáról sem feledkezett meg, másrészt fejedelmi utóda, Báthory Kristóf, szintén felkarolta az ügyet. Az

²³ „Volendo a que' giorni (1571) Stefano Báthory Principe di Transilvania incivilire il suo quasi barbaro paese ed afforzarlo contro le armi e le insidie di Turchi ed imperiali, chiamava a sè d'Europa e soprattutto d'Italia letterati, artisti, ingegneri ed uomini di guerra; eletto poi nel 1575 Re di Polonia, ai tanti italiani che seco aveva in Transilvania, aggiungendo i molti già dimoranti in Wilna, in Cracovia, in Varsavia ne costituì una colonia apportatrice di lumi e di civiltà in quella vasta regione.“ stb. *Miscellanea di Storia Patria*. Vol. IV. (1863), 683. l.

²⁴ A Genga-családra l. Carlo Promis, *Biografie di ingegneri militari italiani dal sec. XIV alla metà del XVIII*. Torino 1874, pagg. 533–561. — Veress Endre, *Epistolae et acta P. Alfonsi Carrilli S. J.* (Mon. Hung. Hist., Diplom. XXXII. k.), Budapest. 1906, kiadványában is sokszor szó esik Fabio, Giambattista és Simone erdélyi szerepléséről, sőt ugyanezen szerző *Relationes nuntiorum Apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII.* (Mon. Vatic. Hung. II. 3. k.) kiadványa Girolamo Genga-ról is tud. — Fabio Genga erdélyi szerepléséről l. Giacomo Baseapè, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel sec. XVI*. Roma 1931, pagg. 173–179.

²⁵ „Fu chiamato dalla Maestà Cesarea felice memoria, et mandato dal Gran-Duca Cosimo, alla quale dette disegni per alcuni lochi di Ungheria...“ *Memoriale di Fulvio Genga per Simone fratello suo*. Anni 1590–91. A firenzei Archivio dello Stato-ban, Arch. Med. Cart. di Cosimo. I, filza 248. — V. ö. *Miscellanea di Storia Italiana*, XIV. k. 555. l.

²⁶ „Fu poi chiamato dal Re Stefano in Polonia, ove dette disegni per un loco in Transilvania chiamato Varadino, et la detta fortezza è già quasi fornita...“ Id. *Memoriale*.

²⁷ „Il Fulvio Genga aiutò suo fratello Simone in Varadino; ma fu piuttosto uomo di lettere e di lui non risulta altro.“ Maggiorotti, *Rivista d'Artiglieria e Genio*, id. évf. 1167. l.

ő igyekezetük folytán került Nagyváradra a velencei származású *Ottavio Baldigara*, aki, mint a bécsi udvar kir. építésze, előbb a tokaji, kisvárdai, munkácsi és az egri várak megerősítésével vívott ki magának elismerésreméltó szaktekintélyt. Első váradi tartozkodása 1579. körül igen rövid lehetett, s lefeljebb csak terepszemlére és tervrajzok felvételére szorítkozhatott, mert 1580-ban már Érsekújvár erősítésével foglalkozik.²⁸

Ilyen auspiciumok között halad előre a bástyaöv építése, melynek ellenőrzését időnként *Domenico Ridolfini da Camerino* végzi Báthory István megbízásából.²⁹ E márkai építész 1579-ben elhagyva szülővárosát, Lengyelországba siet, hogy felajánlja szolgálatát István királynak, aki őt csakhamar Váradra küldte Genga instrukcióival az erődítési munkálatok szorgalmazása céljából. Kötelessége azonban újra a király mellé szólítja, s csak Báthory Kristóf halála után, 1582-ben tér vissza Erdélybe, hogy az új fejedelem, Báthory Zsigmond, érdeklődését is megnyerje Nagyvárad erősítése iránt, melyen ő maga egész lelkével csüngött 1584. végén bekövetkezett haláláig.

Mennyiben vitte előbbre Ridolfini az erődítés munkálatait, nem tudni; úgy látszik azonban, hogy segítségre szorult, mert Báthory István kérelmére a bécsi udvar 1584. márciusában engedélyt adott *Ottavio Baldigaranak*, hogy újra Váradra mehessen. Ez alkalommal a jeles építész beható szakértői szemlét tartott az eddigi munkálatok felett s részletes jelentést írt a vár hibáiról és gyöngéiről. Ezt a jelentést az éppen Váradon időző Possevino vitte Lengyelországba, Báthory István kezeihez. Baldigara azonban, úgy látszik, ezúttal sem foganatosított itten jelentősebb építkezést, mert 1585-ben már Boroszlóba távozott.³⁰

Egyáltalán a vár építése stagnál ez időben s nagyobb lendület csak Báthory István halála után következik, midőn 1587. augusztusában *Simone Genga* Lengyelországból visszatérve, újra Erdélyben terem. Báthory Zsigmond ekkor, szept. 21-én kelt dekrétumában, megbizsa a váradi erődítés befejezésével, s 1588. júl. 1. hatállyal fizetését havi 76 tallérban állapítja meg, teljes ellátással, melyben a mesteren

²⁸ Baldigara ezen első váradi tartózkodását csak Pataki V. említi, minden forrás jelzés nélkül: „...meg kell említeni Nagy-Várad újjáépítését, melyet, úgy látszik, olaszországi szabadsága után (1578) kezdett meg.“ Id. mű, 29. l. — Viszont Herzog J. az Orsz. Levéltár aktáiból azt bizonyítja, hogy 1579-ben volt szabadságon.

²⁹ Életrajzát l. Carlo Promis, *Gli ingegneri militari della Marca d'Ancona*. Torino 1865, pagg. 257—262; Mario Santoni, *Domenico Ridolfini*. Firenze 1887. — Erdélyi szerepléséről, melyet az utóbbi kutatott fel, v. ö. L. A. Maggiorotti: „...in Varsavia il Re lo muni di uno speciale ordine scritto per la visita generale delle fortezze dello stato, e della Transilvania, che egli esegui. Fu a Varadino, ove continuò i lavori del Genga, poi a Vilna, indi ritornò presso il Re... Continuarono le sue visite alle varie località, nel 1582 era a Riga, ma poco dopo lo si trova di nuovo a Varadino, e sul finire del 1584 moriva non si sa bene in quale città.“ *Rivista d'Artiglieria e Genio*, id. évf. 1168. l.

³⁰ A bécsi Kriegersarchiv. Hung. Exp. Prot. 175. köt. 213. l. Ugyanott a 316. lapon decemberben azt jegyzik fel, hogy Baldigara Váradon maradhat Gyertyaszentelőig. Baldigara váradi építkezéseit említi Szamosközi is, azonfelül még Fraknoi szól róla. Pataki Egerből, 1930. szept. 12-én kelt levelében értesített, hogy Baldigara alaprajzait megtalálta Bécsben.

kívül négy szolgálja és ugyanannyi lova is részesül, egész addig, míg az erődítés befejezést nem nyer.³¹ Az olasz mérnök, némi vonakodással ugyan, amennyiben évi 1500 tallér fizetést igényelt, magára vállalta a nagyváradi erődítést, azonban 1589. vége felé váratlanul abbahagyta a munkát s visszatért Lengyelországba, hogy ottani követeléseit behajtsa.³² Fabio Genga 1590–91. táján kelt emlékirata szerint testvére, Simone, csaknem elvégezte volna a váradi erődítési munkálatokat, s ezen az alapon az olasz szakirodalomban Genga Simonét tartják a váradi bástyaövé mesterének.³³ Ez a felfogás azonban nem állja meg helyét, bármennyire is bizonyos legyen, hogy a modern váradi erődítmények 1570–1590. között nagyjából valóban elkészültek: 1573-ban épült a vár nyugatra néző kapujának tornya, a 80-as években pedig a „Vörös-“, „Aranyos“- és „Csonka“-bástya; mégis Genga lengyelországi tartozkodása, s a többi olasz mérnökök közreműködése nem engedi meg, hogy kizárólag az ő javára írjuk a váradi bástyaövé elkészítését, annál kevésbbé, mert Genga távoztakor csak négy bástya volt megépítve.

Simone Genga csakhamar visszatért Erdélybe, mert Lengyelországban nem tudta behajtani követeléseit; Gyulafehérvárra sietett, hol azonban tapasztalnia kellett, hogy nem örvendhet többé Báthory Zsigmond kegyének. Ettől kezdve igyekezete oda irányult, hogy a lehető legudvariasabb formák közt szabaduljon meg az erdélyi fejedelem szolgálatától. Mindazonáltal Báthory nem idegenkedett a tervtől, hogy továbbra is megtartsa szolgálatában Gengát, aki azonban oda hatott, hogy Medici Ferdinánd toscanai nagyherceg is szószólójául csapott fel, kérve az erdélyi fejedelmet, hogy két éven belül feltétlen engedje át

³¹ „Nos Sigmundus Bathori de Somlio, etc. significamus per presente, quod nos rationem habentes praeclare erga nos fidei atque in muniendis fortificandisque arcibus singularis artis diligentiae et studii generosi Simonis Gengae Architecti, quae ipse cum antea in arcis nostrae Waradiensis aedificatione, cum industriae ingeniique sui laude abunde satis declaravit. Eundem Simonem Gengam ad dictae arcis nostrae Waradiensis curam et ejusdem aedificationis munitionisque continuationem conducendum adhibendumque duximus... Ut autem ad hoc opus studiumque alacriorem eum redderemus, stipendium ei in singulos menses septuaginta sex tallerorum constituimus; insuper, de vietu cum quatuor famulis quos secum est habiturus, et quatuor equorum pabulo ei prospeximus, ita ut hoc salario, integro anno, cujus principium Calendae Julii proximae proleici erunt, operam studiumque suum nobis impendat, ac in alios etiam annos, dum finis ei fabricae imponatur, si nobis videbitur, eadem condicione addictus nobis sit... Datum in civitate nostri Alba-Julia“ stb. A firenzei Archivio dello Stato-ban; Id. Cart., filza 248. — V. ö. *Miscellanea di Storia Italiana*, XIV, 556.

³² C. Promis: „Pare che egli nel 1589 ritornasse in Polonia, dove trovando che i tesorieri regii non pagavano gli stipendi e che non gli era possibile riscuotere la somma di 1700 talleri, de' quali andava creditore del Re Stefano, ritornò ai servigi di Sigismondo, come principe di Transilvania.“ *Biografie*, stb. 540. l.

³³ L. a 20-ik jegyzetet. V. ö. Maggiorotti: „Dei lavori da lui fatti non si conoscono i disegni, però dal lungo tempo trascorso in Varadino si deve dedurre che la cinta bastionata di questa città sia totalmente opera sua.“ *Rivista d'Artiglieria e Genio*, id. évf. 1167. l.

szolgálatába alattvalóját.³⁴ Ügyének azonban megnyerte testvérét, Fulviót is, aki Della Rovere Mária Ferenc urbinói herceghez Simone Genganak a Báthoryak zsoldjában töltött szolgálatáról emlékiratot szerkesztett³⁵ azon célzattal, hogy őt a herceg a spanyol királynak ajánlja. A spanyol király ugyanis már előbb hajlandónak mutatkozott szolgálatába fogadni Simonet, s útasította erdélyi követét, hogy szerezzen az olasz mérnökről információt, s kedvező esetben igyekezzék őt megnyerni.³⁶ De Simone Genga, úgy látszik, már eljátszotta tekintélyét, nem járt közben érte az urbinói herceg sem, s a spanyol király is elejtette tervét, úgyhogy a mérnök kénytelen-kelletlen végül is Gyulafehérváron maradt. Eletének ez utolsó szaka³⁷ teljesen meddő az erdélyi várépítéssel illetőleg, s mint magánember tengette késő öregségét, úgy látszik, testvére, Fabio Genga, kenyerén, aki majordomusza és bizalmasa maradt mindvégig Báthory Zsigmondnak. Az elrigolyásodott öreg minduntalan a toscanai nagyherceget zaklatta, mert üldözve érezte magát a fejedelem „Stefano Tosica” nevű titkárajától; 1595. májusában két levelet is küld Firenzébe. Báthory Zsigmond hadjáratairól írva utolsó levele ez év jun. 11-én kelt, melyben szemére veti a nagyhercegnek, hogy sorait válasz nélkül hagyja. Meghalt észrevétlenül, a nélkül, hogy távozását bárki is észrevette volna.

³⁴ Simone Genga megkeresését nem ismerjük, de megvan a nagyherceg 1590. márc. 27-én az erdélyi fejedelemhez írt levelének másolata, melyben a következőket olvassuk: „...Però non solo non ho havuto a male che Simon Genga mio architetto et servitore sia rimasto a servirla fino ad hora, ma gliene concedo ancora per due anni prossimi a venire, se bene la presenza et opera sua per la perfectione di alcune mie piazze mi sarebbe stata hora grandemente necessaria. Ma dopo li due anni la prego a contentarsi che possa ritornarsene da me, et anche se in questo tempo mi accadesse di havere urgente bisogno dell' opera sua, mi prometto che l' Ecc. Vostra amorevolmente lo concederebbe a me.” A firenzei Archivio dello Stato-ban, id. Cart., filza 248. — V. ö. *Miscellanea di Storia Italiana*. XIV, 557.

³⁵ A fent ismételten hivatkozott emlékirat, — melynek teljes címe: *Memoriale di Fulvio Genga per Simone fratello suo a Francesco Maria della Rovere, Duca d'Urbino nel quale sono esposte le trattative tenute, onde Simone, lasciato il servizio di Transilvania, passasse a quello di Spagna; anni 1590—91.* — elárulja, hogy Simone azidétt már nem állott az erdélyi fejedelem szolgálatában; egyébként érdekes dokumentuma Simone Genga kiábrándulásának, de furfangjának is, mely módon Báthory Zsigmond szolgálatából szabadulni igyekezett; szemelvényes közlését l. a *Miscellanea di Storia Italiana*, XIV. k. 541—59. l.

³⁶ A spanyol királynak Don Guillen de San Clemente nevű követéhez intézett levele u. ott, 557. l.

³⁷ V. ö. C. Promis, *Biografie*, 559—61. l. hol az is említve van, hogy Simone feleségül bírt volna egy oláh hercegnőt: „Una tradizione antica in urbino vuole che egli sia salito in Transilvania in tanta riputazione, che venisse a stringer nozze colla Duchessa di Valacchia, la qual tradizione riportata dal Vernaccia ed è quasi la sola cosa ch' ei sappia dirci del Genga.” Ez a XVII. századi adat azonban tévedés, s nyilván Fabio Genga feleségére vonatkozik, aki valóban oláh volt, nem ugyan hercegnő, hanem Mihály vajda szeretője; róla írja 1600-ban Hoffkirchen Ádám: „tutto il maneggio della provincia è riposto in una donna valacca, maritata con il Fabio Genga, con la quale egli (t. i. Mihály vajda) trattava molto pubblicamente, e tanto che ha commesso sotto pena della vita al marito, che non tratti più con la propria moglie.” Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, Bucurest 1900, vol. XII, p. 780.

A körülmények illetén alakulását a váradi erőd is alaposan meg-sínylette, mely Genga 1589-ben történt távozásakor befejezetlenül maradt, amennyiben az ötödik bástya akkor még nem volt megépítve. Az építkezések azonban minden szakfelügyelet és irányítás híján is tovább folytak, s így történt, hogy legalább egy földbástyával és palánkfalazással kiegészíthették a bástyaövé hiányait. E munkálatok annyira elő-rehaladtak, hogy 1596-ban, midőn *Achille Tarducci da Corinaldo* Váradra rendeltetett, e jeles mérnök már mitsem változtathatott a tényeken, de legalább oly jókarba sikerült helyeznie a földbástyát is, hogy a vár 1598-ban képes volt kivédeni a török szörnyű ostromát.³⁸

Tarducci neve méltóan csatlakozik ama olasz katonai mérnökök sorához, akik a keresztyénség védelmében Erdély megerősítésére siettek. Maga is bevallja, hogy ez elhatározásra Báthory Zsigmond jóhíre kész-tette, aki őt a török ellen mozgósított haderő altábornagyává nevezte ki. Ebben a minőségében vállalta Nagyvárad megerősítését, miközben kar-jára megbénulva, katonai szolgálatra alkalmatlanná vált. Kiváló szel-lemi képességeit 1597-től a bécsi udvar honorálta, hol meleg barátságba került Básta Györggyel, akit elkísért 1597-ben a váci, 1560-ban az erdélyi expedíciójára is. A magyar és erdélyi ügyek mindvégig kötve tartották érdeklődését, s azokat tollával is szolgálta: részletes tervet dolgozott ki a török kiűzéséről s megírta Básta említett hadjáratait.³⁹ Írásaiban kü-lönös rokonszenv hangján emlékezik meg Báthory Zsigmondról, s fog-lalkoztatta a gondolat, hogy megírja a Báthory-család történetét is. Ez a

³⁸ Tarducci erdélyi szerepléséről l. *Il Turco vincibile in Ungheria* c. alább idézendő munkájának Miksa császárhoz intézett ajánlólevelét: „Quattro anni sono — írja 1599-ben — desiderando uscire dalla teoria, con l'occasione della presente guerra, andai in Transilvania, per la fama di quell' Altezza, si favorevole alla nazione itliana... Onde non finiti due anni, fui forzato pel pensiero della sanità tornare (da Varadino) a Vienna, quale hoggi mai tengo come aere paterno.“ C. Promis, *Gli ingeneri*, 296—308. lapjain közölt életrajzá-ban írja: „Achille portossi nel 1595 ai servigi di Sigismondo Báthory, il quale nelle lunghe sue guerre contro i Turchi innalzò il Tarducci a tenente generale, grado traente seco a que' tempi quello pure di capo degl' ingegneri militari, colà dimorando adoprossi a fortificar Varadino, o più tosto a rappezzarlo. Attenendo alle riparazioni di Varadino, sorpreso da una colica, rimase contratto delle mani, la qual cosa impedigli di più maneggiare la spada“ stb.

³⁹ Idevonatkozó művei: 1. *Il Turco vincibile in Ungheria con mediocre aiuti di Germania*. Discorso appresentato ai supremi capitani dell' esercito confederato contro il Turco. E doppo mandato alli suoi amici d'Italia da Achille Tarducci da Corinaldo della Marca Anconitana. In Ferrara, per Vittorio Baldini stampatore camerale 1600. Kis 8°-r., 174 levél. — 2. *Delle macchine, ordinanze et quartieri antichi et moderni*. Discorsi d'Achille Tar-ducci da Corinaldo della Marca d'Ancona. Aggiuntovi dal medesimo le fattioni occorse nell' Ongaria vicino a Vaccia nel 1597, e la battaglia in Transilvania contra il Valacco 1600, fatte dal Sig. Giorgio Basta generale dell'armi nell' Ungheria superiore. In Venetia 1601, appresso Gio. Battista Ciotti Sanese all'Aurora. 8-r. 202+40 l. — Ez utóbbiban az erdélyi emlékirat *La giornata di Giorgio Basta contra Michele Vavoda di Vallacchia, li 18. di Settembre 1600.* címen a melléklet 24—36. lapjain olvasható.

terve azonban, sajnos, nem valósult meg,⁴⁰ pedig ideje lett volna rá, mert kiszolgálta Rudolf császárt is, mint a Haditanács tagja.

Tarducci tehát nem vett részt Nagyvárad 1598-i védelmében, melyet ez év tavaszától Rudolf császár birtokolt; az őszi török támadás valószínűsítő tüzpróbája volt a váradi erődnél. Alóla megtörve húzódott el az ellenség. Az ostrom kivédésében azonban része volt egy másik olasz katonai mérnöknek, jelesen a bolognai származású *Marco Isolani* grófnak, aki műszaki képességeiről még egyszer tett sikert vizsgát Magyarországon, mint Székesfehérvár védelmezője.⁴¹ Ez évben met-szette a vár sikerült látképét Houfnagel György, melyen feltüntetve látszik a középkori vár a katedrálissal és az új bástyaöv erősítményével.

A vár fejlődéstörténetében azután csak Bethlen Gábor alatt áll befordulat, aki 1616-ban a földbástyát teljesen lehordatja s 1618-ig többől újjáépítteti, téglából, terméskő alappal és cordonpárkánnyal. Ez időben bizonyos *Maurizio Vienneri* építész erdélyi működéséről szólnak forrásaink, másfelől viszont tudjuk, hogy a mantovai *Giovanni Landi* és a veneziai *Agostino Serena* építészek állottak Bethlen szolgálatában.⁴² Ez építkezések alkalmával elpusztul a székesegyház, még mielőtt a török 1660-ban birtokába venné a várat, mely csak ismételt ostrom után kerül újra keresztény kézbe, 1692-ben. A XVIII. századtól nincs meg többé a középkori vár, csak a modern bástyaöv, melynek udvarán épül azidőzt a mai ötszögű és kétemeletes kaszárnyakomplexum, s ugyanakkor ravelint is függesztenek a nyugati, akkor egyedüli várkapú elé.

A XVI. század elején a Váradon eszközölt erősítési munkálatok, valamint a bástya-szisztémának Erdély területén feltűnt nyomai, mind azt tanúsítják, hogy a fejedelemség territóriumán még több olasz katonai mérnöknek kellett működnie, de ezek nevei részben ismeretlenül lappanganak, részben tevékenységük maradt az ismeretlenség homá-

⁴⁰ C. Promis: „Aveva anche in animo di scrivere la storia di casa Báthory, indottovi da amicizia e riconoscenza... Di questo pensiero egli fa parola (*Turco vincibile*, p. 30.), ma non abbiamo argomento per affermare che le gesta dei Báthory dal nostro autore siano mai state narrate.“ *Gli ingegneri*, stb. 307. l.

⁴¹ *Miscellanea di Storia Italiana*, IV. k., 680. l.: „Lo rammenta la storia per la prima volta, all' anno 1598, allorquando i Turchi allestendo l'esercito per metter assedio a Varadino in Transilvania, il Rheder governatore della piazza menò seco — „il conte Marco Isolani da Bologna, dal quale per lo particular studio ch' haveva fatto nelle matematiche scienza e per l'inclinazione grandissima che v'haveva, ogni perfettione poteva sperare nelle fortificationi e prometttersi molto del suo valore, qual mostrò non solo in questa occasione, ma nel diffender anco Alba-Regale, essendo dopo stato fatto governatore di quella.“ *Ciro Spontone, Historia della Transilvania*. Bologna 1638. 69. l. — Sokkal részletesebben szól Isolani magyarországi szerepléséről Istvánfi, id. mű, 729—731. és 787—788. lapjain, hol el van mondva, hogy a bolognai mérnök a nagyváradi ostrom alkalmával egy akna robbanása következtében arcan megsebesülve, elvesztette félszeme világát, majd Székesfehérvár elestével török fogságba került s a konstantinápolyi Héttoronyban végezte életét.

⁴² Istvánfi, id. mű, 811. l.-on említi „Mauricium Viennarium architectum“, míg Balogh J. *L'Arte Italiana in Ungheria*: Le Vie d'Italia, ann. XXXVI. (1930), 669. l.-on a másik kettőt.

lyában.⁴³ Csupán még egy olasz katonai mérnökre tudunk hivatkozni, mint aki a XVI. sz.-ban járt Erdélyben, s ez *L'Ilippo Pigafetta*;⁴⁴ 1594-ben jött be Silvio Piccolomini expedíciójának tagjaként, de nem mérnöki teendők végzésére, hanem az expedíció történetének megírása céljából. Nyilvánvaló tehát, hogy vele nem egészen ki még az Erdélyben működött olasz katonai mérnökök sorozata.

Ugy látszik, hogy Váradot kivéve, hozzá fogható várépítés nem is történt a fejedelemségben. Básta György 1602-ben kelt emlékirata így szól Erdélyt illetőleg: „Ami a várakat illeti, nincs egy is az országban, mely egy agyúzást kiállana. A széleken van a hirhedt Lippa és Jenő; ezek, hogy milyenek, legyen elég megemlíteni, hogy az erdélyiek foglalták vissza azokat kevés évvel ezelőtt a törököktől. Hogy Várad mi, arról más alkalommal szóval s teljesen értesült Ofelsége, s egyszersmind megkértem, hogy ne méltóztassék bízni abban, hogy az ellenségnek nem sikerült azt egyszer bevenni. Ha ez állana, birtokunkba volna még most is Eger és sok más magyarországi hely. Ha ezen vár is elvesz, elveszett Felső-Magyarország Erdéllyel együtt.”⁴⁵

Hála Istennek, Básta jóslata nem valósult meg, mert Várad török kézre jutása nem jelentette Erdély pusztulását, pedig azóta is édes-keves történt a fejedelemség erősítésére. Mindazonáltal az olasz géniusz köreműködése továbbra sem hiányzott a kereszténység erdélyi védfalának gondozásában, habár *Raimondo Montecuccoli* expedícióját, aki maga is jeles hadimérnök volt, teljes balsiker kísérte. Így Kolozsvár 1662-i ostromakor a velencei származású *David Rettani* heyezte jókarba a város omladozó középkori falait.⁴⁶ Majd 1687 és 1701 között *Luigi Ferdinando Marsigli* ismételten megfordult Erdélyben, habár az ő utazásai más természetűek voltak, mint ahogy az erdélyi várakról tett feljegyzései is inkább semleges észrevételek, sem mint megvalósításra való javaslatok.⁴⁷ Mégis külön figyelemre tartjuk érdemesnek a hunyad-

⁴³ Gualdo Priorato id. mű II. k., 17. l.-ján a következő című illusztrációt találjuk: „Zechelit situato tre leghe da Varadino, fortissimo fabbricato di mattoni con aqua nella fossa e paludi all'intorno.” A kép egy négyszögletű erődítményt ábrázol, sarkain fülek nélküli bástyákkal, mint a szövegben is hangsúlyozva találjuk: „La fortezza di Zechelit — munita di quattro bastioni reali, cinta da grandissimi paludi.” Ez erősség építésére semmiféle adatot sem találtam, holott nyilvánvalóan a XVI. sz. második felében kellett épülnie.

⁴⁴ L. róla G. Bascapè id. műve 184–191. lapjait, hol közölve van *Scrittura della difesa di Transilvania fatta al Card. Parravicino e. írása is.*

⁴⁵ Gróf Teleki Domonkos, *Básta György emlékirata Rudolf császárhoz, Erdélyt illetőleg*: Századok II. (1868) évf., 554. l.

⁴⁶ Erre nézve l. Gualdo Priorato id. mű II. k., 102–105. lapjait, hol részletesen le van írva Kolozsvár ostroma, melynek, valamint Rettani hivatkozott szerepének ismertetését fentartom magamnak az olasz kapitányok erdélyi szerepléséről készülő dolgozatom számára.

⁴⁷ Alberto Gianola (*Luigi Ferdinando Marsili*: Memorie intorno a L. F. M. Bologna 1931, pagg. 233–255.) vázlatos írásán kívül l. Maria Emilia Amaldi *La Transilvania attraverso i documenti del conte Luigi Ferdinando Marsili*: L'Europa Orientale VII. (1926), VIII. (1927), IX. (1928) évfolyamaiban. — U. itt szemelvényesen ismertetve Marsigli „Relazione militare della Transilvania a S. M.” című, továbbá Orsova megerősítésére vonatkozó iratai; v. ö. IX. évf., 250–260. l.

megyei és déli erdélyi határjárás ügyében írt instrukcióját, mely egy másik olasz hadimérnök, *Morandi Visconti*, alezredes erdélyi szereplésének emlékét őrizte meg számunkra, akinek bírjuk a Szebenben 1701. július 10-én kelt jelentését Marsigli utasításainak teljesítéséről.⁴⁸

Egyébként a töröknek a Balkánra szorításával és Erdélynek Magyarországhoz csatolásával ezen erődök örökké elvesztették stratégiai szerepüket, minek következtében ama tartomány is megszűnt katonai építészek érvényesülési teréül szolgálni.

Kutatásaink köréből eleve kirekesztettük az olasz katonai mérnökök munkásságának kritikai vizsgálatát: ez a feladat már műszaki probléma, s mint ilyen, nem lehet tárgya egy vázlatos történelmi összefoglalásnak. Mindazonáltal a kérdés e szempontból is megvilágításra szorul, ha ismerni akarjuk az „antemurale christianitatis” erdélyi propagnaculának igazi arculatát.

Assisi, 1931. december.

⁴⁸ A bolognai Egyet. Könyvtár Marsigli iratainak IX. köt. 208–209. lapján: „...pel Signor tenente colonello Morandi Visconti grande ingegnere nella Transilvania.” G. Morandi Visconti jelentése a hivatkozott kötet indexe előtti 3–4. lapon. — V. ö. *Magyar Könyvszemle* új foly. XIV. (1906) évf. 212. l.

A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban.

Irta: Dr. Oberding József György.

I.

A régi Románia mezőgazdasági hitelszervezetét három földhitelintézet és 2901 népbank (hitelszövetkezet) alkotta. A földhitelintézetek a hosszú lejáratú hitelszükséglet, a népbankok pedig a rövidlejáratú, személyi hitelszükséglet kielégítéséről gondoskodtak, a mezőgazdaság szolgálatára állott emellett még a Banca Nationala által folyósított visszeszámitolási hitelek 25 százaléka. A három földhitelintézet, a *Prima Societate Civilă de Credit Funciar Rural*, a *Banca Agricola* és a *Casa Rurală* közül is azonban csak a két előbbi tartozott a szorosan vett földhitelintézetek közé, mert a *Casa Rurală*-t az 1908. évi birtokreform pénzügyi lebonyolítására hívta életre az 1908. évi április 4-i törvény. A *Prima Societate Civilă de Credit Funciar Rural* 1873. évben alakult, az 1873. évi április 5-i fejedelmi dekrétum alapján, a *Banca Agricola* meg az 1894. évi március 28-i törvény alapján.

A román mezőgazdasági hitelszervezet a békekötés után Romániához csatolt új területek révén csupán 787 hitelszövetkezettel gyarapodott, mert a csatolt területek mezőgazdaságát támogató földhitelintézetek mind a csatolt területek volt fővárosaiban működtek. Ilyen körülmények között a mezőgazdasági hitelszervezet távolról sem tudta a megnagyobbodott Románia mezőgazdasági hitelszükségletét kielégíteni, annál kevésbbé sem, mivel az imperium kiterjesztése után végrehajtott földbirtokreform roppant felfokozta a mezőgazdasági hitelkeresletet. Az agrárreform során az ország 20 millió hektárt kitevő termőföldjéből több mint 6 millió hektárt osztottak szét a földnélküliek, illetve törpebirtokosok közt, a nélkül azonban, hogy a föld megműveléséhez szükséges eszközöket rendelkezésükre bocsátották volna. Az új kisbirtokok beinstruálására vonatkozólag semminemű állami intézkedés nem történt, úgyhogy a földhöz juttatottaknak maguknak kellett birtokaikat felszerelniök. Az új kisbirtokosok azonban csak rövidlejáratú hitelhez jutottak hozzá, melynek kamata a nagy hitelkereslet és a belföldi tőke elégtelensége következtében a 35–40 százalékot is meghaladta. Ez a kamatláb még a hitelszövetkezeteknél sem volt alacsonyabb. Az agrárreform során földhözjuttatottak mellett megindult a kisajátítást szenvedett volt közép- és nagybirtokosok eladósodása is, egyrészt azért, mert meghagyott birtokukat belterjesebb gazdasággá kellett átalakítaniok, másrészt pedig, mert régi életszínvonalukat

nem tudták a minden átmenet nélkül lecsökkent jövedelmükkel összhangba hozni. Ehhez járult még az agrárperek költsége is, melytől úgyszólván egyetlenegy kisajátítást szenvedett birtokos sem tudott mentesülni a kisajátítás mértéke vagy a kisajátítási ár törvénytelen megállapítása miatt.

A mezőgazdaság eladósodása ilyen körülmények között rövidesen oly méreteket öltött, hogy sürgős és hathatós kormányintézkedést tett szükségessé. A kormány a megoldást a mezőgazdasági hitelszervezet kibővítésében látta célravezetőnek, különösen a földhitelintézetek számának szaporítása útján, mert a mezőgazdaság a hitelt legnagyobb mértékben beruházások céljára vette igénybe s éppen az e célt szolgáló hosszúlejárátú mezőgazdasági hitelellátás volt a leghiányosabb. A földhitelintézetek szaporítása egyrészt pótolta volna a hosszúlejárátú mezőgazdasági hitelellátás hiányosságát, másrészt pedig módot nyújtott volna arra, hogy a mezőgazdaságot terhelő terhes rövidlejárátú hitelek hosszúlejárátú amortizációs kölcsönökké alakíttassanak át.

Mint hogy azonban a kormány újabb földhitelintézetek alapításában nem akart érdekeltséget vállalni, a kérdés megoldását a magántőke vállalkozási kedvére bízta a magánföldhitelintézetek alapításáról szóló törvény megalkotása útján. Az 1923. évi június 27-i magánföldhitelintézetek alapításáról szóló törvény áttöri a földhitelintézetek eddigi privilégizált jogi helyzetét s lehetőséget nyújt a magántőkének is a földhitelintézetek alapítására, csupán azt köti ki, hogy a magánföldhitelintézetek alapításában csakis gazdák és mezőgazdasági intézmények vehessenek részt. A magánföldhitelintézetek a törvény vezetőelve szerint a gazdák önálló hitelszervezete lenne, tartalmilag szövetkezeti jelleggel, de részvénytársasági formában. A törvényhozás valószínűnek vélte, hogy egy ilyen jellegű intézet könnyen megnyeri a magántőkék bizalmát és az intézet tőkeszerzési tevékenysége sem fog akadályokat találni.

A magánföldhitelintézeti törvény.

Az 1923. évi június 27-i törvény szerint — mint említettük — a földhitelintézetek alapításában csak földbirtokosok, illetve mezőgazdasági egyesületek és társulatok vehetnek részt, legalább 100 olyan földbirtokos közreműködésével, akiknek földbirtoka 50 millió lej értéket képvisel. A társaság jogi formájául a részvénytársaságot állapítja meg a törvény, az alaptőkét 20 millió lejben minimálva.

A földhitelintézetek célját a következőkben jelöli meg a törvény:

- 1.) földhitelt nyújtani záloglevelek kibocsátása útján,
- 2.) a föld bármely irányú kihasználását és a mezőgazdasági termékek ipari termékévé való feldolgozását finanszírozni,
- 3.) fenti vállalkozások és ipari munkák végzése és finanszírozása,
- 4.) közraktárak és gyűjtőállomások létesítése a mezőgazdasági termények és a mezőgazdasági ipari termékek részére,
- 5.) bármilynemű bankműveletet végrehajtani a társaság tagjaival, valamint a mezőgazdasági társaságokkal és mezőgazdasági egyesületekkel,

- 6.) mezőgazdasági biztosítások eszközlése,
- 7.) váltótárcájuk visszleszámlálása a Banca Nationalanál, bár a váltón egy aláírás is szerepel a bank aláírásán kívül,
- 8.) zálogkölesönök folyósítása kizárólag a társaság tagjai számára, bármilyenmezőgazdasági terményre, illetve azok ipari termékeire, valamint állatokra és a 2. bekezdésben említett vállalatok és iparok összes termelő felszerelésére.

A törvény a földhitelintézeteknek széles munkakört biztosított. Az ingatlanjelzálog hitelnnyújtás mellett felhatalmazást ad ingójelzálog és váltóhitel nyújtására is, a hitelnnyújtás formája lehet hosszú és rövid-lejáratú hitel. Hatáskörükbe utalta továbbá mezőgazdasági, ipari- és kereskedelmi vállalatok alapítását és finanszírozását, sőt a mezőgazdasági biztosítást is.

A fenti törvény alapján a *Banca Ipoteca Rurala Societate Civilă de Credit Funciar Rural* alakult meg 1927. évben és újjá szervezték a *Prima Societate Civilă de Credit Funciar Rural* is. A záloglevél-emisszió azonban egyik intézetnek sem sikerült, mert a törvény az adók behajtásáról szóló törvény 24. szakaszát, mely mindennemű jelzálog bejegyzés előtt az adókövetelésekre nézve prioritást biztosít az állam számára, nem szüntette meg, s ennek következtében a külföldi pénzpiac nem volt hajlandó felvenni a román zálogleveleket. Ahhoz, hogy a záloglevelek külföldön plesszírozhatók legyenek, a külföldi tőkeérdekeltségek még adó- és illetékkedvezményt is kívántak.

A fenti törvény tehát nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A *Banca Ipoteca Rurala* kívül egyetlen egy új magánföldhitelintézet sem alakult, de a záloglevél emisszió ennek az intézetnek sem sikerült az államnak az adótörvényben biztosított prioritási joga miatt. A kormány azonban hallani sem akart az állami előjog korlátozásáról, közben pedig a mezőgazdaság eladósodása egyre nagyobb és nagyobb méreteket öltött. A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére nézve nem is történt újabb kísérlet, míg a nemzeti parasztpárt nem került kormányra.

Az új kormány a mellett, hogy mindazon akadályokat, melyek a magánföldhitelintézetek alapítását gátolták, elhárította, belátta, hogy a mezőgazdasági hitelkérdés megoldását nem lehet tisztán a magántőke vállalkozási kedvétől várni s azért a kérdés megoldásában szerepet vállalt maga is.

Az új magánföldhitelintézeti és a mezőgazdasági hitelintézeti törvény.

Az új kormány új alapokra helyezi az egész mezőgazdasági hitelkérdést. Átdolgozza az 1923. évi június 27-i magánföldhitelintézetekről szóló törvényt s e mellett új földhitelintézeti típust is kreál *mezőgazdasági hitelintézet* néven. A magánjogi földhitelintézetek mellett, melyek továbbra is a földbirtokosok szabad alapítása útján létesülhettek, a mezőgazdasági hitelintézet alapításában az állam is közreműködik. Az új törvény mint a földhitelintézetekről és a mezőgazdasági hitelintézetekről szóló 1929. évi augusztus 20-i törvény

került a törvénytárba. Mindkét fajta intézet célját a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági ipar hitelszükségletének kielégítésében s ezek fejlődésének előmozdításában jelöli meg a törvény.

Magánjogi földhitelintézetet, épúgy mint azt 1923. évi június 27-i törvény értelmében, legalább 100 olyan földbirtokos alapíthat, akiknek birtokai legkevesebb 50 millió lej értéket képviselnek, a részvényjegyzésben résztvehetnek továbbá a mezőgazdasági társaságok és egyesületek mellett a mezőgazdasági- és hitelszövetkezetek is. Az alaptőke szintén 20 millió lejben van minimálva.

A mezőgazdasági hitelintézetek alapításában az állam mellett közhasznú, vagy közintézmények, pénzintézetek és magánosok is résztvehetnek. A mezőgazdasági hitelintézet minimális alaptőkéjét 500 millió lejben állapítja meg a törvény.

A magánföldhitelintézetek ügyletköre a következőkre terjed ki:

1.) Az intézet mezőgazdasági területekre jelzálogkölcsönöket adhat készpénzben, vagy záloglevelek kibocsátása útján, akár hosszúlejáratra fizetendő annuitások ellenében, akár rövidlejáratra, amortizációkkal, vagy a nélkül;

2.) zálogkölcsönöket folyósíthat a mezőgazdák mindennemű mezőgazdasági termékére s azok ipari származékára, valamint állataira és a mezőgazdasági üzemek egész termelő berendezésére;

3.) kölcsönöket engedélyezhet a Központi Szövetkezeti Banknak és a hitelszövetkezeteknek abból a célból, hogy ezek az intézetek a kisbirtokosok számára személyi hitelről gondoskodjanak;

4.) a föld hasznosítását és termékei ipari feldolgozását célzó vállalatokat és szövetkezeteket pénzügyileg támogathat;

5.) a társaság tagjaival mindennemű bankári műveletet lebonyolíthat, zálogleveleket és az általuk kiállított kötelezvényeket kézizálogba elfogadhatja;

6.) a közgyűlés jóváhagyásával kötvényeket bocsáthat ki a készpénzben folyósított kölcsönök vagy a társaság ingatlanai alapján.

A mezőgazdasági hitelintézetek ugyanazon ügyletekkel foglalkozhatnak, mint a magánföldhitelintézetek, kivéve a fenti 5.) pontban említett bankári műveleteket.

Mindkét intézet kölcsönei a biztosítékul felajánlott birtok forgalmi értékének fele erejéig (erdőknél, szőlőknél annak egyharmadáig) engedélyezhetők, az ingójelzálogkölcsönöknél a zálogtárgy értékének egyharmadáig.

A törvény legnevezetesebb intézkedése a földhitelintézetek számára a jelzálogos ingatlan minden jövedelmére és termékére, valamint annak egész felszerelésére biztosított elsőbbségi jog, melyet egyedül csak az állam 3 évről hátralékos egyenes adókövetelése előz meg. Elsőbbséget biztosít a törvény a földhitelintézeteknek az ingójelzálogoknál is, ugyancsak az állam 3 évre visszamenő egyenes adóját kivéve minden más követeléssel szemben, eltekintve a tulajdonosnak a legutolsó év haszonbér követelésétől. A jelen törvény alapján alakulandó intézetek számára biztosított további kedvezmények közt, ami szintén újítás az 1923. évi június 27-i törvénnyel szemben, a következők szerepelnek: teljes bélyeg-

és illetékmentesség az alapítási okmányok, részvények, záloglevelek, kötvények, jelzálogadóslevelek, kézi- és jelzálogszerződések, vevények, kimutatások, lajstromok, bírósági kérvények és keresetek, végrehajtási okmányok stb. számára. A magánföldhitelintézetekről szóló törvény át-dolgozásánál az új kormány már figyelembe vette mindazokat a kíván-ságokat, — mint látjuk — melyeket a külföldi tőkeérdekeltségek han-goztattak.

A törvény előírja továbbá, hogy az 1923. évi június 27-i törvény alapján működő intézetek a törvény megjelenésétől számított 6 hóna-pon belül kötelesek alapszabályaikat jelen törvénynek megfelelően át-alakítani, különben elvesztik minden kedvezményüket és előjogukat. Zálogleveleket a jövőben csakis az ezen törvény szerint alakult inté-zetek bocsáthatnak ki, azok a magánintézetek pedig, melyek a multban már bocsátottak ki zálogleveleket, újabb kibocsátásokat mindaddig nem eszközölhetnek, míg külön törvény nem állapítja meg számukra a kibocsátás előfeltételeit.

Azimmár módosított magánföldhitelintézeti törvény sem talált azon-ban visszhangra a gazdatársadalom körében; a törvény nyújtotta lehe-tőséget egyedül csak az erdélyi magyar gazdák igyekeztek kihasználni. A magyar gazdatársadalom 1929. év őszén akciót indított, hogy a fenti törvény alapján *Erdélyi Magyar Földhitelintézet* céggel létrehozassa a maga mezőgazdasági hitelellátó intézményét, s bár az alaptőke teljes összegben lejegyzést nyert, a később teljesen leromlott gazdasági viszo-nvok folytán a részvényjegyzők részvénybefizetési kötelezettségüknek már nem tudtak eleget tenni, úgyhogy az akciót végül is likvidálni kellett.

Nagy nehézségekbe ütközött az állami hozzájárulással tervezett me-zőgazdasági hitelintézet megalapítása is, mert a külföldi tőkeérdekeltsé-gek sokáig vonakodtak résztvenni az intézet megalapításában. Közel két évig húzódó tárgyalás után végre 1931. év márciusában mégis sikerült a külföldi tőkeérdekeltségekkel megállapodásra jutni s az intézetet végle-ges formájában *Creditul Agricol Ipotecar al României* céggel 330.000 arany lei alaptőkével életre hívni. A Creditul Agricol Ipotecar al Româ-niei felállítását az 1929. évi augusztus 20-i törvényt kiterjesztő 1931. évi március 18-i törvény szabályozza.

A Creditul Agricol Ipotecar felállítására vonatkozó törvény.

Ez a törvény 4 paragrafusból áll. Az 1. § kimondja, hogy a Creditul Agricol Ipotecar mezőgazdasági hitelintézetnek ismertetik el. A 2. §. szerint a Creditul Agricol Ipotecar a földhitelintézetek és a mezőgazda-sági hitelintézetek szervezetéről szóló 1929. augusztus 20-i törvény ren-delkezései alá tartozik s élvezi annak minden előnyét, kivéve azokat a pontokat, melyeket az alapszabályok hatályon kívül helyeznek, vala-mint hatályban maradnak erre nézve a kereskedelmi törvény ama ren-delkezései is, melyeket az alapítóokirat, az alapszabályok és az 1929. au-gusztus 20-i törvény hatályon kívül nem helyeznek. A 3. §. az állam ga-ranciáit tartalmazza, melyek a következők: a) az állam az intézet el-

Az új szövetkezeti törvény.

A nemzeti parasztpárti kormány az új magánföldhitelintézeti és a mezőgazdasági hitelintézetekről szóló törvény mellett új szövetkezeti törvényt is alkotott, melynek a hitelszövetkezetekre vonatkozó szakaszai szintén a mezőgazdasági hitelkérdés előmozdításának célját szolgálják.

Az 1929. évi március 28-i új szövetkezeti törvény új hitelszövetkezeti központot szervez *Banca Centrală Cooperativă* (Központi Szövetkezeti Bank) céggel, 500 millió lej alaptőkével. Az alaptőke felét az állam jegyezte le, a másik felét pedig a régi alaptőke és a Banca Naționala hozzájárulása teszi. Kötelezi a törvény továbbá a Casa Centrală a Asigurarilor Sociale-t (Központi Szociális Biztosítási Pénztár), hogy alapjainak 30 százalékát gyümölcsösztetés céljából a Banca Centrală Cooperativánál helyezze el. Az alaptőkének az állam részéről befizetett összege után járó osztalék szövetkezeti propagandára és szövetkezeti szakoktatásra fordítandó, valamint az évvégi tiszta nyereségnek az osztalékok levonása és a tartalékalap dotálása után fennmaradó részének 30 százaléka is ezt a célt szolgálja.

Míg a Banca Centrală Cooperativă kizárólag a szövetkezetek pénzügyi támogatására van hivatva, a szövetkezetek irányítását és ellenőrzését az *Oficiul Național al Cooperăției Române* (Román Nemzeti Szövetkezeti Hivatal) látja el. A szövetkezeteknek jogukban áll bizonyos csoportonként önálló ellenőrzői köteleket is létesíteni, s ebben az esetben nem közvetlenül, hanem az ellenőri köteleken keresztül állnak az *Oficiul Național al Cooperăției Române* ellenőrzése alatt. Megengedi az új szövetkezeti törvény továbbá azt is, hogy a csatolt területeken levő régi központokban működő szövetkezetek, mint amilyen például az erdélyi magyar hitelszövetkezeteket magába tömörítő *Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége*, 1938. évig tovább működhessenek régi központjaikban, csupán ezen központokat kötelezi a Banca Centrală Cooperativă tagjai sorába való belépésre.

Az új szövetkezeti törvény rendkívül nagy fejlődési lehetőséget biztosít és messzemenő kedvezményeket nyújt a hitelszövetkezeteknek; sajnos, a pénzügyi támogatás tekintetében nem történt oly gondoskodás, mely lehetővé tette volna számukra a hitelszükséglet fokozottabb mértékben való kielégítését. Így az új törvény csak a szövetkezetek organizációja terén jelent újítást, a szövetkezeti hitelügy változatlanul megmaradt a régi vérszegény állapotában.

II.

Ha végigtekintünk az előbb ismertetett törvények során, nem tagadhatjuk meg elismerésünket kíválságuk iránt. Mind az új magánföldhitelintézeti törvény, mind az állami támogatás elvén nyugvó mezőgazdasági hitelintézeti, illetve ennek gyakorlati megvalósítása érdekében alkotott *Creditul Agricol* *Ipotecar* felállításáról szóló, valamint az új szövetkezeti törvény kitűnő alapot nyújtottak volna a mezőgazdasági hitelkérdésnek a mezőgazdasági hitelszervezet kiépítése útján való rendezésére. Maguk

a törvények azonban még nem jelentik egyben a kérdés megoldását is, mert a törvény egymagában csak félintézkedés. A törvénynek életet a gyakorlat ad. Sajnos, egyrészt az állam elhibázott gazdaságpolitikája következtében, — mely az ország gazdasági leromlását eredményezte — másrészt pedig a bekövetkezett gazdasági világválság folytán a fenti törvények egyikébe sem tudott a gyakorlat életet önteni, úgyhogy a mezőgazdasági hitelügy lényegében továbbra is megoldatlan maradt, a holt törvények mit sem változtattak a helyzeten.

Amilyen mértékben romlottak a gazdasági viszonyok, olyan mértékben súlyosbodott a mezőgazdasági hitelkérdés is. A mezőgazdasági termények áresése folytán a mezőgazdasági üzemek korábbi keletű adósságai egyre súlyosabb teherként nehezedtek a gazdákra, akik egy bizonyos időn túl nemcsak, hogy törleszteni nem tudtak, de már a kamatnyos időn túl nemcsak, hogy fizetni nem tudtak, hanem az adósságot fizetés is súlyos kötelezettséget jelentett számukra. A bankok viszont mind türelmetlenebbül léptek fel adósaikkal szemben; ez az eljárás a fizetőképességében teljesen legyengült gazdátársadalmat az anyagi összeomlás rémével fenyegette.

Ilyen körülmények közt a mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések is más megoldást követeltek. A mezőgazdasági hitelkérdésnek a mezőgazdasági hitelezés rendezése útján való sikertelen kísérlete után az egyre súlyosbodó viszonyok folytán a hitelkérdés fő problémáját most már nem a hitelezés, hanem az adósságvédelem, a mezőgazdasági üzemek szanálásának kérdése alkotta. Ha már a mezőgazdaságon nem lehetett megfelelő kölcsönökkel segíteni, a törvényhozás egyre fokozottabban veszi védelmébe a gazdákat hitelezőikkel szemben s főtörekvése az eladósodott mezőgazdasági üzemek szanálása felé irányul.

A törvényhozás mindenekelőtt a kamatkérdést rendezi, mint a leg-sürgősebb megoldásra váró kérdést. Akkor ugyanis, amikor a mezőgazdaság jövedelmezősége már úgyszólván teljesen megszűnt, a bankkamat még mindig 22—24 százalékot tett ki. A kamatkérdést az 1931. évi április 2-i kamattörvény szabályozza.

A kamattörvény.

A kamattörvény a törvényes és szerződéses kamat kategóriáját állítja fel. A törvényes kamatot polgári ügyekben 1 százalékban, kereskedelmi ügyleteknél 2 százalékban; a szerződéses kamatot pedig (melynek írásbeli szerződésben kell létrejönnie) 6 százalékban állapítja meg a Banca Natională mindenkorai kamatlába felett. Aki ennél magasabb kamatot számít, uzsoravétséget követ el, melyre rendkívül súlyos szankciókat állít fel a törvény.

A hitelkérdés rendezésére irányuló összes eddigi törvények között a kamattörvény volt az egyedüli, melynek a gyakorlati élet hasznát vette. Minthogy a törvény életbeléptetésekor a Banca Natională visszeszámlítási kamatlába 8 százalék volt, a törvény életbelépése után a megengedett legmagasabb kamat 14 százalékot tett ki, ami egy év múlva, 1932. március 1-én, még egy százalékkal csökkent a visszeszá-

mítolási kamatláb egy százalékkal való leszállítása folytán. Az kétségtelen, hogy a súlyos viszonyok között még a 14 százalékos kamat is túl magas volt, de a 22—24 százalékos kamattal szemben mégis csak könnyítést jelentett.

A kamattörvény azonban, mint adósvédelmi intézkedés, csak részletintézkedést jelentett a mellett a nagyfontosságú feladat mellett, mely az eladósodott mezőgazdasági üzemek szanálásának kérdését volt hivatva megoldani. A mezőgazdasági üzemek szanálásának kérdését konverzió útján kívánta a törvényhozás megoldani. A törvény elgondolása szerint a konverziót egy új pénzügyi intézet, a *Banca Agriculurii Românești*, hajtáná végre oly módon, hogy a konverzióra jogosult gazdák adósságát az intézet venné át és fizetné ki a hitelezőknek, a konvertált adós pedig 30 év alatt törleszteni le a tartozását az intézetnek. A mezőgazdasági adósságok konverziójának lebonyolítására hivatott Banca Agriculurii Românești felállításáról és a konverzió végrehajtásának módozatáról az 1931. évi április 9-i törvény intézkedik.

A Banca Agriculurii Românești felállításáról szóló törvény és a mezőgazdasági adósságok konverziója.

A *Banca Agriculurii Românești* kezdő alaptőkéje 650 millió lej, melyet teljes összegben az állam jegyez le és fizet be. Az alaptőke további részének lejegyzésében a pénzügyi intézmények és magánosok is résztvehetnek. Az állam által jegyzett összeg egyetlen elidegeníthetetlen részt alkot és az arra eső üzleti nyereség az első 30 év alatt a konvertált adósok kamatainak csökkentésére, valamint azon adósok kamatainak fedezésére fordítandó, akik önhibájukon kívül nehéz helyzetbe jutottak.

A mezőgazdasági adósságok szanálását oly módon hajtja végre a bank, hogy a gazdák rövidlejáratú és abnormisan magas kamatozású adósságát hosszúlejáratú, maximálisan 30 évre terjedő és legfeljebb 12%-os annuitású kölcsönné konvertálja a tartozásoknak engedmény vagy más helyett való fizetés átvétele útján.

A konverzió közelebbi feltételei a következők:

a) az egyes adósok összes tartozása ne lépje túl azt az összeget, melyet gazdaságuk nyershozadékának átvételekori értéke 36%-ával törleszthet, a hozadékmennyiséget illetően az előző évek átlagát, a törlesztést illetően pedig 30 évre szóló 12%-os amortizációt véve alapul.

b) a tartozás ne lépje túl az adós egész gazdasága értékének 50%-át, ha a tartozás törlesztésének határideje nem haladja túl az 5 esztendő, vagy az adós földje értékének 50%-át, ha ez a határidő hosszabb.

c) a tartozás átalakításának megtörténtével a vállalkozás jövedelmezővé váljék, vagyis a gazdaságnak az előző évek átlaga szerinti terméseredménye, illetve annak értéke — folyó árak mellett — haladja meg a gazdaság termelési költségeinek, valamint a kamatok és az új tartozás törlesztési részletének együttes összegét.

Az engedmény útján átvett követelések kifizetése megegyezés szerint a következőképpen történik:

- a) készpénzben,
- b) akként, hogy a bank az engedményező hitelező nevére folyószámlahitelt nyit,
- c) a banknak határidőre szóló kötelezettség vállalása mellett, váltók vagy fokozatosan esedékes okiratok alapján, vagy akként, hogy az engedményező hitelező javára határidőre szóló folyószámla hitelek nyittatnak, és

d) konverziós címletekben.

A szanálás keresztülvitelét az adósnak kell kérnie a banktól, kimutatva adósságainak összegét, hitelezőit, a követeléseknek és biztosítékoknak természetét, a kamatot és fizetési határidőt, valamint azt a körülményt, hogy foganatosított-e ellene végrehajtás, vagy sem, s az esetleges végrehajtás állapotát. A szanálás végrehajtásáról a bank a törvényben leszegezett irányelvek betartása mellett szabadon dönt. Ha hajlandó a szanálást keresztülvinni, előzetes megállapodást köt az adóssal, melyben a bank kötelezi magát a meghatározott feltételek mellett az adós tartozásának átvételére s ezzel annak törvényes megbízottá válik. A szanált adós gazdaságának racionalizálása érdekében a bank a követelések átalakításával egyidejűleg a hitelszerződésbe technikai természetű feltételeket is bevesz, melyek a mezőgazdasági termelés javítását és fokozását célozzák.

A bank a szanálás céljaira szükséges tőkét a következő passzív műveletekkel szerezheti meg:

a) kötelezvényeket bocsáthat ki a társaság alaptőkéjének háromszorosáig,

b) betéteket fogadhat el legalább egy évi lekötéssel,

c) konverziós címleteket bocsáthat ki jelzálogilag biztosított követelése erejéig,

d) kötelezettségeket vállalhat váltók és fokozatosan esedékes okiratok útján, vagy határidős folyószámlák nyitása által, melyeket a szanált adós reális garanciái biztosítanak,

e) átveheti végül a kézzzálogra kölcsönzött pénztárak, valamint az Átmeneti Jelzáloghitelintézet összes követeléseit és tartozásait, továbbá más mezőgazdasági hitelintézeteknek az állam által átvett váltótárcáját és azt hitelműveleteinek keretébe illesztheti.

A Banca Agriculturii Românești a törvény kihirdetése után alakult ugyan, de feladatát, a mezőgazdasági adósságok konverzióját nem oldhatta meg, mert a konverzióhoz szükséges anyagi alapot nem tudta a kormány előteremteni, sőt, amint utóbb kiderült, az intézet alaptőkéjére szánt 650 milliót is egyéb célokra használták fel. Az időközben katasztrófális méreteket öltő mezőgazdasági válság következtében azonban a törvényben szabályozott megoldás különben sem lett volna kielégítő, mert a föld- és mezőgazdasági termények rohamos árzuhanása folytán a gazdáknak csak elenyészően csekély része felelhetett meg a konverzió törvényszerinti előfeltételének.

Az 1931. év nyarán uralomra került Iorga-kormány teljesen új ala-

pokra fektette a mezőgazdasági adósságok konverziójának ügyét. A törvénytervezet elgondolása szerint más és más eljárás alá esik a 10 holdon aluli és az azon felüli gazdaadósságok konverziója. Míg a 10 holdon aluli gazdák u. n. *jogszerinti konverzióban* részesültek volna, melyet az állam hajt végre tekintet nélkül a hitelezők beleegyezésére, a 10 holdon felüli gazdák adóssága csakis a hitelezők hozzájárulásával és a Banca Agriculturni Românești közreműködésével konvertálható. A 10 holdon aluli kisgazdák jogszerinti konverziója azért vált szükségessé, mert azok eladósodása, illetve aktíváik értékesíkenése oly nagy volt, hogy vagyonuk a legtöbb esetben már nem fedte tartozásaik összegét, indokolt volt tehát az önhibájukon kívül ily súlyos helyzetbe jutott kisgazdáknak a hitelezőkkel szemben való törvényes védelme.

A 10 holdon aluli gazdák konverzióját úgy oldotta meg a törvénytervezet, hogy adósságuk a törvény életbelépése pillanatában automatikusan 30 éves lejáratú és 4 százalékos kamatozású törlesztéses kölcsönné alakul át. A régi hitelezőket az állam elégíti ki, az adósoktól pedig az évi törlesztési részleteket közadók módjára hajtja be. A 10 holdon felüli birtokosoknak viszont maguknak kell kérelmezniük a konverzió keresztülvitelét az e célra alakított speciális bizottságtól, adósságaik azonban csak abban az esetben konvertálhatók, ha a hitelezők követelésük 25%-át elengedik és a konverzióhoz a tartozások összegének 55 százalékat képviselő hitelezők hozzájárulnak. Konverzió alá csak oly tartozások eshetnek, melyek földszerzés, élő- és holtleltár beszerzés, illetve kiegészítés, mezőgazdasági építkezés, ültetvény létesítés, vagy talajjavítás céljából lettek felvéve. Ha a bizottság az adósságokat a törvény értelmében konvertálhatónak nyilvánítja, határozatát megküldi a Banca Agriculturni-nak a konverzió végrehajtása céljából. A Banca Agriculturni az általa átvett adósságokat 30 éves lejáratú, 8.5 százalékos törlesztéses kölcsönné alakítja át, míg a hitelezőket 40 év alatt törlesztendő 8.5 százalékos nyerevénykötvényekkel elégíti ki.

Amennyiben a hitelezők nem járulnának hozzá követeléseik konvertálásához, az adósnak jogában áll kényszeregyezségi eljárás megindítását kérni az illetékes bíróságtól. A kényszeregyezés során az adósnak legkevesebb 75 százalékos kielégítést kell felajánlania 30 évi törlesztéssel és 7 százalékos kamattal. A kényszeregyezés elfogadásához az összes tartozások 25 százalékat képviselő hitelezők hozzájárulása szükséges.

A törvénytervezet megjelenését roppant vegyes érzelmekkel fogadta a közvélemény. A törvénytervezet teljesen újszerű és meglepően radikális szellemű megoldása oly előnyökhöz juttatja az adósokat a hitelezők rovására, melyekre még soha és sehol sem volt példa. A közvélemény egy része teljes bizalmatlansággal tekintett a tervezet törvényerőre emelkedése elé, a hitelezők érdekképviselői azonban rögtön a tervezet megjelenése után minden eszközt megragadtak sérelmezett jogaik védelmére. Ám a tervezetet a kiküldött parlamenti bizottság s részben még a parlament is nemhogy enyhítette volna, de még jobban megszigorította a hitelezők rovására. A jogszerinti konverzió alá eső birtokosok kategóriáját 10 holdról 20 holdra emelték fel s a 20 holdon felüli birtokosok konverziójánál eltörölték a bizottsági eljárást, kiküszöbölték továbbá a Banca

Agriculturii közreműködését is és háromféle szanálási lehetőséget biztosítottak számukra. Míg a tervezet eredeti szövege szerint a jogszerinti konverzió alá eső adósok hitelezőit az állam, a 10 holdon felüli konvertált birtokosok hitelezőit pedig a Banca Agriculturii elégítette volna ki, a törvény ezt a megoldást teljesen törölte s arra kötelezi a hitelezőket, hogy követeléseik visszafizetését 30 évi törlesztéssel fogadják el közvetlenül az adósoktól. A mezőgazdasági adósságok konverziójából tehát lényegében adósságleszállítással kombinált *tartozásátalakítás* (nováció) lett. Ezért a törvény végleges szövegében a konverzió szó helyett leggyakrabban az „adósságrendezés” kifejezést alkalmazzák, amelyet a törvény címébe is felvettek.

Míg a törvénytervezet előkészítő munkálatai folytak, a világjelen-ségeként fellépő bizalmiválság következtében kirobbant run a román pénzpiacon is végigvonult, ami még fokozottabb szigorral kényszerítette a bankokat követeléseik behajtására. Hogy a kormány a már teljesen fizetőképtelenné vált és végsőkig elkeseredett gazdatársadalmat addig is, míg a konverziós törvény életbe nem lép, megmentse a teljes anyagi összeomlástól, moratóriumot rendelt el a mezőgazdasági adósságokra.

A mezőgazdasági adósságok moratóriuma.

A mezőgazdasági adósságok moratóriumára vonatkozó 1931. évi december 18-i törvény mindennemű mezőgazdasági adósságra nézve 1932. évi február 15-ig moratóriumot rendel el. A moratórium időtartama alatt a hitelező csak oly magas kamatot számíthat fel, mint a Banca Nationala mindenkorai visszleszámitolási kamata. A hitelező követelése biztosítása érdekében foglaltsokat eszközölhet, de az ingók elszállítással kapcsolatos végrehajtás tilos, kivéve az adók behajtását, illetve biztosítása érdekében a kincstár részéről folyamatba tett végrehajtásokat. Oly megterhelések és elidegenítések pedig, melyek a moratóriumra kényszerített hitelezők megrövidítését eredményeznék, semmiek.

Minthogy a mezőgazdasági adósságok konverziójáról szóló törvényjavaslat tárgyalása az előre nem látott viták folytán rendkívül hosszú időt vett igénybe, a moratóriumot két ízben is meg kellett hosszabbítani. A moratórium meghosszabbítására vonatkozólag először az 1932. évi február 13-i törvény intézkedett, mely a törvény hatályát március 15-ig terjesztette ki, majd az 1932. évi március 12-i törvény május 1-ig prolongálta a moratórium hatályát.

A mezőgazdasági adósságok rendezéséről szóló 1932. évi április 19-i törvény.

A mezőgazdasági adósságok konverziójáról szóló törvényt hosszas és szenvedelmes parlamenti viták után 1932. év április 19-én hirdették ki, azonnali hatállyal. A törvény lényege — mint említettük — az adósságleszállítás és a *tartozásátalakítás*. Az adósságleszállítást avval indokolja a törvény, hogy a mezőgazdaság tejesítőképeségén felül való el-

adósodása a túl magas kamatok felhalmozódásából állott elő, mert a gazdák nemhogy törleszteni nem tudtak, de lecsökkent jövedelmük folytán még a kamatokat sem tudták megfizetni, amelyeket a hitelezők így évről-évre tőkésítettek. Indokolt tehát a felhalmozódott kamatokkal megnövekedett tartozások oly mértékben való leszállítása, mint amilyen mértékben azt a kamatok felhalmozódása megnövelte. Az adósságelengedés mellett szól az a körülmény is, — bár ezt a miniszteri indokolás nem említi — hogy a deflációs pénzügyi politika következtében minden téren nagy áresés következett be, tehát a pénz vásárlóereje megnövekedett s így végeredményben az adós számszerűleg lecsökkentett adóssága ma ugyanakkora értéket képvisel, vásárló erővel bír, mint a kölcsön felvétele idején a számszerűleg nagyobb összeg. Sokkal helyesebb lett volna, ha az adósságelengedést nem a kamathalmozással, hanem az *átértékeléssel*, a revalorizációval, indokolja meg a törvény. Bár a körülmények adottságában a mezőgazdasági adósságok hosszúlejáratú törlesztéses kölcsönné való átalakítása semmi különösebb indoklást nem kíván, nagy hibája a törvénynek, hogy mikor a hitelezőket követeléseik hosszúlejáratú törlesztéses kölcsönné való átalakítására kényszeríti, nem gondoskodik kielégítő módon arról, hogy a hitelezők követeléseik legalább egy részét mobilizálhatóvá tehessek. Ebben a tekintetben mindössze csak annyit tesz, hogy felhatalmazza a bankokat a jogerős bírói határozattal megállapított követeléseik erejéig az Amortizációs Pénztár útján való jelzálog-kötvények kibocsátására. Kérdés azonban, a kötvényeket mikor és hogyan lehet majd értékesíteni. Minthogy a vidéki pénzügyi intézetek kihelyezéseik legnagyobb részét éppen a mezőgazdasági hitelellátás hiányossága folytán mezőgazdasági kölcsönök teszik, a konverzió fenti megoldása a bankok teljes immobilitását vonja maga után, ami hosszú időre lehetetlenné teszi, hogy hitelellátó faladatukat betölthessék.

Az 1932. évi április hó 19-i mezőgazdasági adósságok rendezéséről szóló törvény az adósságrendezés négy kategóriáját különbözteti meg: a jogszerinti tartozásrendezést, a halmozott kamatok leszállítása útján való tartozásrendezést, a bírói tartozásrendezést és a végrehajtás elhalasztása útján való tartozásrendezést.

A *jogszerinti tartozásrendezés* alá esnek a 20 holdnál nem nagyobb birtokkal rendelkező gazdák adósságai, ha mezőgazdasági ingatlanaik (szántók, rétek, legelők, szőlők, gyümölcsös- és veteményeskertek, erdők, csemetekertek) értéke legalább összvagyonuk értékének 30%-át teszi ki. Az ebbe a kategóriába tartozó gazdák adósságai a törvény közhírré tételének pillanatában jogszerűen 50%-al szállíttatnak le és évi 4%-os kamatozású, 30 éves lejáratú törlesztéses kölcsönné alakulnak át. Az évi részletek minden év október havában esedékesek és azok közadók módjára hajtatnak be, ha csak az adós az esedékes részletet nem fizette meg közvetlenül a hitelezőnek. Az esedékes évi részlet elmulasztásának esetén csakis a birtok jövedelmére vezethető végrehajtás, 3 évi hátrálék esetében azonban jogában áll a hitelezőnek magára a birtokra is végrehajtást vezetni. Kivétel mind az előbbi, mind az utóbbi esetben a véletlen, vagy erőhatalmi gátlás, mikor is a bíróság a teljesítésre haladékot adhat.

A jogszerinti tartozásrendezés alá eső adósok hitelezői kötelesek a törvény kihirdetésétől számított 3 hónapon belül az adós lakóhelye szerint illetékes járásbírósnál bejelenteni követeléseiket, különben esnek azon jogtól, hogy követelésüket az adós birtokára, annak és holt felszerelésére vagy terményeire érvényesíthessék. A bíróság a követelések és a vita tárgyává tett ügyek kérdésében egyszerű határozattal dönt s jövőre nézve ez a hitelező követelésének jogalapja.

A jogszerinti tartozásrendezés előnyeit élvezhetik a 20 holdnál nagyobb területű földbirtokkal rendelkező gazdák is, ha kérésüket csak birtokuk 20 holdját terhelő adósságokra korlátozzák és kijelentik, hogy tulajdonuk többi részét átengedik a hitelezőknek a magánjog szabályai szerint való végrehajtás céljára. Ebben az esetben a bíróság határozza meg azt a hányadrészt, mely az össztartozásokból a felajánlott 20 holdra esik, különben a 20 holdon felüli birtokok tartozásrendezése a leszállítás útján való tartozásrendezés, a bírói tartozásrendezés vagy a végrehajtás elhalasztása útján való tartozásrendezés által történik.

A tartozásrendezés fenti három módjának valamelyikét a 20 holdnál nagyobb birtokkal rendelkező gazdák mindazon tartozásaik rendezésére igénybevehetik, amelyek 1931. december 18-a előtt (mezőgazdasági adósságok moratóriuma) keletkeztek és az össztartozásaik legalább 60%-a földszerzés, élő- és holtleltár beszerzése, illetve kiegészítése, gazdasági épületek, ültetvények, termőföldjavítások, gátak és alagsövezések, öntözőberendezések létesítése, a gazdálkodásból eredt károk pótlása, a létminimum biztosítása, avagy erőhatalom által okozott károk vagy termelési költségek fedezésére használtattak fel. A tartozásrendezés fenti módjait igénybe vehetik a 20 holdnál kisebb birtokkal rendelkező gazdák is, ha nem esnek a jogszerinti tartozásrendezés alá, vagy ha azt igénybevenni nem akarják, de a fentebbi feltételeknek megfelelnek.

A halmozott kamatok leszállítása útján való tartozásrendezés szerint

- az 1931. évben keletkezett tartozások a tőke, kamat és járulékai 10%-ával
- az 1930. évben keletkezett tartozások a tőke, kamat és járulékai 20%-ával
- az 1929. évben keletkezett tartozások a tőke, kamat és járulékai 30%-ával
- az 1928. évben keletkezett tartozások a tőke, kamat és járulékai 40%-ával
- az 1927. évben vagy azelőtt keletkezett tartozások a tőke, kam. és jár. 50%-ával

csökkentetnek le, ha az adós kötelezi magát a lecsökkentett tartozás 10%-ának a bírói határozat keltétől számított 6 hónap alatt való, a hátralékoknak pedig 2 éven belül való megfizetésére. A tartozásrendezésre jogosultaknak erre irányuló kérésüket az illetékes törvényszékhez kell benyújtaniuk, mégpedig a törvény kihirdetésétől számított 60 nap alatt. A törvényszék az adós és hitelezők meghallgatása után határozatban dönt a tartozás leszállításának mértékéről és a hátralék esedékességének megállapításáról. Ha az adós a hátralékos részleteket esedékességükkor nem fizetné meg, ez a tartozásrendezés kedvezményének elvesztését vonja maga után s a hitelező a magánjog szabályai szerint szerezhet kielégítést magának.

A bírói tartozásrendezés a csődönkívüli kényszeregyezésre emlékeztető eljárás. A tartozásrendezésre jogosultaknak tartozásaik 60%-át kell felajánlaniok hitelezőik kielégítésére, mégpedig oly módon, hogy az évi törlesztési részleteket az adós évi jövedelmének legalább 50%-a tegye és a törlesztés 30 évet ne haladjon meg. Felajánlhatja azonban az adós teljes jövedelmét is az adósságtörlesztésre, sőt bármely más személy szavatosságát. A jövedelem kiszámításánál a kincstári becslések veendőek alapul.

A bírói tartozásrendezésre irányuló kérést a törvény kihirdetésétől számított 2 hónapon belül kell az adósnak az illetékes törvényszéknél benyújtania. A kérésnek tartalmaznia kell az adós tartozásainak és követeléseinek kimutatását, azoknak természetét, jogcímét, rangsorát, a tartozások biztosítékát, valamint az adósság törlesztési tervezetét.

A törvényszék a kérés beérkezése és a felek meghallgatása után dönt arról, hogy a kérésnek a törvény rendelkezése szerint hely adható-e, s ha igen, határozatában megállapítja a tartozás végső összegét, a kiegyenlítés határidejét, a törlesztési részleteket, a kamatot (mely a Banca Nationala mindenkori kamatlábánál nagyobb nem lehet) s a tartozásrendezés biztosítékaul szolgáló javakat.

Az adósok a törlesztési tervezeten a bírói határozat után is módosíthatnak, ha a megajánlott kvótát és a biztosítékokat nem csökkentik, vagy ha a fizetési határidőt nem hosszabbítják meg.

Egyetlenegy törlesztési részlet elmulasztása jogot ad a hitelezőknek arra, hogy a tartozásrendezési határozat megsemmisítését kérjék a bíróságtól, mely esetben a hitelezők visszanyerik régi jogukat s azokat a magánjog szabályai szerint érvényesíthetik. Rossz termés vagy erőhatalmi gátlás esetén az adós bírói haladékokat kérhet, s ez esetben az esedékes részletek felosztatnak a még hátralevő időre.

Az adósoknak és hitelezőknek jogukban áll a leszállítás útján való és bírói tartozásrendezés szabályai szerint való tartozásrendezésben magánúton is megegyezni s ebben az esetben megállapodásukat csupán hatósági érvényesítés végett jelentik be az illetékes törvényszékhez.

A végrehajtás elhalasztása útján való tartozásrendezés. A tartozásrendezésre jogosult 20 holdnál nagyobb birtokkal rendelkező gazdák, akik nem vehetik vagy nem akarják igénybe venni a leszállítás útján való vagy a bírói tartozásrendezést, kérhetik az illetékes törvényszéktől az ellenük vezetett kielégítési végrehajtások elhalasztását a bírói tartozásrendezési eljárás szabályai szerint, azon feltétellel, hogy kötelezik magukat adósságaik három év alatt való megfizetésére a Banca Nationala kamatlábának megfelelő kamat mellett. A kamat megfizetésének elmulasztása a tartozásrendezés kedvezményének elvesztését vonja maga után.

Mindazon adósok, akik jelen törvény alapján tartozásrendezésben részesültek, kötelesek a földmivelésügyi minisztérium által részükre megállapítandó termelési tervezet szerint folytatni gazdálkodásukat.

A mezőgazdasági adósságok rendezéséről szóló törvény módosítása.

A mezőgazdasági adósságok rendezéséről szóló törvény alapján törént konverziós bejelentések után országsszerte folyamatba tették a bírói eljárásokat. Sok helyen már a tárgyalásokat is megindították, mikor a hirtelen bekövetkezett kormányváltozás ismét felbontotta az egész konverziós műveletet. Az új kormány ugyanis az ország pénzügyi szanalása érdekében népszövetségi kölesönért folyamodott. A Népszövetség által kiküldött szakértők a kölesön folyósíthatóságának kardinális előfeltételei közt azonban a mezőgazdasági adósságok konverziójának az elejtését is követelték, s a konverziót csupán a tartozások kamataira vonatkozólag tartották megengedhetőnek. Mivel az új kormány programját a népszövetségi kölesön nélkül nem tudta megoldani, kénytelen volt a szakértők, illetve azokon keresztül a külföldi tőkeérdekeltségek nyomásának engedni és a folyamatba tett konverziós eljárásokat felfüggeszteni. Természetes azonban, hogy a mezőgazdasági adósságok rendezésének kérdését nem lehetett továbbra is nyitva hagyni, oly megoldást kellett tehát keresni, mely mind a külföldet, mind a belföldet egyaránt kielégíti. Így jött létre a mezőgazdasági adósságok rendezéséről szóló 1932. évi április 19-i törvényt módosító 1932. évi október 26-i törvény.

A fenti törvény a mezőgazdasági adósságok rendezéséről szóló 1932. évi április 19-i törvény végrehajtását felfüggeszti másfél évre, mely idő alatt a mezőgazdasági adósoknak moratóriumot nyújt. Ezen idő alatt a bíróság akár az adós, akár a hitelező kérelmére köteles az 1932. évi április 19-i törvény alapján benyújtott konverziós kéréseket tárgyalás alá venni annak megállapítása céljából, hogy az adós és tartozásai megfelelnek-e az említett és jelen törvény rendelkezéseinek. Ha az adós megfelel az említett törvények rendelkezéseinek, úgy adósságai tekintetében 6 havi moratóriumot élvez, mely idő alatt sem kielégítési végrehajtást, sem biztosítási intézkedéseket nem lehet ellene foganatosítani, köteles azonban váltóit újabb 6 havi lejáratra szóló váltókkal kicserélni. A 6 hónapi moratórium alatt a 20 holdon aluli birtokosok az 1932. évi április hó 19-i törvény szerint leszállított tartozásaik után 4% kamatot, a 20 holdon felüli birtokosok pedig tartozásaik teljes összege után 5% kamatot kötelesek fizetni. Ezek a kamatok a törvény kihirdetésétől számított 6 hónap elteltével követelhetők s nemfizetés esetén behajtásuk végett végrehajtás kérhető, melyet minden bírói ítélet nélkül az illetékes törvényszék elnöke rendel el. A kamatkövetelések behajtása céljából foganatosított végrehajtás csakis az adós termésére vagy ingó jószágaira vezethető. Amennyiben az adós a 6 hónap lejártáig nem adna csereváltót, úgy mind a jelen törvény, mind pedig az 1932. évi április 19-i törvény kedvezményeit elveszti. Ha az adós fenti 6 hónap elteltével nem veszttette el a konverzióra való jogát a törvény kedvezményéből való bírói határozat útján történt kizárás folytán, úgy további 12 havi moratóriumot élvezhet avval a feltétellel, hogy újabb 6—6 havi lejáratra szóló váltót ad át hitelezőinek. Ezen időtartam alatt a 20 holdon aluli birtokosok leszállított tartozásaik után 4%, a 20 holdon felüli birtokosok pedig eredeti tartozásaik összege után a Banca Naționala kamatlábalával

egyenlő kamatot tartoznak fizetni. A váltók fenti időtartama alatt való meg nem újítása a törvény kedvezményeinek elvesztését vonja maga után.

Jelen törvénynek a mezőgazdasági adósságok rendezéséről szóló 1932. évi április 19-i törvény módosítására vonatkozó legjelentősebb intézkedése a konverzióra jogosult birtokosok kategóriájának megszorítása.

Míg az 1932. évi április 19-i törvény értelmében mindazon 20 holdon aluli birtokosok, kiknek mezőgazdasági ingatlanaik értéke összvagyionuk értékének legalább 30 százalékát teszi ki, a jogszerinti konverzió alá eső birtokosok kategóriájába tartoztak, jelen törvény módosítása folytán csak az alábbiak részesülhetnek abban:

a) a 20 holdon aluli földmunkás mezőgazda adósok, tekintet nélkül arra, hogy egyéb feltételeknek megfelelnek-e;

b) azon 20 holdon aluli földművelő mezőgazdasági adósok, akik földjüket saját kezelésben, vagy részesművelésben művelik, s jövedelmük 80%-a mezőgazdasági tartozás;

c) a mezőgazda adósok. Ilyeneknek tekintendők a papok, tanítók, kisiparosok, parasztmalmok tulajdonosai, továbbá falusi községi tisztviselők és nyugdíjasok, ha földművelők és 20 holdnál nagyobb birtokuk nincsen;

d) a hegyvidéken fekvő hegyi tisztások, legelők és erdőknek az erdőtörvény értelmében társasággá alakult részes tulajdonosai, továbbá a közbirtokosság tagjai, ha a társaságban nincs 20 holdnál több művelhető földjük és ha a részes társaságban, vagy közbirtokossági tulajdonaikból évente 10.000 lejnél nincs több jövedelmük;

e) azon falusi adósok, akik az agrárreform útján állandó jelleggel birtokba helyezettek, azonban igényjogosultságuk még nem végleges, és akiknek a jelen törvény kihirdetése időpontjában nincs tulajdoni jogcímük, de telkük birtokába jóváhagyólag behelyezettek.

Az a) és b) pont alatt felsoroltak azonban csak akkor részesülhetnek a törvény kedvezményében, ha a nem mezőgazdasági birtokaik értéke nem haladja meg mezőgazdasági tartozásaik összegét és ha 1931. évi január hó 1-e előtt nem voltak földadóval megróva, vagy ha tulajdonsaik birtokukat az ezen időpont után megnyílt hagyatékok kivételével 1931. év január hó 1. után szerezték.

A törvény fentebbi intézkedése számos kisgazdát rekeszt ki a jogszerinti konverzió előnyéből, akik különben az 1932. évi április 19-i törvény értelmében élvezték volna azt. Még szigorúbb megszorításban részesült azonban a 20 holdon felüli gazdák kategóriája.

A 20 holdon felüli birtokosok, valamint a jogszerinti konverzió előnyeiben nem részesedhető 20 holdon aluli gazdák csak akkor vehetik igénybe a mezőgazdasági adósságok rendezéséről szóló és a jelen törvény kedvezményeit, ha megfelelnek az alábbi követelményeknek:

A) tartozásaik művelhető földjeiknél (szántó, legelő, kaszáló) hektáronként a 20.000 lejt, gátakkal, töltésekkel védett, valamint alagsóvezett, öntözött területeknél és gyümölcsös ültetvényeknél a 35.000 lejt, szőlőknél a 70.000 lejt, erdőknél pedig a 35.000 lejt nem haladja meg. Ez

a megszorítás nem alkalmazható a földvásárló társaságok földvásárlásból eredő tartozásaira.

B) igazolniok kell, hogy az eredetileg kölcsön vett tőke (kamatok nélkül) 80%-a földszerzésre, mezőgazdasági beruházásokra, élő vagy holtleltár létesítésére, illetve szaporítására, mezőgazdasági építkezésekre, falusi lakóházak építésére, ültetvények létesítésére, talajjavító beruházásokra, öntözőberendezésre, gátak, töltések, alagsóvezetések létesítésére és oly tűz, jég, fagy, vagy szárazság által okozott károk fedezésére fordított, melyek a termés 80%-át megsemmisítették.

Az alaptörvény szerint mindazon 20 holdon felüli birtokosok igénybevehették a konverziót, akiknek össztartozásaik legalább 60%-a mezőgazdasági jellegű volt, ideszámítva a gazdálkodásból eredt károk pótlása, valamint a létminimum fedezése céljából felvett kölcsönöket is, míg a jelen törvény termelési ágak szerint holdankénti adósság-maximumot állít fel előfeltételként, azon felül megköveteli, hogy az adósságok 80%-a mezőgazdasági jellegű legyen, nem ismerve el ilyennek a létminimum fedezése céljából felvett, valamint a gazdálkodásból eredt károk pótlására felvett kölcsönöket, ha csak a tűz, jég, fagy, vagy szárazság által okozott károk nem semmisítették meg a termés 80%-át. Ezek a szigorú megszorítások számtalan önhibáján kívül, a körülmények rendkívülisége következtében eladósodott gazdát zár ki a konverzió lehetőségéből.

A moratórium tartama alatt a gazdák magánegyezséget köthetnek hitelezőikkel, kölcsönösen megállapodva a tartozás végösszege és a kiegyenlítés módozata tekintetében. A adósoknak módjukban áll továbbá tartozásaik rendezése céljából ingatlanaikat a törvényszék engedélyével árverésre bocsátani. Ebben az esetben az árverés az önkéntes árverések szabálya szerint megy végbe, de a kikiáltási árat a törvényszék állapítja meg, s az osztja fel a vételárat a hitelezők között. Ha a 20 holdon aluli adósok a moratórium tartama alatt tőketörlesztést eszközölnek, a törlesztett összeg kétszeresen számít javukra, a hitelszövetkezetekkel szemben másfélszeresen.

Teljesen ki vannak zárva a konverzióból azok az adósok, kiknek adóssága nem tesz ki többet a holdankénti 150 lejnél, szövetkezetekkel szemben pedig 300 lejnél. Bankok, szövetkezetek és kereskedelmi vállalatok igazgatói, igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjai, valamint főtisztviselői cégükkel szemben fenálló mezőgazdasági tartozásai tekintetében csak az intézetnél levő tőkéjük vagy betétjük erejéig vehetik igénybe a törvény kedvezményét. Eltörli végül a módosító törvény az alaptörvény azon intézkedését, mely szerint a konverzióban részesült gazdák a földművelésügyi minisztérium által meghatározott előírás szerint kötelesek földjüket megművelni s hatályon kívül helyezi az alaptörvény mindazon intézkedését, amely a jelen törvénnyel ellentétben áll.

A módosító törvény éppen ellentétes célt szolgál az alaptörvénnyel szemben. Míg az alaptörvény az adósokat védte a hitelezőkkel szemben, a módosító törvény legfőbb törekvése az, hogy az alaptörvény által az adósoknak juttatott előnyökből, amit csak lehet, visszaszerezzen a hitelezők javára, minthogy az alaptörvényt teljes egészében már nem lehet

tett visszavonni. A kormány a módosító törvény megalkotásakor két tűz közé, a kül- és belpolitikai érdekek közé került, melyeket egyformán kellett honorálnia, hogy az ország konszolidációját és a szanálás lehetőségét biztosíthassa. Az eredmény azonban se jobbra, se balra nem megnyugtató. Az egész módosító törvény azt a benyomást kelti, hogy tisztán átmeneti intézkedés, míg a mezőgazdasági adósságok rendezésére az eddigi alapelvektől eltérő, teljesen új alapot nem találnak, vagy az egész kérdést valahogy el nem ejtik, — mert hogy az alaptörvény szerint való konverzió sohasem lesz keresztülvihető, az nyilvánvaló. Igazságos és a gazdasági élet normális menetét biztosító konverzió csak úgy lesz lehetséges, ha az állam mind az adóst, mind a hitelezőt megvédi a károsodástól, (a mostani megoldás mellett az egyik feltétlenül kárt szenved) s oly megoldást alkalmaz, hogy a hitelező a legrövidebb idő alatt követelése birtokába juthasson. Különben a hitelélet évtizedekre megbénul.

III.

Ha végigtekintünk a mezőgazdasági hitelkérdés rendezése érdekében alkotott törvények sorozatán, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy azok legnagyobb része nem tudott céljának megfelelni. Ennek oka az ország tökeszegénységében és helytelen közgazdasági politikájában rejlik. Az ország mezőgazdasági eladósodása soha sem öltött volna oly katasztrófális méreteket, ha az első magánföldhitelintézeti törvény megalkotásakor a törvényhozás honorálja a külföldi tőke kívánságait s szabad utat biztosít számára. Abban az időben még intenzíven érdeklődött a külföld a román piac iránt, s ha a kormány nem zárkózik el a törvény módosítása elől, mezőgazdaságunk hitelszükségletét rentábilis hitellel lehetett volna kielégíteni. Ám az ország gazdaságpolitikájában akkor még az elzárkózás elve, a *prin noi insine* jelszava uralkodott, bár nyilvánvaló volt, hogy a belföldi tőke kamatait nem tudja elviselni mezőgazdaságunk. Mikor az elzárkózó közgazdasági politikával felhagytak, már késő volt. Hiába módosították a magánföldhitelintézeti törvényt a nemzetközi pénzpiac korábban hangoztatott kívánsága szerint, az ország hitele már meg volt rendülve, a külföldi tőke bizalmát nem lehetett többé visszaszerelni, aminek hiánya már az állami érdekeltségvállalással alapított Creditul Agricol Ipotecar is képtelenné tette feladata betöltésére.

Ekkor, hogy a mezőgazdaságot megmenthessék válságos helyzetéből, represszív intézkedésekkel igyekeznek a mezőgazdasági hitelkérdést megoldani. Megjelenik a kamattörvény, az agrármoratórium s a különböző konverziós törvények, melyek azonban csak a kór továbbterjedését akadályozták meg, a nélkül, hogy a bajokat orvosolni tudták volna.

Eladósodott mezőgazdaságunk most itt áll súlyos terheivel, a nélkül, hogy tudná, mikor és hogy fog azoktól megszabadulni, s a nélkül, hogy a termelés továbbviteléhez szükséges legcsekélyebb kölcsönhöz is hozzá tudna jutni. A törvényhozás a legutóbbi törvény meghozatalakor ismét arra az álláspontra helyezkedett, mint az első magánföldhitelintézeti törvény megalkotásakor, mikor a mezőgazdasági hitelellátást magukra a gazdákra bízta. Most 18 hónapi moratóriumot ad s hangsúlyozza, hogy

ezen idő alatt igyekezzenek az adósok és hitelezőkkel közvetlenül meg-egyezni a tartozásrendezés kérdésében. Amint azonban a mezőgazdasági hitelellátást sem sikerült annak idején az állam közreműködése nélkül megoldani, a konverziót sem lehet a nélkül keresztülvinni, s amilyen nagy mértékben súlyosbította a helyzetet a kérdés felületes kezelése akkor, ugyanúgy súlyosbítja az a jelenben is. Pedig a kérdés eredményes megoldását az ország gazdasági érdeke egyre parancsolóbban követeli. Románia, mint agrárállam, a mezőgazdasági hitelkérdés rendezése nélkül soha sem fogja tudni a gazdasági élet konszolidációját megteremteni.

Arra a kérdésre, hogy a mezőgazdasági adósságok összege végeredményben mennyit tesz ki, sajnos, nem tudunk felelni, mert bár a konverzió kérdésével már közel két éve foglalkozik a törvényhozás, a mezőgazdasági adósságok statisztikáját még mindig nem készítették el. A konverziós bejelentéseken alapuló becslések szerint 50 milliárdot is meghaladna a mezőgazdasági adósságok végösszege. Jellemző azonban a mezőgazdasági eladósodás súlyos helyzetére, hogy az agrármoratórium óta teljesen megbénult az ország hitelélete, mert az agrárkihelyezések behajthatatlansága teljesen immobilizálta az ország hitelszervezetét.

Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági eladósodás mai súlyos helyzetben s különösen a jelenlegi rendkívüli körülmények közt, nehéz feladat a mezőgazdasági eladósodás szanálásának helyes eszközeit megtalálni, de a kérdés megoldása, éppen annak súlyosságánál fogva, az ország belső gazdasági válságának kivezető útját jelenti.

Olasz falfestmények Gyulafehérvárt.

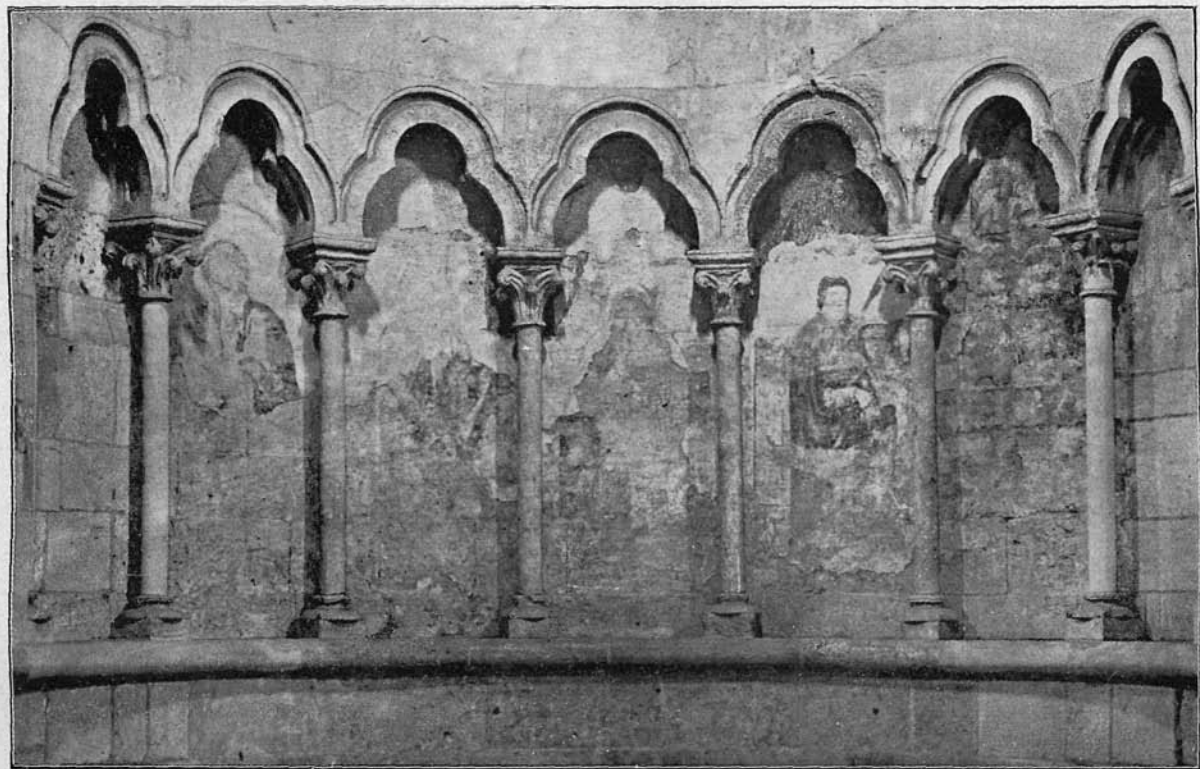
Irta: Dr. Balogh Jolán.

Erdély földje annyi viszontagság után még mindig igen nagy számban őriz falfestményeket, — teljes sorozatokat és többé-kevésbé ép maradványokat, — bizonyosságul annak, hogy e nagyszabású műfaj az erdélyi mecénások érdeklődésétől és pártfogásától támogatva, hosszantartó, dús virágzást ért el. Ismeretes, hogy a középkorban még a kis félreeső falusi templomokat is gazdag freskódísz borította. Ezekkel az emlékekkel a tudományos irodalom részletesen foglalkozott, és ha a kutatás még távolról sem tekinthető befejezettnek, annyit mindenestre már elért, hogy e falfestmények belevésődtek a tudományos köztudatba. A gyulafehérvári freskók azonban teljesen elkerülték a kutatók figyelmét,¹ noha a magyar renaissancenak páratlanul fontos emlékei.

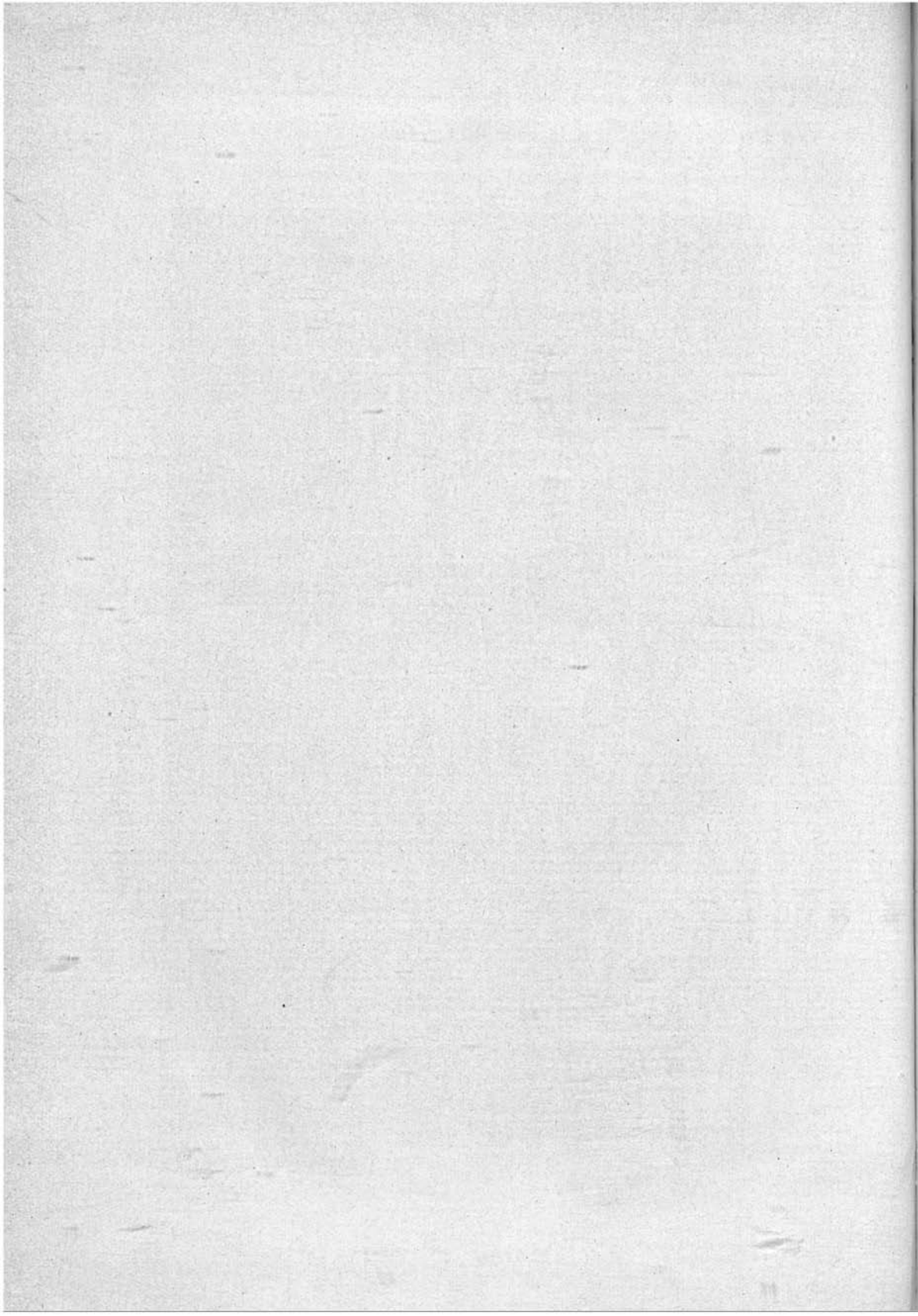
Ezek a falfestmények a gyulafehérvári székesegyház északi mellékhajójának apsisát díszítik. A félkörívű apsisfalat gótikus árkádok 7 lapos fülkére tagolják, amelyekbe egy-egy szent monumentális, életnagyságot meghaladó alakja van festve.² A hatalmas alakok a tagoló oszlopok fejezetéig elfoglalják a fülke felületét, csupán a felső hármas arkaturák közét töltik ki a bonyolult térformába ügyesen behelyezett cherubfejek. A falfestménysorozatot nagyon megviselte az idő. Az első, hatodik és hetedik fülkéről a festékréteg teljesen lekopott, a harmadik és negyedik fülke felülete is oly rongált, hogy az alakok körvonalaikban is csak nehezen vehetők ki. Pusztulásuk azonban érdekesen fedi fel keletkezésük előzményeit. Ugyanis e két fülke, valamint még kisebb mértékben az ötödik fülke festményének lehullott részei alatt egy másik kép elmosódott nyomai bontakoznak ki. A harmadik fülke alsó képen az András-kereszt látszik, tehát Sz. András apostolt ábrázolta, míg a felső képen egy női szent fejének és vállának halavány körvonala látni tűnnek elő. A negyedik fülkén ismét kettős kép nyomai maradtak meg. Az alsó rétegen egy szélesen lehulló köpeny, és valami jelvényt, talán csengőt tartó kéz vázlata látszik, vagyis a kép Remete Szt. Antalt ábrázolhatta. A felső rétegen csak az alak fejkendőjének és vállának körvonala látni vehetők ki. A két réteg festménymaradványai mind-

¹ Egyedül Lestyán József tesz róluk említést köv. munkájában: *Rövid útmutató a gyulafehérvári székesegyház megtekintésére.* (Ciceronul Catedra-lei Catolice din Alba-Iulia.) Alba-Iulia—Gyulafehérvár s. a. 26. l.

² Egy fülke méretei: 1.12 m. széles, 2.21 m. magas az oszlopfőig, 2.90 m. magas a felső arkaturáig.

Falfestmények a gyulafehérvári székesegyházban.

két fülkében roppant töredékesek és így közelebbi stílusmeghatározásra alig adnak alapot. Mégis úgy látszik, hogy az alsó réteg korábbi keletkezése nemcsak más szentek ábrázolását, hanem egyben más stílust is jelenthetett. Legalább is erre enged következtetni a harmadik fülke festményén a karon átvetett köpenyrészlet, mely mintha gótikusan tört redőket mutatna, viszont a negyedik fülke freskóján a redővezetés — már amennyire látható — ezzel ellentétben nyugodtabb, egyenletesebb, bár a köpeny lecsüngő sarka a baloldalon mintha itt is gótikus vonalban türemlene meg. E két, pusztán történeti értékű festményrommal szemben a második és ötödik fülke freskói még élő művészi szépséget és valóságot jelentenek. Az alakok, amelyek úgy, mint a harmadik fülke női szentje, a felső rétegre vannak festve, legalább részben jól látszanak, és töredékességük ellenére is mély művészi hatást keltenek. Az egyik festmény hatalmas álló alakot ábrázol, barnás-sárgás ruhában, amint élénkpiros köpenyének széles, nagyvonalú redőit jobbjával összefogja, a másik pedig kék háttér előtt puhább redőjű, meleg vörös palástba burkolózó, gyönyörű boltozatos koponyájú idősebb férfit, aki — mint tartásából némi valószínűséggel következtetni lehet — egy könyv olvasásába mélyed. Sajnos, a dicsfényvel övezett alakok jelvényei már vagy lekoptak, vagy elmosódtak, és így nem lehet határozottan megállapítani, hogy minő szenteket ábrázolnak.³ Művészi jelentőségükről azonban már többet lehet mondani.

A falfestmények stílussajátságai, az alakok monumentális, szinte szobrászi felépítése, a redővezetés tisztasága, nagyvonalúsága és nyugalma, a formakezelés nemessége félreismerhetetlenül olasz mester kezére vallanak. Olasz alkotások a XVI. század elejéről, vagyis a renaissance érett korszakából. Mesterüket közelebbről meghatározni sajnos, éppen a töredékesség miatt, alig lehet, hiszen a fejek körvonalait, az arcok formáit inkább csak sejteni lehet, semmint látni, és így művésznevek emlegetése pusztán találgatás lenne. De némi valószínűséggel mégis megjelölhetjük legalább azt a művészi irányt, amelyhez — nézetünk szerint — a falfestmények tartozhatnak. Az egyes alakok szobrászi megfogalmazása és monumentális jelenséggé való fokozása a toscan festészet ősi sajátága, melynek gyökérszáalai visszanyulnak a XIV. századba Giottoig, és amely a XV. század folyamán új formában és új erővel nyilatkozott meg a firenzei művészetben, főleg Masaccio és Ghirlandaio alkotásaiban. A gyulafehérvári falfestményeken Domenico Ghirlandaio nagyvonalú felfogásának tükröződését véljük felismerni, különösen az álló alakban, amely a római Cappella Sistina-ban levő Péter apostol elhívását ábrázoló falfestmény egyik alakjával (Krisztus mögött álló apostol) mutat rokonságokat, nemcsak a köpenytartás motívumában, hanem az alak szoborszerű felépítésében és a redők

³ A második fülkében levő szent jelvénye teljesen lekopott. A harmadik fülke női szentje valami edényt(?) tart kezében, és így talán Magdolna lehetett. Az ötödik fülke alakjában Lestván József ifj. Jakab apostolt véli felismerni, bizonyára azon az alapon, hogy a festmény jobb felső végében látható dorongot(?) a kallózóbottal, ifjabb Jakab vértanúságának eszközével, azonosítja.

rendszeres vezetésében is. Viszont a másik, ülő alakban az egységes, következetes felépítés és nagyvonalúság mellett több a lágyág, hajlékonyság, a gyönyörű fej elmosódott körvonalai mélyebb erkölcsi tartalmat sejtetnek. Ezek a tulajdonságok a kiváló domonkosrendi művészt, Fra Bartolommeót, juttatják eszünkbe, ki a XVI. század elején Ghirlandaio monumentális stílusát továbbfejlesztette az érett renaissance „maniera grande“-jáig. E két művész, Domenico Ghirlandaio és Fra Bartolommeo, ihletése alatt fejlődhetett ki a gyulafehérvári freskók ismeretlen mesterének egyénisége. Művét éppen annak alapvonásai, a kötöttség, a szűkszavú rendszeresség, a szobrászi felfogás választják el a hasonló törekvésű felsőolasz munkáktól, amelyeknél az alakbeállításban mindig több az esetlegesség, a redővezetésben pedig a festőiség és a részletgazdagság. Amennyire a festmények töredékessége megengedi, — mindezek alapján — nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a Gyulafehérvárt dolgozó olasz művész Firenze légkörében nőtt fel, stílusa firenzei mesterek hatása alatt fejlődött ki. Tehetséges, kiváló mester volt, aki munkájával oly díszet adott a gyulafehérvári székesegyháznak, mely még a múkincsekben gazdag Itáliában is a kiemelkedő alkotások sorába tartozna.

A stíluselemzés a mű származását illetőleg Középolaszországba, Toscanába, vezet bennünket. Ez a körülmény a magyarországi olasz művészvándorlás adataival is összevág. A XVI. század elején itt élt és dolgozott Visino, Albertinellinek, Fra Bartolommeo munkatársának, kiváló tanítványa,⁴ és Raffaello di Galieno,⁵ mindketten firenzeiek, akik bizonyára híven képviselték szülővárosuk akkori művészi törekvéseit. A firenzei műalkotások kedvelését bizonyítják azok az adatok is, amelyek arról szólnak, hogy Sogliani,⁶ Fra Bartolommeo követője, Magyarországra képet küldött, Ridolfo Ghirlandaio⁷ tanítványai: Antonio del Ceraiuolo és Domenico Puligo⁸ pedig megbízást kaptak Magyarországról. A műemlékmaradványok és adattöredékek ilyen egybevághása nem lehet véletlen. De miután Visino és Raffaello di Galieno művészi egyéniségét munkáik teljes elpusztulása folytán nem ismerjük, magyarországi működésüket nem hozhatjuk közelebbi kapcsolatba a gyulafehérvári freskókkal, csak mint párhuzamos jelenség fontosságát emeljük ki.

A gyulafehérvári falfestmények stílusa — mint már említettük — a XVI. század elejére utal. Ekkor a nagy mecénás, Várday Ferenc, töltötte be az erdélyi püspöki széket, ki mind Itáliában egyetemi tanulmányai alkalmával, mind Budán és Vácott közvetlen kapcsolatba került az olasz művészettel. Gyulafehérvári palotájának leltárából tudjuk, hogy olasz múkincsek voltak birtokában, sőt Lukesics Pál szerencsés

⁴ Balogh J.: *Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez*, Archaeológiai Értesítő, 1926. 204. l.

⁵ Balogh J.: *Újabb adatok Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez*, Arch. Ért. 1929. 279. l.

⁶ Arch. Ért. 1926. 205. l.

⁷ Domenico Ghirlandaio fia.

⁸ Arch. Ért. 1929. 278. l.

kutatásai folytán arról is tudomásunk van, hogy Budán egy firenzei kereskedőtől, Antonio Binitől, képeket vásárolt.⁹ Művészetszeretetről és mecénási bőkezűségéről a legjobb fogalmat a Bunyitay által közölt és végrendelete nyújtja,¹⁰ amelyben a gyulafehérvári székesegyház tornyának megújítására és egyéb építkezésekre hagyományoz nagy összegeket, azonkívül szétosztja ezüst edényekből, szőnyegek, kárpitokból, könyvekből álló műkincseit. A gyulafehérvári székesegyház ma is őrzi műpártoló tevékenységének nyomait a gótikus Szt. Anna-kápolnában és a főbejárat melletti renaissance lépcsőkorlátban. Az utóbbi emlék, melynek a főszakaszokat tagoló balusterjei egy-egy törpepillérhez ragasztott félorsóból állanak, egyszersmind megmutatják azokat a forrásokat is, ahonnan Várday művészi törekvéseihez az irányítást merítette. Ugyanis ez a balustertípus volt otthonos Mátyás király budai palotájában és Váradi Péter bácsi várában — (ez utóbbit Várday esetleg még gyermekkorában megismerhette, midőn bácsi birtokukon nevelkedett), — továbbá Vácott, Várday korábbi székhelyén. Mint erdélyi püspök, a renaissance művészet pártolásában folytatta elődeinek, Geréb László és Bochkay Miklós püspököknek, valamint Lázó János főesperesnek munkáját. Várdayt neveltetése, olasz tanulmányai, mecénási tevékenysége egyaránt alkalmassá teszik arra, hogy benne lássuk a gyönyörű freskók megrendelőjét, donátorát, annál is inkább, mivel püspökségének ideje (1512—1524) összefügg a freskók stílus alapján megállapítható keletkezési idejével.¹¹

Ha meggondoljuk, hogy renaissance festészetünk, a budai királyi és a vidéki püspöki paloták festői díszéből, az itt járt olasz művészek munkáiból, az Itáliából Magyarországra küldött képekből semmi, de semmi sem maradt fenn, — és hogy mindezekről is csak szűkszavú, írott adatokból van tudomásunk, úgyhogy sem művészi irányukról, sem értékükről fogalmat nem alkothatunk, — akkor teljes mértékben bontakozhatik ki előttünk a gyulafehérvári falfestmények egyedülálló, páratlan jelentősége.

⁹ Lukcsics P.: *Bini Antal olasz képkereskedő Budán*. Arch. Ért. 1929.

269. l.

¹⁰ Bunyitay V.: *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei*. Budapest, 1893 27—32. l. V. ö. továbbá A. Szeredai: *Series antiquorum et recentiorum Episcoporum Transilvaniae*. Alba-Carolinae 1790. p. 182—183.

¹¹ A freskók a XVI. század második felében is még láthatók voltak, amit a II. és III. fülke festményeire bekarcolt, a látogatóktól származó feljegyzések, nevek és évszámok (Hic fuit... de magna Polonia 1551; 1560; 1576.) is bizonyítanak. (Magyarosi József szíves közlése). A falfestmények csak a legutóbbi restaurálás alkalmával kerültek elő, midőn az apsisban álló Szt. Mihály-oltárt eltávolították.

ADATTÁR

Néprajzi jegyzetek

a gyimesfelsőloki és gyimesközéplöki csángókról.

Lakodalom. A gyermekek legtöbbször már 7 éves kortól kezdve tanulnak táncolni. Ezt a táncot *serke-tánc*nak hívják.

14–15 éves kortól kezdve a leányok és legények vásár- és ünnepnapokon délután (a böjti időket kivéve) valamelyik ház csűrében rendezett táncon találkoznak. Itt a következő táncokat járják: *magyaros* (= csárdás), *kettős tánc*, *polka*, *németes* (= valcer), *hějca* v. *hějsza* (sárba-féle tánc, melyet csak a legények táncolnak) és *kerekes-tánc* (olyan, mint a hóra).

A legtöbb fiú csak katonáskodás után nősül.

A házasság korbá jutott legény eljár a leányos házhoz, vagy a guzsajásba, ahol tréfákkal és nótázással töltik az időt.

Ha a legény elhatározta magát a házasságra, megkéri keresztapját, a leendő násznagyot, hogy puhatolja ki a szülők szándékát. Ha a szülők beleegyezése bizonyos, akkor este elmegy a gazdával a leányos házhoz. A legény kinnmarad. A gazda bemegy a házba és ezeket mondja: Dicsértessék az Isten neve! Egy becsületben élő kedves atyámfia általam tisztelteti kegyelmeit. Istentől minden testi-lelki áldásokat kíván, hogy a nagy, bőcsen intéző, hatalmas Isten őrkdjék kegyelmeiken, ki a világot teremtette, a kerek világot. Ugy a földnek kérésére teremté Isten Ádám atyánkot a földnek anyagjából és porából. Látván Isten, hogy az embernek élete nagyon kellemetlen, méj álmot bocsátott Isten Ádám atyánkra, kivette egyik ódalesontját és abból alkotta Éva anyánkot segítő társul és nőül, hejezte őket a paradicsomba, mej égen szép hej vót. A nagy, bőcsen intéző, hatalmas Isten az emberi nem baja, kívánsága és más egyébféle vétkek kiirtására rendelé az Isten a szent házasságot, s így a szent házasság Isten rendelése. Mert Isten Ádám atyánkot mikor teremtette, a szent házasságot még akkor megszentelte, amint Máriának szent istóriája bőven eléadja, kivizsgálhatja minden értelmes és bámulva csodálhatja. És a szent rendelése tetszett az Úrnak, valamint pátriárkának, évángélistának. Páratlan életet kevesen tartának, mēndnek tetszett a páros élet. Valamint Nőé pátriárka kibocsátott a bárkából egy pár galambot, azon szerént elutasított vala bennünket egy becsületben élő kedves atyámfia N. N. kegyelmeihez, hogy a kegyelmei kedves leányát N. N.-et megkedvelte és annak fojtán küdött kegyelmeihez, hogy a kegyelmei kedves leányik karjok között felnevelt magzatjikt néki átalengednek nőül, hogy élhessenek örök bődogságba, a világba, mint örök atyafiak együtt örvendezhessenek, mire elvárom kegyelmei feleletjít, hogy az Isten segéje meg.

Egyszerűbb kérésnél a gazda csak ennyit mond: Igen tisztelt gazd'uram, háziasszonyunk! Valamit akarnék mondani, ha lennének szívvesek meghallgatni! N. N. meg akarna házasodni, ha lennének szívvesek a leányikat odaadni. Tahát ezen pár szovaimra légyenek szívvesek választ adni.

Ha a szülők beleegyeznek, behívják a leányt és megkérdezik: Elmész-e? Ha leány azt feleli: El, behívják a legényt s a gazda ezt kérdi tőle: Elveszed-e? El, ha ideadják, feleli a legény. A gazda összefogatja jobb kezüket és leönti pálinkával keresztalakban. Ezt *kézfogás*-nak hívják. Közben sokan begyűlnek s a legény a magával hozott kulacsból *megtiszteli* pálinkával őket. Ezt követő éves-ivás végeztével mindenki hazamegy. Másnap a leány és legény a papnál hirdetésre jelentkeznek.

21 nap után történik az *esküvet* v. *esküvő*, amely péntek kivételével bármely napon lehet. A lakodalom mindig vasárnap van. A vendégeket a gazda

hívja meg a következőképpen: Dicsértessék a J. Kr.! Igen szépen tisztelteti én átalam kegyelmetéket N. N. vőlegény uram, örömapa uram, örömanya asszonnyal. Szüvesen látja vőlegény uram kegyelmeteket jövő vasárnapra asszonnyal. N. N.-nel megtartandó egybekelési nászinnapéjra, egy kis tisztességes mulatságra, egy Szent János megszégésire, egy tángyér ételnek, egy-két pohár itálnak jóízűen elfogyasztására. Igíri magát vőlegény uram, örömapa uram, örömanya asszon, hogyha szüveskednének megjelenni, igen szépen meg fogják köszönni. Mire feleletjüket elvárom s az Isten segítése továbbra és szívemből kévánom.

Az esküvet a templomban történik, rendesen reggel. Ezen a vőlegényen kívül a *násznagy* (= keresztanya), násznagyné (= keresztanya) és két tanú vesz részt. Bemenvén a templomba, megkerülik az oltárt egyszer balról jobbra s az oltár jobb szeginél megállnak. Esketés után a pap azt a menyasszonyt, akinek feje *fel van rakva*, külön imádsággal *béavatja* az asszonyok sorába. Esküvet után elmennek a násznagyhoz, vagy valamelyik kocsmába s itt a násznagy *megtiszteli* őket étellel és itallal. Innen hazamennek.

A lakodalom reggel kezdődik. A *lakodalmások* szekerükkel és lovaikkal a legény házához gyülekeznek. A gazda átadja a *vőféjnek* a *felrakott pálcát* (szallagokkal díszített pálcá) és a következőket mondja: D. a J. K.! Nagyon örvendünk és adunk hálát Istennek, Isten ő szent Felségének, hogy az Isten ő szent Felsége a jelenlevő óráig megőrzött és megőrtalmazott minden szomorú szívbeli vátozatoktól. Kedves atyafiak! Vőlegény urunk (hazai leányasszónak) első tisztességes napjára készítettett vala egy igen szép vőféj-pálcát, mej énatalam átaladassék kedves vőféj-uramnak, ha igíri, hogy gondját fogja viselni és azt úgy 10 óra tájba vissza fogja adni, mejre az Isten segítése meg, szívemből kévánom. Ezután elbúcsúztatja a vőlegényt szüleitől.

Kedves atyafiak, kik ide egybegyűltetek,
Kérlek szovaimra légyen figyelmetek,
Mert ezen éfiú N. N. szüleit elhagyja,
S végbócsú szovait nékem átoldja.

Szúnjék meg mostan hegedűk zenéje,¹
Sarkantyúknak és ájon meg pengése,
Mert bócsúzásomnak most leszen kezdése,¹
Azért az én szívem mostani érzése,
Nagyobb, mint a hegedűk zengése.

Kedves jó szüleim, nevelő dajkám,
Úgy legény és leán jó barátim,
Hajátok énnékem bócsúzó szovaim.
Szívemből elmondok néktek kévánatim.

Mer nem leszen többé véletek maradásom,
Mer seregetektől más útra indulok.
Mivel vátozik az üdő, vátoztat münkét és
Szerencsés napokra vagynak szerencsétlenek és.

Mindenféle állat párt választ magának.
Én és választottam, kerestem magamnak.
Bócsúsom már innét, úgy indulok útnak,
Hogy haják értelmét az én szovaimnak.

Születésünk után van két jel napunkon:
Első házasságunk, második halálunk.

¹ Ez a sor megvan a moldvai magyarok búcsúztató versében. L. Dr. Csűry B.: *Néprajzi adatok a moldvai magyarokról*. Erdélyi Múzeum. 1930. 4—6. sz. 157. és 161. l. s a kovásznai búcsúztatóban is. l. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. III. 153.

Ma derült életem éfiú hajnalára,
Ezennel indulok én egy más szállásra.
Először szovaimat jó atyámhoz tészem,
Másodszor pedég anyámhoz intézem.

Kedves édisatyám, ki engem nemzettél,²
Azután énvelem számtalan jót tettél,
Mán ez üdökorra ingem felneveltél,
Most mint galamb fiát szárnyamra eresztél.³

Azét te hézzád kedves édisatyám,
Nyútom én szovamat s végelbócsúzásom,²
Mer te Isten után viselted gondomat,
Sajnálom és tőled már elválásomat.

Atyai szüves felruházásomér,
Mellettem és értem tett sok jóvaidér,
Néked a nagy Ég ezer áldását meg ne vonja,
Meg ne vonja tőled éltető jóvait,
Fordítsa éltedre az ég harmatait.

Köszönöm, oh atyám, sok szívességedet,
Irák fel az egek értem a nevedet,
Hogyha valaha megbántottalak tégedet,
Bocsáss meg, könyörgöm, esókolom kezedet.
Most pedég az Isten ótalmába hagylak,
Örvendek, hogyha egészségbe láthatlak.

Kedves édisanyám mán tehézzád térek,
Míg új szállásomra én tőled elérek,
Áldást Istentől én teréád kérek.

Köszönöm, hogy szültél,
Mellettem és értem éjjet nappá tettél,
Sok álmatlan éjben ingemet rengettél,
Mint jó tyúk csürkéjít híven fedeggettél,
Már ez üdökorra ingem felneveltél,³
Mint anya vélem cselekedtél,
Most pedég szárnyamra ingem eresztettél.⁴

Látod, kedves szülöm, elmenyek mellőled,
Jó gondom lészen örökké felőled.
Köszönöm, anyám, sok szívességedet,

Anyai hézzám való sok kegyes intésedet.
Ha valamikor nem fogadtam engedelmességet,
Fizesse a nagy Ég tenéked.
Éjed világodnak szerencsés napjait,
Ne lássad a bűnnek zavaros habjait.

Haja meg az Isten óhajtó szovaim.
A mennyei Atya légyen mändég véled,
Valamég élted a világon éled,
Mikor pedig élted halálval cseréled,
Adja meg Jézusom a te örök béred.

² V. ö. Csűry B. i. m. 158. 1. utolsó versszak; 159. 1. 8. versszak.

³ V. ö. Csűry B. i. m. 159. 1. 8. versszak, Orbán B. i. m. uo.

Hézzátok fordulok kedves testvéreim,
Bocsássátok meg elkövetett hibáim.
Méndenetek értem csak akkor legyen bús,
Mikor-mikor testvérséget visszahálálni nem tudom.

A jóért jóval kell fizetni.
Addég és köszönöm atyafiságtokat,
Kévánok, testvérim, szerencsés életet,
Nyútsa meg azt Isten hézzá az éltetek.

Ezer vigasságot tejjes esztendőkön,
Szűvemből kévánom tőteni ezeket.
Végre, ha elfogyott éltetek fákjája,
Legyen a menyország méndegik hazája.

Most hézzátok fordulok legén s léány jó barátim,⁴
Születésemtől fogva nyájaskodó társim.
Azonban köszönöm barátságtokat,
Néktek és kévánok ezer áldásokat.
Aldjon meg az Isten minden jovaival,
Mint kerti violát drága illatjával.
Nem lesz már véletek többé maradásom, } A legény
Mer férjem házánál lészen a lakásom, } búcsúztatásánál
Amint uram fújja, úgy lesz táncolásom. } ez kimarad.

Ménden alsó s felső szomszédaim,⁴
Tőletek sem vonhatom meg bocsúzó szovaim.
Tőletek és kérek bocsánatot, ha vétettem,
Tű kedvetek ellen rosszat cselekedtem.
Dicsősség Istennek a magas mennyekben.

Mozsikák zengjete!
Sarkantyuk pengjete!
Puskák ropogjate!⁴
Legények, lóra, s induljatek!

Középlokon a következő búcsúztatót mondják:

Kedves jó szüleim s nevelő dajkáim,
Úgy legény és leán kedves jóbarátim,
Hajátok énnékem bocsúzó szovaim
Szűvemből elmondom néktek kévánatim.

Nem lészen már véletek többé maradásom.
Most seregetektől más útra indulok,⁵
Mer vátozik az üdő, vátoztat münket és,
Szerencsés napokba vagy on szerencsétlen és.

Méndenféle állat párt választ magának.
En és választottam s kerestem magamnak.
Mán bocsúzó innét s úgy indulok útnak,
Hogy haják értelmét az én szovaimnak.

Miel maradásom mán itten nem lészen,
Azér gyenge szűvem innét bocsút vészen.
Először szovamat jó atyámhoz tészem
Másodsor anyámhoz intézetem lészen.

⁴ V. ö. Csűry B. i. m. 160. l. utolsó sor; 161 l. 2. és 4. versszak.

⁵ V. ö. Csűry B. i. m. 161. l. 2. versszak.

Zeng bocsúzó szovam, hullanak könyveim,
 Mer válok el tőletek kedves jó szüleim
 Bocsánatot kérek, ha megbántottalak,
 És hogy tüktök sokszor megszomorítottalak.

Hatalmas Úristen, világ Teremtője,
 Tekints le méltatlan bűnös gyermekedre,
 Tekints le ezen jó, kedves szüleimre,
 Harmatonként szájon áldásod fejikre.

Kik által világra ingem helyeztettél,
 És eddég általuk fel és neveltettél,
 Most pedig számomra más utat rendeltél,
 Az házós életre ingem eresztettél.

Azér buzgó szívvel hálát adok Néked,
 És áldom örökké szent gondviselésed,
 Magasztalom mindég Isten Főlséged,
 Hogy lelkem üdvére ad páros életet.

Kedves édisatyám, ki ingem nemzettél,
 Azután énvélem számtalan jót tettél,
 S már ez üdökorra ingem felneveltél,
 S most mint galamb fiait szárnyomra eresztél.

Köszönöm ezeket kedves édisatyám,
 Nézd könyveimtől mint borul az orcám,
 S mielőtt atyai házadból kilépek,
 Tőled térgyrehullva bocsánatot kérek.

Bocsánatot kérek, ha megbántottalak,
 Jóságodért sokszor megszomorítottalak.
 Kedves édisatyám, feledd el azokat,
 Bocsásd meg s esdeklem követett hibámat.

Azér tehézzád, kedves édisatyám,
 Nyútom én szovamat és bocsúzásomat,
 Mer te Isten után viselted gondomot.
 Sajnálom és mostan elválásomat.

Mellettem s érettem tett sok jóvaidért,
 Adja tenéked a nagy Ég ezer áldásait,
 S meg ne vonja tőled éltető jóvait.

Azét azt kívánom, hogy éltesd napjai,
 Főjanak vígan, mint ég harmatjai.
 Isten az áldásait fordítsa éltedre,
 S az ég harmatja öntse kebledre.

Köszönöm, jó atyám, sok szívességedet,
 Irják fel az egek érettem nevedet.
 Sokszor megbántottalak, jó atyám, tégedet,
 Bocsásd meg, könyörgök, csókolom kezedet.

Hogy megbántottalak, a Krisztus sebére
 Kérlek, oh bocsáss meg, az Ő szent vérére.
 Most pedig Isten ótalmába hagylak,
 Örvendek mikor egészségbe látalak.

Kedves szülőanyám, mán tehézzád térek,
Míg új szállásomra te tőled elérek,
Aldást Istenemtől én teréad kérek,
Kit én szívemből szüntelen dicsérek.

Tudom, hogy nagyon fáj anyai szűvednek,
Midőn elválását látod gyermekednek,
Kit tével tápláltál, kenyeren neveltél,
Köszönöm jó anyám, hogy ingem szültél,
Mellettem s érettem éjjelt nappá tettél,
Sok álmatlan éjben ingemet rengettél,
Mint jó tyúk csürkéjét híven fedezgetél,
S mán ez üdőkorra ingem felneveltél.

Kedves dajkám vótál s ingemet szeretted,
Jóra tanítottál, a rossztól intetted,
Mint anya leánval (legénvel) vélem cselekedted,
Most pedég szárnyamra ingem eresztetted.

Bocsánatot esdem, kedves és jó anyám,
Ha megbántottalak életemnek főjtán.
Az Istenre kérlek, bocsásd meg vétkemet,
Hogy el ne vesztsem az én szegén lelkemet.

Látod, kedves szülóm, elvisznek mellőled,⁷
Bocsánatot mostan azér kérek tőled.
De ha el és menyek, jó szüleim, mellőled,
Jó gondolatom lészen mēndenkor felőled.

Köszönöm, jó anyám, sok szűvességedet,
Anyai hēzzám való sok kegyes intésed.
S ha valaha nem fogadtam engedelmet,
Kérem, fizejse a nagy Ég ezeket tenéked.

A mennyei Atya légyen mēndég véled,
Valamég éltedet e világon éled,
Mikor pedég élted halálval cseréled,
Adjá meg Jézusom te örökös bēred.

Mán most hēzzátok fordulok, kedves testvéreim,
Bocsássátok meg elkövetett hibámat.
Mēndenitek érettem csak akkor légyen bús,
Mikor a testvérséget visszahálálni nem tudom.

Mer tudom, hogy a jóért jóval kell fizejsek,
Addég és köszönöm atyafiságtokat,
Vélem tett testvéri nyajoskodástokat.

Az Úr, ki kedvéli a szent szűzességet,
Ne erejszen rētok szerencsétlenséget.
Kévánom kedves testvérim szerencsés éltetek,
Nyútsa meg az Isten hosszú éltetek.

Ezer vígasságot, tejjes esztendőket,
Szívemből kívánom tűnétek.
S végre, ha elalszik éltetek fákjája,
Légyen a mennyország mēndegyik hazája.

⁷ Ezt csak a leány búcsúztatásánál mondják.

Mán hézzátok térek, jó legény s leán barátim,
Születésemtől nyájoskodó társim.
Azonban köszönöm barátkozásokat,
S néktek és kívánok ezer áldásokat.

Tündököljék éltetek, mint a nyíló virág,
S meg ne szomorkodjék a tüntő pájátok.
Ejétek a virágnak szerencsés napjait,
S ne lássátok a bűnnek zavaros habjait.

Aldjon meg az Isten minden jovaival
Mint kerti virágot drága illattal,
Az Urísten tünéktek és jó hűtestársat adjon,⁸
Párotokkal együtt soha el ne hagyjon
Áldása Istennek rétatok maradjon,
S végre az egekbe Magához fogadjon.

Minden alsó, felső, jó szívű szomszédjaim,⁸
Töletek se vonhatom bocsúzó szovaim,
Töletek és kérek engedelmet, ha vétettem,
S tü kedvetek ellen rosszat cselekedtem.

A legény elbúcsúztatása után megindul a lakodalmi menet a násznagy házához.⁹ Itten a legény gazdája így köszönt be: D. a J. Kr.! Nagyon örvendünk s adunk hálát Istennek, Isten Ó Szent Felségének, hogy mendeddég a jelenlévő órákig megőrizte és ótalmazta minden szívbeli változásoktól, minden testi és lelki veszedelmes károktól. Továbbra is kívánom, Istentől, Isten Ó Szent Felségétől, hogy irgalmas szent szemeit kegyelmeteken tartván, őrójze és ótalmazza minden szomorú szívbeli változásoktól, minden testi és lelki veszedelmes károktól. Jó emlékezetibe lehet kegyelmiknek, násznagy uram és násznagné asszonyunk, hogy ennek előtte feltalálta vala N. N. vőlegény uram N. N. *hazai* leányasszonyunkat ara végre, miszerént a szent házasságot illeti. Onnat imitálva (= invitálva) lettünk násznagy uramtól és násznagné asszonyunktól, hogy vőlegényünk első tisztességes napjára a megjelent vendégekkel egy ebéddel fogja részesíteni. Tahát most megjelentünk, ha szívesskednék násznagy uram és násznagné asszonyunk befogadni, azt nagyon szépen meg fognók köszönni, mire feleletjüket elvárjuk. Isten segéje meg.

Felsőlokon a következő változata ismeretes: Nagyon örvendünk stb.¹⁰ Kedves násznagy uram és násznagné asszonyunk emlékezetikben lehet, miszerént szavikat adták vót vőlegény uramnak első tisztességes napjára, mielőtt a jegyzett mátkája vagyés illendő hűtestársa után menénk, ha lennének szívesserek befogadni vendégeivel egy pár óra pihenésre és egy pár kevés ételnek és italnak az elhasználására és egy pár táncnak az eljárására. Tahát valamint szovikat adták vót, azért megjelentünk, ha lennének szívesserek befogadni, mi vendégeinkkel bátorzkodnánk.

Ezután bemennek a házba és asztalhoz ülnek. A gazda egy tányér ételt vesz kezébe s a következőket mondja:

Nagyon örvendünk, stb.
Más vót őseink szokása, ha lakozának,
Hogy pohárt emelve, áldomást mondanak.
A hű unokának a fő tartozása,
Hogy hasonlót tégyen, ha vagyon vígsága.

⁸ V. ö. Csúry B. i. m. 161. l.

⁹ Itt van az első vendégség, mely a násznagnak tekintélyes pénzébe kerül.

¹⁰ Lásd a legény beköszöntését a leányos háznál.

Hamán ennyét szóltam s koptattam nyelvemet,
Megtészem szüvesen az ősi tisztséget,
És násznagy uramnak böcs engedelmmel,
Felköszöntésemet eképpen kezdem el.

Aldjuk az Urísten Ő Szent kegyelmivel,
Hogy ezen esküvő ily szép véget ért,
Tetejze az új párt égi kegyelmivel
S áldja meg frigyeket számos jó gyermekvel.

Két örömapa és örömanyával,
Érjenek sok örömet majd az unokákkal,
Násznagy uramék ő szívességikért
Nyerjenek Istentől égi s földi bért.

A többi érdemes vendégek mindnyájan
Éjenek a földön öröm és vígságban,
Hogyha pedég jutnak a másik világra,
Találjanak ottan öröm és vígságra.

Kedves atyafiak, kik nem sajnálták
Völegény uramnak első tisztességes napjára megjelenni,
Azt igen szépen fogja megköszönni
Magiknak völegény uram.

Felsőlokon:

Nagyon örvendünk, stb.
Más vót őseink szokása, kik adakozának,
És poharat emelve köszönetet mondának,
És én násznagy uramnak böcs engedelmmel,
Felköszöntésem eképpen kezdem el.

Aldjuk az Urísten Ő Szent kegyelmét,
Hogy e szép esküvet ily szép véget ért.
Áldja frigyeket számos szépségekkel,
Hogy a két örömapa és örömanya
Erjenek örömet majd az unokákkal.

A násznagy uramék szívességikért
Nyerjenek Istentől égi és földi bért.
A többi vendégek pedig éjenek
A földön sok szerencsében,
Más világon pedég örök dicsőségben.

Hajjon szót¹¹ kegyelmed, völegény uram! Kedveskedik kegyelmednek a kedves keresztapja, úgymint a kedves násznagy uram és násznagyné asszon ennyé szép ajándékával, mind a kedves völegény uram mellett felállott asztali vendégek ellátásával. És amellet ara ígrik magikot, hogy ha az Isten élteti a kedves násznagy uramot és a kedves násznagyné asszont, még több atyafi szeretettel fognak lenni, mikre az Isten Ő Szent Felsége segít meg. Viszont ara ígrik magikot a kedves völegény uram és örömapa uram és ok és viszont fogják szógálni a kedves násznagy uramnak és násznagyné asszonnak szüves jószágát és fáradságát. És ha szintén vissza nem tudák szógálni, hát a méndeneket teremtő és nagy böcsen kormányzó felségű nagy Urísten fizejse vissza menyei szent tárházából kötségiket és fáradságikat a kedves násznagy uramnak és násznagyné asszonnak.

Miután bemondja az ételajándékot, amely az asztalon van, így végzi:

¹¹ V. ö. Csűry B. i. m. 156 l.

Egyenek, igyanak, vígan mulassanak,
De a gazdának és valamit adjanak.

Évés után elindulnak a leányos házhoz. A násznagy, násznagyné, négy násztás (egy asszony a férjével) és nyoszoló-k szekereken,¹² a vőfej, vőlegény és legény barátjai pedig lóháton mennek.¹³ A menyasszony háza előtt le szállanak a szekerekről és lovakról. A legény gazdája eiölmegy, ezeket mondja: D. a J. Kr.! Nagyon örvendünk és nálat adunk Istennek, Isten O Szent Felségének, hogy az Isten O Szent Felsege az eddég elejében lévő órákeg megörzött és megótalmazott minden szomorú szívbeli változásoktól. Még es kívánom Istentől, az Isten O Szent Felségétől, hogy továbbra és tartson meg kegyelmeteken irgalmas szemeit, öröjze és ótalmazza minden testi és lelki veszedelemtől, károktól, kedves jó gazduram!

A leány gazdája így válaszol:

Mű és hasonlóképpen becsülünk és adunk hálát Istennek, Isten O Szent Felségének, hogy kegyelmeteken tartva irgalmas szent szemeit, az eddég jelenlévő károktól megörzötte és megótalmazta minden szomorú szívbeli vatozatoktól, jó uram, gazduram!

A legény gazdája mondja:

Kedves jó uram, gazduram! Én átalam tisztelteti kegyelmeteket örömapa uram, örömapa asszon, vőlegény uram, a násznagy uram, a násztás és násztásné asszon, vőfej uram és nyoszoló leányokkal együtt, valamint fel találta vala gyimesfelsőlöki N. N. vőlegény uram, ugyan idevaló hazai leányasszonyunkat, miután az Urnak felszentelt templomába lévő szent oltárnak jobb szegletén megjelentünk vala és megtörtént a mátkaság, gyűrűvátás és a szent kopoláció, mű vendégek mend idejöttünk és kedves jó uram, gazduram, a Szent János poharának¹⁴ a kiadására, ha szüveskednék. Mire elvárom kegyelmetek feleletit. Szívemből kívánom, hogy az Isten segítse meg a többi bajnak a végbevitelére és.

Középkon a következő változata ismeretes:

Nagyon örvendünk, stb. Kedves jó uram, gazduram! Én átalam tisztelteti kegyelmeteket az örömapa, örömapa asszon, vőlegény uram, násznagy uram, násznagyné asszon, vőfej uram, úgy nagy nyoszoló asszonyomékkal együtt. A mai dicsőséges napon megjelentünk vala ugyanidevaló N. vőlegény uram, úgy N. hazai leány asszonyomékkal együtt a Mária Magdolna felszentelt templomába lévő szent oltárnak a jobb szegén a szent hitlés, úgy gyűrűvátás, úgy a szt. kopolációnak végbevitelére. De onnat imitálta vala jó uram, gazduram bennünket ide egy Szent János poharának, gazduram, a kezünkre nyútani. Osztánd, hogyha gazduram befogadna, meg vagyis egy elköszönő pohárnak a kiadására, hogyha szüveskednék, jó uram, fognánk a szeme előtt jelenni a többi hátramaradt társainkkal együtt a többi bajnak a végbevitelére, mire elvárjuk gazduramnak feleletit igaz szerető szívéből.

A leány gazdája kiadja az ú. n. *deusz* v. Szent János poharat és ezeket mondja: Mük és tudjuk, kedves jó gazduram, hogy ez évbe feltalálta vala N. N. vőlegény uram a mű atyánkfiát N. N. hazai leányasszonyunkat. Aztot és tudjuk, hogy először megtörtént a mátkaság, gyűrűvátás és az Urnak felszentelt templomába lévő szent oltár jobb szegén a szent hitlés. Áldd meg Úram Isten ezen két egybekelendőt az égnek harmatjával, a földnek zsírjával! Deusz! Úram Isten! Ki nem káltja, nem iszik belőle!

¹² A vendégek és a muzsikusok is szekeren mennek.

¹³ A lovak fel vannak cifrázva. Ezek képezik az ú. n. bandériumot. A módosabb legények kezében kis zászló van.

¹⁴ Egy félliteres üveg, tele pálinkával, nyakára egy sült pereg (ú. n. dausz pereg) van húzva. Eredetéről és történetéről vö. Trócsányi Z. M. Ny. VI. 351; Ernyey J. MNy. IX. 399; Tolnai V. M. Ny. X. 24.

Középlokon:

Midőn ezen áldás poharat jobb kezembe veszem,
Lelkem buzgóságát rötök intézem.
Úgy szájon az áldás az ég Istenitől,
Mint az aranyeső hűl a magos égből.

Aldd meg, Úram Isten, ezen két fiatal párt,
Mint megáldottad vót Szent János poharát,
Égnek harmatjával, földnek zsírjával.
Deusz! Uram Isten! Ki nem kiáltja, nem iszik belőle!

Erre mind *deusz*-t kiáltanak. Elfogyasztják a *deuszt*, fölvergaldalják és szétoasztják a *dausz-peracet*. Kinn az udvaron megkezdődik a tánc. A menyasszonyi láda vagy *perne* az udvaron elő van már készítve s egy öregebb asszony őrzi. A legény gazdája s a násznagy odamennek az öregasszonyhoz, hogy megvegyék. Tréfálkozva alkudoznak, míg végre megállapodnak egy aranyban. A násznagy kiveszi zsebéből a pénzt (utóbbi időben egy lejt) s az asszony kezébe teszi. Rendesen van valaki ott, aki abban a pillanatban, midőn a násznagy a markába teszi a pénzt, olyat üt alulról az asszony kezére, hogy messze elröpi a kezéből. Ezután felpakolják a menyasszony holmiját az ú. n. *pernefermos* v. *perneferiumos* v. *pernész*-szekerekre s elindítják a legény házához. Ezután legtöbb esetben a második *deusz*-pohár kiürítése következik.

Következik a menyasszony búcsúztatása. (Lásd a vőlegény búcsúztatását.) Ha árva a leány, más búcsúztatót mond a gazda. A násznagyné háromszor *kisiríti* (= megforgatja) a menyasszonyt, átadja a legény vőfélyének, (most a két vőfély pálcát cserél), aki szintén *kisiríti* és kivezeti a násznagy szekéréhez. A vőlegény visszamegy a gazdával a leány apjához és megköszöni a menyasszonyt.

De én megköszönöm a tejjes Szentháromság egy bizony örök Istennek, hogy ingemet megrészeltetett az szent házasságba, szent degrédóm által szülött magzatjokot nékem felnevelték. Isten megfizejse, kedves apám és anyám, hogy ennek a néhány esztendőnek a lefójása alatt valamit vétettem, engedelmet kérek az Istentől és a Boldogasztól.

Mert éfijú életemben akármere jártam,
Nemzetes háziknál méndég ezt tanáltam.
Nem vala szívemnek egyebüvé vágya.
Mind éjvel, mind napval csakés ezt kívántam.

S ez üdő alatt, ha valamit vétettem,
Még most adok okot, hogyha cselekedtem,
Mer mivel vátozik az üdő, vátoztat münket és,
Szerencsés napok közt vagyön szerencsétlen és.

Mendenféle állat párt választ magának,
Én és választottam s találtam magamnak.
Bócsúsom innét s úgy indulok útnak,
Hogy hajátok értelmit az én szovaimnak.

Mivel maradásom mán itten nem lészen,
Azért gyenge szívem ismét búcsút vészen.
Először szovamot jó atyámhoz tészem,
Másodsor anyámhoz intézetem lészen.

Kedves édisatyám, a leányod hejett,
Istennek áldása maradion melletted.
Es az ő hiányát itten bétőtse.
Mikép Jordán vögyét áldással tötötte.

A mendenható Isten áldjon meg sok jókval.
Valamint Abrahámot megáldotta sokval.
Hálaadó szívvel kívánok én lenni,
S atyai jóságát meg fogom köszönni.

Hogy ezen szép leányát ennyére nevelte,
S e páros életre nékem eresztette.
Hogy gondját vüselte e földi életbe,
Végre örvendezünk a magos egekbe.

Másodszor fordulok jó édisanyámhoz,
Kedves magzatjainak jó termő fájához,
Ki kilenc hónapég méhébe hordozott,
És a tizedikbe e világra hozott.¹⁵

Táplálta, ruházta s ötet ápolgatta.
Sőt mint édisanyja sok jóra oktatta
Azér, kedves édisanyám, hogy ezt cselekedte,
Isten az áldását marajsza hejette.

Minden jót kívánok felneveléséért,
Körülötte megtett sok gondoskodásiért
Anyai szívének kegyelem palástja,
Mán minden hibáit néki megbocsássa.

Részeltesse Isten szerencsés éltibe,
S végre az egekbe magához felvegye.
Testvérei között, hogy lett vóna hiba,
Már mēndazoktól légyen megbocsátva.

Lebegjen mēndnyájokon mēndazért az áldás,
Testvérek hibáját mostan megbocsássák,
Mētt Istennek áldását várhassák.

Gyermekinek tartson ezután ingemet,
Valameddig haja nékem jó híreket.
Mett én és megmutatom gyermeki hívségemet,
Míg az halál elveszi éltemet.¹⁶

Bócsúzásomnak vége,
Dicsértessék Jézusnak szent neve.

A vőlegény megtiszteli a kulacsból azokat, akik a házban maradtak.
Ezután a legény gazdája meghívja vacsorára a menyasszony szüleit és
gazdáját, akik vendégeikkel otthon maradnak és mulatnak s csak este
mennek a vőlegény házához.

Megindul a menet a legényhez.¹⁷ Útközben a legények megkínálják ismerőseiket pálinkával. A koszorús leányok ilyenféle dalokat énekelnek:

Őszi esürke, tavaszi,
Jaj be szép a hazai.
Annak szép és kell lenni,
Ha vélünk akar jönni.

¹⁵ V. ö. Csűry B. i. m. 159. l.

¹⁶ V. ö. Csűry B. i. m. 159. l.

¹⁷ Legelől megy a lovasbandérium; utána a násznagy szekere, aztán a menyasszonyé, aki felékesítve a nyoszolyó-leányok közt ül s végül a többi szekér (téli szán); útközben szól a muzsika.

tük s meg nem kötöttük, hogy zsebünkbe rekejszük s miután örömapa uram követi vótunk, münket míg ere-ara küdöztek, megszőkött s ennek felkérésére indultunk. Miután észrevettük, hogy kegyelmetek a mai napon nagy kürtszóval ott jártak vala, bátorkodtunk kegyelmetekhez, ha valami utasétást adnának elveszett kárunk felett, vagy pedég az éccakára szálást adnának. Ha szálást adnak, itt hálunk, henem pedég regvel elmegyünk.

Mikor a leány anyja belépett, a koszorús leányok ezt énekelik:

Édisanyám, gyúts világot,
Fóraj nékem édis tejet,
Hadd egyem egy jó vacsorát,
Amit édisanyám csinált.

A vendégek asztalhoz ülnek. Az asztal tele van kaláccsal. A kalácsokat egymásra helyezik s tetejére egy sült tyúkot tesznek, melyet csak reggel felé esznek meg. Mielőtt enni kezdenék, a gazda asztali áldást mond s így folytatja: Kedves atyafiak! Minek utána teremté Isten a világot, sugárzott fel-séges arca vidámságot, mej akkor teremté az emberi nemet és megszerzé a szent házasságot. Minekutána a mai napon megértük, hogy két fiatal az Isten törvénye főjtán a szent házasságra lépett, tegyünk köszönetet. Hajon szót mindenki, kedves atyafiak, kik nem sajnálták vőlegény uramnak első tisztességes napjára megjelenni. Tahát igen szépen meg fogja köszönni kegyelmeteknek örömapa uram, örömapa asszon, vőlegény uram és mostan hozott leányasszonyunk, násznagy uramnak, násznagyné asszonynak, násztás uraméknak és násztásné asszonyunknak és összes idegyült atyafiaknak ujan szépen felékesített asztalikat, kalácsikat és az idáég való fáradozásikat. Mert amint tudjuk, a szent házasság még akkor kezdődött, mikor Isten Ádám atyánkot teremtette és melléje nőül helyezé Isten Éva anyánkot neké segítő társul s nőül a paradicsomba, mej igen szép hej vót. S így a nagy, bőcsen intéző, hatalmas Isten mēndent úgy elintézett, amint szent akaratjának tetszése vala. Így tahát buzgó köszönetet teszünk násznagy uramnak, násznagyné asszonnak, násztás uraméknak, násztás asszonyoméknak és úgy az összes idegyült nemes vendégeknek, örömapa uram, örömapa asszon, vőlegény uram és mostan hazai leányasszonyunk és felkérük, hogy amit itt szemik előtt látnak, mēnd Isten áldása és mēndenki egész bátorsággal használja. Egyenek, igyanak, vígan mulassanak, egy kicsit nékem is adjanak.

A lakodalmi ételek: legtöbbször *tokán*, aztán *laskaleves*, utána *sóbafőtt mártással*, végül *galuskás káposzta*. Reggel: *savanyó leves*, *sült*, *főtt aszalt szilva* és meleg pálinka.

Kevéssel éjjel előtt elviszik a menyasszonyt a másik szobába, ahol az asszonyok *békonyolják*. A keresztanya fésüli meg és csinál kontyot. Ezalatt a leányok ezt éneklék:

Ha pártám pendülne,
Féketóm esendülne,
Ha a kontyom csepű lesz és,
Csak a nevem asszon légyen.

A leányok az asszonyokkal együtt:

A pánglika könnyű ruha,
Mert azt a szél fujdogája.
A fékető nehéz ruha,
Mert azt a bő nyomdogája.

Az asszonyok:

Középloki (vagy felsőloki) oltár előtt
Megfogattam Isten előtt,
Hogy két szeretőt nem tartok,
Egyet és csak megmagázok (= megbeesül).

Miután a kontyolás megtörtént s a menyasszony színleg nehezen megengedte, hogy a főköttöt a fejére tegyék, elővesz egy mákkal töltött Szent János kalácsot, egy üveg pálinkát és poharat, először megkínálja az anyósát, akinek most mondja legelőször: tessék anyát, aztán mindenkit, aki ott van. A kalácsot *kontylepény*-nek, a pálinkát *kontylé*-nek hívják.

Ezután letakarnak egy nagy lepedővel három asszonyt és így vezetik be a vőlegényhez, hogy válassza ki közülök menyasszonyát. Rendszerint van ott valaki, aki figyelmezteti a vőlegényt arra, hogy a menyasszony nincs köztük. A vőlegény színlelt haraggal *kikeríti* (kikergeti) őket. Most a menyasszonyt a más két asszonnal együtt, szintén letakarva, vezetik be a vőlegény elé, aki a gazda segítségével kiválasztja a menyasszonyt. Erre a cigányok gyors nótát játszanak. A gazda most a következő beszédet mondja:

Hajon szót, kegyelmed, új ember-uram! Kedveskedik kegyelmednek a teremő Szent Atya egy szép élete párjával. Úgy mint az anya méhében kegyelmednek lett szánya, úgy mint az anyaszentegyházi lelkész (mondja a pap gyelmednek lett szánya, melvet én átalam adatik átal új ember-nevét) béavatott asszonyok sorába, melvet én átalam adatik átal új ember-nevét) feltétellel, hogyha kötelezi magát, hogy mostan hazahozott asszonyunkat nem fogja bántani, hanem hűnszeretett párját becsületbe fogja tartani (tréfálva: esetleg egy-két pofot adhat neki). Átaladjuk, de nem azér, hogy feje tetejire erejsze, nem és azér, hogy a talpa alá tegye, hanem Isten kegyelmiből becsületbe tartsa. Éjenek bódogul, szívemből kívánom.

Most összefogja az új pár kezeit és mondja:

Új párosok! a tő szívetek mindig egy légyen.
Mejre a szeretet rózsaláncot tégyen
Páros élteteknek hajtott gyümöcse,
Kivánságítokat egészen bétőtse.

Úgy főjön éltetek, amint óhajtsátok.
A sors tiszta eget derítsen le réátok.

De ha néha-néha közbe borulna és,
Egyik a másíknak legyen védőpajzs.
Egy a másíkot úgy nézze, mint hívét,
Egyik a másíknak adja átal szívét.

Férj, téged az Isten teremtetts elsőnek.
Feleség, magad engedj a kormányon ülőnek.
Férj, te gyűjtsd össze a szükséges dógokat,
Feleség, te pedig takarítsd azokat.

Férj, te légy a háznak, mint erős érefala,
Feleség, te pedig koronás angvala.
Férj feleséggel együtt bódogok legvetek
Tiszta szívűből mondom: az Isten véletek.

Éljen az új pár!

Végül bemondja az ajándékokat és megköszöni. A mulatság délig, sőt estig is eltart.

Keresztelés. Mikor a gyermek megszületik, az anyának hat hétig nem szabad az udvarról kimennie, vagy vizet merítenie. A gyermeket legkésőbb 8 napra megkeresztelik. A keresztelés péntek kivételével akármelyik napon lehet. A gyermeket a keresztszülők (ezek hatan is lehetnek) viszik a templomba. A keresztszülők két szál gyertyát, két méter gyolcsot, szallagot, fiuk-lomba. A keresztszülők két szál gyertyát, két méter gyolcsot, szallagot, fiuk-lomba. A keresztszülők két szál gyertyát, két méter gyolcsot, szallagot, fiuk-lomba. A keresztszülők két szál gyertyát, két méter gyolcsot, szallagot, fiuk-lomba.

*kolozmá-nak*¹⁸ hívják. Az egyik gyertya a templomban marad, a másikat hazaviszik, hogy a gyermek betegsége idején égethessék. A háznál való keresztelés is szokásban van. A keresztszülők megbeszélnek egymás közt a szülőkkel, hogy mikor tartják az ún. *kis radiná-t*¹⁹ (= lakoma). Ez a keresztelés után 1–2 hétre szokott lenni. Mindenik keresztszülő 3–3 kalácsot, laskát és italt visz magával. A többi ételt a gyermek szülei adják. A kis radinán a férfiak nem szoktak részt venni. A nagy radinát később, sokszor egy vagy több évre reá tartják meg, amint a szülők és keresztszülők anyagi helyzete engedi. A nagy radinára minden keresztszülő 4 kalácsot, 4 *kürtöt* (= kürtöskalács), 4 pereckalácsot s egy üveg pálinkát visz. A főétel a *johó* v. borjú húsból készült *tokán*. Az étkezés végén főtt szilvát esznek. Az asszony, ha felgyógyult, egy barátnőjével, aki az újszülöttet viszi, elmegy a templomba, ahol a *tisztelendő*, akinek 12 tojást visznek, imádsággal *kiavatja*. Ezt *kiavatásnak* hívják. Szokásban van, hogy a polyakötőre rákötik az esküvőnél megáldott gyűrűt, hogy a gyermeket betegség vagy szerencsétlenség ne érje s hogy a *szépasszonyok* (= tündérek, boszorkányok) meg ne igézzék. Ha a gyermeket *frász* éri, azt mondják, hogy „megtalálta a rossz betegséget”. Hogy meggyógyuljon, az ingeskeit v. rongyait jó mélyen elássák. Ha ettől sem *jó meg* (= gyógyul meg), akkor új nevet adnak a gyermeknek.

Házasság. A nő a férjet magázza (kied) sez viszont tegezi őt (magad). Mindenütt a férfié az elsőség. A csángó szereti a gyermeket. A gyermek az édesapját úgy hívja: *édisapám* vagy *tátá*, az anyját: *édisanyám* v. *mámá*. *Nagyapó* v. *vénapám* = *nagyapa*, *nannya* v. *nannyó* v. *vénanyám* = *nagyanya*, *ágygyé* v. *ágygyi* v. *ágygyika* = *nagynéne*, *bácsi* = *nagybátya*, *atyafi* = *unokatestvér*, *hazai* = *menyasszony*, *nyoszolyó* = *koszorús leány*. A gyimesi csángó a gyermekét *cseléd*-nek hívja. A 6–15 éves leányt *cefré*-nek,²⁰ a kis fiút *kölgyök*-nek hívják. A nő férjét, s ez viszont őt mások előtt *ez*-nek hívja, még akkor is, ha nincsen jelen. Az idősebb csángó tegezi a fiatalabbat. A legények és leányok korkülönbség nélkül tegeződnek. A *te* szó helyett majdnem mindig a *magad* szót használják, pl. hallgass *magad!*, *magad* jártál-e ottgöyön? A komák magázják egymást még akkor is, ha azelőtt tegeződtek.

Vendéglátás. A gyimesi csángó az ismeretlennel szemben eleinte tartózkodó. Nehezen lehet bizalmát megnyerni. A köszönés formái: A Jézus áldja meg, Isten áldja meg, áldja meg a jó Mária. Hallani lehet ezt is: jó reggelt, napot, estét adjon az Isten. Miután betessékelték a vendéget a tiszta házba, így kínálják meg helyvel: *ereszkejék le nálunk*.²¹ vagy *újen le nálunk*, v.: *tessék leülni*. Az étel kínálásánál ezt mondják: *Használjon belőle*.

Ételek. A csángó főétele a tej, túró, orda, vaj és zsendice. Húst ritkán eszik. Ünnepek alkalmával: *tokán-t*, *galuskáskáposztá-t* (= töltelkes k.), *paprikás* v. *rátott csürkét* és *árvánká-t* v. *álívánká-t*²² esznek, amely kukoricalisztból, tejfölből, túróból és kaporból készül és *tepszi*-ben sül meg. A puliszkát *málé*-nak, a húsleves *tehenhúsleves*-nek hívják. Kedvelt ételük az *úndótúró*, mely a következőképpen készül: az aludttejet a fűtőre teszik, ahol *meotál* (= megfő). Ha lehül, a *sav*-at leszedik és *tészin*-nel összekeverik. A *krábonc*, v. *melegítés* sajt, orda és vaj keveréke, melyet megmelegítve esznek. A *tojásrántottá-t* vajjal készítik. Eszik a zöld, tarka és fehér *faszujká-t*.

Temetés. A halottat *felmossák*. Miután a *halálbíró* megnézte, két *kecskeszék*-re (magas, támla nélküli szék) két szál deszkát, erre pedig egy *csergét*

¹⁸ Eredetéről és jelentéséről I. Sztrippai Sz. Hiador: Egy erdélyi népies nyelvemlék. Nyőr. XLVII, 20–6.

¹⁹ Szinnyei Nyr. XXIII, 487, 1. > rom. rodină, gyermekágyas nőnek hozott aján-dékok > szláv rodinji, születésnap. Miklosich sz. a magyarba a szlávból bevándorolt át. (I. Nyőr. XI. 415.) vö. Puşcariu, Dacoromania. IV, 1350.

²⁰ Eredetét I. ETSZ. IV, 602–3, 622.

²¹ Ez a szólásmód megvan a moldvai magyaroknál is. V. ö. Csűrű B. i. m.

²² V. ö. moldvai rom. alivancă, vö. Bogrea, Dacoromania. Anul III, 1923.724.

(= pokróc), egy *festékest* (= színes pokróc), egy *rudilepedőt*²³ (= kivarrott, szőttés lepedő) s egy párnát tesznek. A halottat *elnyúccsák* és kendővel leteszítik karjára. Azután koporsóba teszik. A pap másnap beszenteli a halottat. Ezt *koporsótételnek* hívják. A halottat állandóan sirató-asszonyok siratják. A temetés után *végvacsora* (= halotti tor) van. A virrasztót *privógy*, *privéggy* v. *prävéggu*-nek hívják.

[illegible]

mn. 79. 1.)
 Hogy készül a vászon? Az áztatott kendert megszáritják és a *váztatótól* *kitalolják* és a *sikító-val kisikítják* v. *megvonagolják*. A *váztatótól* alá hull a *pozdorja*. A kendert ezután a *gyer* v. *gyakor* *lél*-en (=fésűforma) meg~~le~~heli. A kilélt kendert *fejekbe* kötik. 25 fej tesz eszköz *vas* fogakkal) *melelelik*. A kilélt kendert *fejekbe* kötik. 25 fej tesz ki egy *kalangy*-át, melyet összekötnek a 26-ik fejjel. A kender *lelélt* *dup-*

²³ vagy nyújtópadterítőt.

²⁴ Orbán B. A Székelyföld leírása. II. 80. sz. „bernyész, katrinca, korika.“ Ezt a

kiejtést én senkitől sem hallottam.

EtSz. I. 374. ²⁵ > rom. bârnet, zugband, - schnur m. CEPECZ-ből m. csepéc alakot várunk.

²⁶ Eredete nincs tisztázva. A szlav GLA BOL BOL ...
(l. EtSz. VI, 948.) ...

(l. EtSz. VI, 948.)

27 A gummibockskort taxi-nak hivjak.
 28 A gummi- en liegende bauernhosen aus weissem tuch' Tiktin. V. ö. EtSz.

²⁸ > rom. cioarec, anliegende Bau
1, 1158. vö. Bogrea, Dacorom., IV, 852.

já-t²⁹ belevágják *vasgereben-be*, *meggerebellik* s a szálát *kihúzzák*. Ezt szösz-szál-nak hívják, ami pedig a gereben közt marad, *szösznek* vagy a *kender ucsu-jának*. Az elsőrendű szösz neve: *pászsösz*; a másodrendű: *gerebellett szál*; a harmadrendű: *csepű*. A szösz *guzsajra* kötik vagy *felguzsajal-ják* s az *orsó-ra* fonják, innen pedig *felmátólál-ják a matolá-ra*. Ha a matola megtelt, a szálakat beosztják: 3 szál fonál = egy *ige*; 20 ige = 1 *zseléb*, v. *zseréb*; 10–12 zseléb = 1 *darab*. Ha a *szapulókád-ban* megforrázott és azután kimosott szösz megszárad, *megtörzsölik*, hogy megpuhuljon. A fonál egy részét a *tekerő-level-re* teszik s onnan a *csöllőkerékkel* a *maszóór-ra* v. *mószó-ra* tekerik, vagy *lecsölik*, melyet a *moszórfogó-ra* vagy *leánká-ra* tesznek s onnan vetik a *vetőfá-ra*. Ebből lesz az *ötőszál*. Más részét felnyútsák az *osztovátá-ra*. Ebből lesz a *hosszanti szál*.

Az osztovátá részei: a *hasajó* (= az első henger, melyre a megszőtt vásznat tekerik), hátulsó *hasajó³⁰* (= hátulsó henger), *lábító* (= a szövőszék pedálja), *nyist*, amely a *kricfá-n³¹* v. *csercekariká-n³²* függ alá. A *kricfa* az osztovátá *karján* van. A *bordahijá-ban* van a *borda*. A fonállal telt csövet a *vetőllő-be* teszik. A hosszú fonál az *eresztő-rudnál* fogva engedődik a hengerre. Az osztovátá két felét a *csavar* (farud) köti össze. Az osztovátá feszítőjét *tűzvas-nak* hívják.

Van *tiszta kendervászon*, *keresztvászon*, melynek hosszanti szála kender, ötőszála gyapot; *keresztülvaló* vászon, melynek hosszanti szála gyapot, ötőszála kender; *szöszvászon*, amely csepűből készül és *gyapotvászon*. Egy osztovátá hossznyi vászon neve: *nyulás*; az egész végig szőtt vászoné: *vég*. Egy végben rendszeren öt *mejjék* van.

A ház és környéke. A gyimesi csángó a házat maga építi faragott vagy gömbölyű *borna³³* vagy *boroná-ból* (= fagerenda). A bornát *belécezik* vagy *bolhaszeg-gel* (= ékalakú faszeg) tűzdelik meg, hogy a tapaszt megtartsa. A tapaszt kézzel csapják a lécek közé s kézzel *sikítják* (= simít), azután beme-szelik. A régebbi csángó házak beosztása hármassal. Közepén van az ajtó nélküli *eresz* (= előszoba). Innen nyílik egy ajtó a nagyobbik szobába, amelyet *tiszta* v. *nagy ház-nak* hívnak; vele szemben egy másik ajtó a konyhába vezet. Az ereszben van a padlásteljáró is. A tiszta szobából egyik ablak az utcára, másik az udvarra néz. Ha a háznak szomszéd felé eső fala a szomszéd telekkel nem közvetlen határos, akkor arra felé is van egy kis, legtöbbször kerek ablak. A konyhán is két ablak van: egyik az udvarra, a másik pedig az eresz az utca felé néz. A tiszta házból egy ajtó nyílik a *kamará-ba*, amely az eresz meghosszabításában a konyha és a tiszta szoba közt van. A kamara alatt van a pince. A másik, eléggé elterjedt háztípusnál hiányzik az eresz. A tiszta szobába és konyhába vezető ajtó egymás mellett van. A kamara a konyha egyik sarkában épült s ez alatt van a pince s ugyaninnen járnak föl a padlásra. Egy ház sincsen közvetlen az út vagy utca mellé építve, hanem beljebb és kerítéssel van az úttól elválasztva. Sok ház úgy van építve, hogy az eresz az utca felé néz, a tiszta ház és a konyha pedig a két szomszéd felé. Újabban kőházat is építenek. A házakat *zsenedély-lyel* és *dránicával³⁵* (nagy-zsindely; minden kettőt beföd egy harmadik) fedik. Kémény nincsen. A füst a tetőn készített *füstlik-on* át megy a szabadba. A tiszta házban a következő butorok vannak. A falak mentén az udvar és utca felé 3–3½ mtr. hosszú

²⁹ > rom. dup, 'gyapjúszőr'.

³⁰ Ezen van a ponkostór és a csép-ek.

³¹ > scripete eredetibb egyes sz.-ú alakja: scripet, emelőcsiga (V. ö. Pușcariu Dacoromania V, 763); az s-t elhagyták, a szót pedig összevonták. I. Balogh Ö. MNy. XXVIII, 165.

³² > rom. cercel, fülbevaló' > lat. circellus. (V. ö. Pușcariu EtWb., EtSz. VII, 961.)

³³ > rom. bârnă, balken, stamm block' Tiktin. V. ö. Gombocz—Melich. EtSz. I, 487. V. ö. Bátki Zs. Borona-ház v. rendfa ház. MNy. XIV, 29; Nagy I. u. o. 86.

³⁴ Ugyanez a beosztás van meg a moldvai csángóknál. L. Csűrű B. i. m.

³⁵ > rom. draniță, dachschindel' Tiktin. V. ö. Gombocz—Melich. EtSz. I, 1415.

cup E. i. m. 13 l.). Itt van a *johó-kosár* (= a juhok számára bekerített rész), a *marha kosár*, a *pajta* (= kis borjunak v. sertésnek való hely). Az eszténa közepso, tágasabb részét *veres-nek* hívják. Itt *deretnek* (= deletnek) a marhákat. Azt a hegyet, ahol a marhákat legelnek, *regló-nek* hívják. A zavarán kívül van a *kaliba*. A johó-kosár oldalán van egy kis nyílás. Ezt *észtrungá-nak* (= rom. strungă) hívják. Ezen át engedik a johókat egyenként a fejéshez. A juhok *vauer-ne*, a tenenet *setár*-ba rejtik. A faedenyt, amelyben a tejet ojtják, *budáká-nak*³⁹ (= rom. budacă. L. dr. E. Precup i. m. 14. l.) hívják. A budakában a tejet *brigigyó-val* (< rom. brighidau, egy pálcá, melynek végére kettős szárú fakereszt van ráhúzva) verik meg. Az *ordafőző üstben* főzik ki a *savaját*. A *rapalcát*, amellyel a savót keverik, *teuszser-nek* v. *lapoká-nak* hívják. A sajtot először *facsaró-ba* teszik, ezzel együtt a *kává-ba*, (olyan, mint a szitakereg) s aztán a *krima-ba* (< rom. erintă. L. Szinnyei, Nyr. XXXIII. 114; Giuglea. Dacoromania. III. 573.) teszik. A sajt innen a *póc-ra* kerül. A *savó-t* *legej-ben* tartják. A *zsendicénél jáhorfából* készült *zsendicemerő-kana-lat* használnak. A juh nyakán függő csengetyűt *küttü-nek* hívják.

Állathivogató és kergető szók. Tehénhivogató: *nye-nye! új ide!*; kergető: *hej nyet kety nól*! Ha az ökröt balra akarják terelni, azt mondják: csál, ha jobbra, vagy *hizsra: huide!* A lovat így indítják meg: *gyi! prr!* v. *gyéne!* és így állítják meg: *hó!* Disznóhivogató: *cskó, cskó!* Malachivogató: *csoko, csoko!* — Tyúkhivogató: *kutú, kutú! pírke, pírke!* — Lúdhivogató: *libo, libo!* — Récehivogató: *ruca, ruca!* — A kutyát így kergetik: *kusti nye! nejdene!*

A szekér és részei. A *szekérrúd-on* elöl van egy lyuk, melyet *vészet-nek* hívnak. Ebbe behúzzák az ökrök nyakán levő *vonósszíjübr-t*. A rúdnak a szekér felőli részét *szárny-nak* hívják. Ezt húzzák reá az ágasra és vasszeggel erősítik egymáshoz. A hátulsó és első *tengely-t* a *nyojtó* v. *szekernyoytó* köti össze, mely elöl az ágasba van beleerősítve. Mind a két tengelyen egy-egy *párna* nyugszik. Az első alsó részén van egy *lik*. Ezen át megy a nyojtó az ágasba. Az első párnára vasszeggel van odaerősítve a *fürgentyű*, melyen mindkét oldalt egy-egy *rókanca* van. Hogy a *terü* a rokancaikat szét ne nyomja, vassal van a *fürgentyűhöz dermeszelve* (= támasztva). Mind a két párnát *fojtókarikák* fogják a tengelyhez. A tengelyen a kerekeken belül van a *marokvas*, a végén pedig a *kerekcszeg*, amely a kerék lecsúszását megakadályozza s a löcs-öt a tengelyhez erősíti. A kerék részei: a *kerekfej* (= kerékagy), *fentő* (= küllő), *fal* (= réktalp), *ráf*. A kerekfejen *vaskarika* van, belül pedig a *perséj-jel* van kibérelve. Ezt a *pacérozó* (< ném. spaceren) kocsiszekérnél *buká-nak* hívják. Az ágashoz elöl a *felhérefa* van erősítve, melyet a tengely végéhez a *felhérefas* köt. A felhérefán kétfelől függ a *késéfa*. Erre rájön a *húzósszíj*. A hátulsó párna két végén is van egy-egy rokanca. Oldalt van a *fogaslajtorja*. Hátul és elöl egy-egy löcs tartja a lajtorját. A párnákon nyugszik a *fenekdecka*. A szekeret elöl és hátul bezárja a *bütü-decka*.

A lóra teszik a hámat, melyet *húzósszíj-vel* v. *istrang-gal* kötnek a késéfához. A ló szájába teszik a *zabolavas-at*, fejére húzzák a *kantár-t* v. *fék-et* és *gyeplő-vel* kormányozzák. A ló *mejit tartólánc-cal* kötik a rúdhhoz.

A járom részei: *járomfejfa*, *járomajfa*. Ezt a kettőt a *bordicafa*⁴⁰ köti össze. *Járompáca*, *bordicaszeg*. A járomfejfa közepén levő *lik-on* áthúzzák a *vonósszíj-t*. A szíjba húzott kisfácskát *küszküllő-nek*⁴⁰ hívják. A szekér kerekének forgását a *lütön* lefelé *talabór-ral* kötik meg.

A szán és részei. A szán két *áll-on* (= talp) csusz. Ezeket elöl és hátul összeköti a két *eplén*, amely az állakba bevéssett *láb-akon* áll. Az eplén végein vannak a *rokanca-k*. Az állakat elöl az *orr-on* a *keresztorszok* (< rom. orșic. I. Szinnyei, Nyr. XXXIII. 483), ezt pedig az első eplénnel a *vonorszok* köti

³⁸ A Gyimesbüktől északkeletre fekvő 1326-os sz. magaslattól Budáká-nak, az 1366-os számtól pedig Eszténa-sarkának hívják.

³⁹ Az EtSz. III. 480. sz. kicsinyített alak és a szláv brdo szóból való.

⁴⁰ Horger M. Ny. III. 412. és Mészöly M. Ny. X. 4. sz. △* köz-küllő.

Gyimesfelsőlok.

Ambrus. — Bandi Péter. Bulugán Antal. Butyila v. Csigójási János. (Álítólag azért hívják így, mivel a hazuk körül sok csigóját (=füzfát) irtottak ki). Dunel Péter. Kukulác József. Lukics Fülöp. Muszka István. Peeman Péter. Pecula Dénes. Purdi György. Rab Miklós. Tudora Fülöp. Tapsi György (a nagy lába miatt). Veres Péter. — *András.* — *Antal.* Antók Péter. Finánc József. — *Kone* János. Pisti Péter. — *Baconi.* Tót József. (Annyira sejpítve beszélt, hogy alig lehetett megérteni. Ha a csángó valakinek beszédét nem érti, azt szokta mondani: tótul beszél.). — *Baliga.* Horica György. — *Balog.* Humpi József. Pikk Imre. — *Balla.* Segge Ferenc. — *Bara.* — *Bartos.* — *Biró.* Berszán Péter. Redvan János. — *Bilibók.* — *Blága.* Kaka Péter. *Bogos.* — *Bodor.* Barsa Imre. Borbár Péter. Bumbik Péter. Kormán János. Nagy István (magas, szálas ember)). Vaszi István. — *Cencer* (Udvarhelyről jöttek). — *Cüvek.* — *Csilip.* — *Farkas.* — *Fábián.* Korondi János. — *Terenc.* Dútye Péter. — *Fikó.* Duppos György. Vagdalt Károly. — *Fodor.* Picirók András. — *Gábor.* Boos Péter (kiesi törpe növésű). Fidri Péter. Zakota Fülöp. — *Galaci.* Gárgyán Péter. — *Gercuj.* Fuszko Péter. Tatár Péter. *Gergely.* Bele András. — *Gyurka.* Bacsai István. — *Herman.* — *János.* Karácsony. Helena Péter. Purkár István. Sánta József. — *Konc.* — *Kelemen.* — *Kristály.* — *Kulcsár.* — *Kuna.* — *László.* — *Lakatos.* — *Lecsenka.* Polák Imre (lengyel eredetű). — *Mihók.* — *Molnár.* — *Péter.* Cerán Péter. — *Póra.* Andrika András. Andrika István. Dádó Mihály. Jádzi György. Janesi József. Pacsarós József (rossz lába van). Szóga András. — *Simó.* Macskási Ignác. Káki János. Puci István. — *Szócs.* — *Szavuj.* — *Tankó.* Birta Imre. Bitang Gyuri. Cifra Károly. Csizma Péter. Csóti János. Csontos Péter (szikár ember). Fekete v. Pepera János (mivel barnák). Gönc András. Gyugya János (beszédükben állandóan ügyügy-ot mond). Gyurici György. Dohán János. Huszár Péter (az apja huszár volt). Jáni János. Kicsi István. Kolontos György. Kötel Imre. Pádina József. Róka Imre. Pétuk Károly. Sárig György (szóké). Sapka Józsi. Senáj András. Sajka István. Szent Emre. Szuli János. Tulik János. Úgethán János. — *Tamás.* — *Timár.* Bükkösi Miklós (a Bükkalján lakik). Cepók Mihály. Igyenes György. Lágymító Miklós. Lélek János. Szalona Miklós. Minya Ignác. Péterke Károly. — *Ungurán.* — *Vaszi.*

Gyimesközéplök.

Balázs. Macsuka Ferenc. — *Baliga.* (Azt tartják magukról, hogy Szeke-turából (?) jöttek). — *Balogh.* Zakota András. — *Bilibók.* Andruc Miklós. — *Blága.* — *Ambrus.* Burkus Imre. Hosszú György. Pecula Károly. Rab János. — *Antal.* Biricske György. Bucsai György. Cakó Péter. Gabri Imre. Gazda János. Kácsó Emre. Mikli János. Nótárius György. Pelle Péter. Szakics János. Sajt István. Az Antalokat általában Hejszák-oknak hívják. — *Bodor.* Bodorka Dávid. — *Csilip.* — *Csillag.* Kirca Péter. Márika István. Piskó István. Vándor Miklós. — *Ferenc.* Irha Péter. Jegyző István. — *Fikó.* Boos György. Duppos Péter. Kancsi István. (Azt mondják, hogy Szittyából jöttek). — *Főce.* Dellő (= hülye) György. Cecus János. Ikra Péter. Végrehajtó János. — *Gábor.* Dombi István (a dombon lakik). Máris György. — *János.* Bucsai Imre. Dendi István. Kati Péter. Mihályka András. — *Karácsony.* Hosszú István. Kocsis György. Szityira Erzsébet. — *Kádár.* — *László.* Cöla Károly. Sándor János. — *Molnár.* Barán Péter. Bule Imre. Busulán Péter. Dió János. Kuruc György. Magyar András. Néma András. Puliszka Péter. Perzsi János. Sánta Péter. — *Mihók.* Csiki Péter. Bálosi János. Fejér Imre. — *Nagy.* — *Nyika.* — *Prezmer* (Prázsmárról jöttek). *Simon.* Baconi Imre (Nagybaconból). — *Sebestyén.* — *Szabó.* Kusti (= szegény) Dénes. — *Tankó.* Berszán Péter. Bicska György. Bigyó Péter. Cifra Péter. Csula Dénes. Csukuj Károly. Dani Márton. Duláj János. Dávid István. Farkas Károly. Finánc Péter. Gyenge György. Juon Imre. Gothár János. Kondor György. Kóta

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT SZEMLE

BESSENYEI GYÖRGY: *Anyai oktatás*. Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerk. Vajthó László. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1932. 15. sz. 8-r. 80. l.

Bessenyeinek ez a kevésbé ismert munkája a leányifjúságot és nevelőit közelebből érdeklő könyvecske. Teljes egészében nem is eredeti. Két fejezete szó szerinti fordítása egy angol író művének s az egész munkán végigvonul Hallifax *Avis d'un père a sa fille* c. művének gondolatmenete. Ez mit sem von le értékéből, mert Bessenyei a korabeli európai nőnevelést összekapcsolta a magyarral, s így ez az elmélkedés pedagógiai oldaláról világítja meg Bessenyei egyéniségét. A gondos kiadás a budapesti áll. tanítóképző diáklányainak munkája.

Heszke Béla.

BESSENYEI GYÖRGY: *Magyarság. A Magyar Néző*. Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerk. Vajthó László. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1932. 16. sz. 8-r. 72. l.

A *Magyarság* Bessenyei ú. n. „izgató” iratai közül való. Benne a magyar nyelv kiművelésére buzdít, s felveti a nyelvművelésre legalkalmasabb tudós társaság gondolatát. A második rész, *A magyar néző*, Bessenyei nagy műveltségének és olvasottságának emléke. E műveket a budapesti Mátyás király-reálgimnázium önképzőköre adta ki és látta el jegyzetekkel.

Heszke Béla.

BOGNÁR CECIL: *Az osztályozás*. Magyar Paedagogia, XLI. évf. 1932. 5—6. sz. 57—75. l.

Szerző e tanulmányában az iskolai osztályozást vizsgálja, mint a szelekció egyik módját, mint pedagógiai tényezőt, és végül áttekintést nyújt az osztályozás pszichológiájáról. Az osztályozással összefüggő problémák mai állásának bemutatása az iskola és élet legkényesebb surlódási pontjait világítja meg a pszichológia segítségével.

Ópra Benedek.

CSÁSZAR ELEMÉR: *Arany és az utókor*. Budapest. 1932. Irodalomtört. Füzetek. 43. sz. 8-r. 37. l.

Aranyról szólva, sem a maradandóságot, sem a művészi halhatatlanságot nem kell vizsgálni, mert ez res iudicata. Császár Elemér két kérdésre felel meg: mit jelent az utókornak Arany, ha beállítjuk a történeti fejlődésbe, és mit látunk Aranyban mi, ha kiszakítjuk a fejlődésből s önmagában tekintjük. Az első kérdésre válaszolva, hogy Arany nagyságát annál jobban kiemelve, két ellenfétes korszak irodalmi világa közé helyezi a költőt. Tekintsünk vissza ötven évvel a Toldi diadalának évétől (1847.). Hol van a deákosság és a századvégi modernnek szelleme Arany lelki tartalmától, műveltségétől és eszményeitől? De Arany költészetét az sem borítja árnyékba, ha a halálától számított ötven évvel lépünk előre s napjaink szellemi miliójéba állítjuk. „Arany él ma is, költésze értéke a jelenben is.” A második kérdésre azt a választ kapjuk, hogy Arany a balladában és az eposzban olyan fokra emelkedett, ahonnan már minden tovább szárnyalásnak útja van vágva. Arany ma is a legmodernebb epikusunk. De lírájában is csodálatos korszerűséget ér-

zünk. Az újszerű hang, a modern szellem, a tépelődő lélek — napjaink e vonásai — Aranynál is tapasztalható jelenségek. Mindehhez hozzájárul az örök emberi és a lélek értékes vonásainak kiemelése. Arany nemcsak a multban volt, s nemcsak a jelenben az, hanem a jövőben is legnagyobb epikusa marad a magyar irodalomnak.

Heszke Béla.

DEKÁNY ISTVÁN: *Az emberi jellem alapformái.* (Kritikai bevezető egy ethikai karakterológiához Spranger bírálata alapján.) Athenaeum, XVIII. k. 1—4. f. 1932. 10—47. l.

Spranger leíró karakterológiája hat „ideális alaptípusával” szemben (elméleti, gazdasági, esztétikai, szociális, hatalmi és vallásos) a szerző három alaptípust különböztet meg. Ezek: 1. a *technikai én*: korunk lázasan dolgozó „gépmembere”, akinél a termelés immár öncéllá vált s aki a környezetét (még a személyes tárgyakat is) csak eszköznek tekinti s az értékek világától teljesen elfordult; 2. a *szociális én*: a környezetet személyes világként fogja fel; 3. a *axiológiai én*: a belső ember, az Érték, a szép, az igazság és a szent feltétlen csodálója.

A szerző végeredményben alaptípusnak csak a szociális én-t tartja. A többi csak fővariáns: 1. a technikai én: gazdasági típus és a hatalmi ember; 2. az axiológiai én: elméleti, esztétikai, morális és vallásos típus. A szociális alaptípus fővonása a szeretet maximuma, amely mindig személyi jellegű: személyi közelítés egy személyi-közelség szférájában.

Az alaptípus mellett beszélünk *extrém-(ideál)-típusról* (tisztá típus: a típus lényegének maximumra emelése), ez azonban csak kivételes jelenség (Taine). Az életben ú. n. *komplex-típusokkal* találkozunk, amelyekben mindhárom alaptípus egyszerre jelenik meg, mint az emberi jellem három pórusa s az egyik adja az alaphangot. Két komplex-típust különböztet meg: 1. a *reálpolitikust*, aki a hatalmi ember + szociális én, s az akciók embere, (pl. Lord Beaconsfield); 2. a *missziós politikust*, aki szociális én + axiológiai típus s a közszellem tápláló forrása (pl. Széchenyi).

Venczel József.

GALOS REZSŐ: *Faludi Ferenc Shakespeare meséje.* (Különnyomat a Bp. Szemle 1932. III. kötetéből). Budapest. 1932. 8° 17. l.

Faludi Ferenc kéziratban maradt utolsó alkotása, a *Téli Éjtszakák*. Shakespeare *Viharával* közeli vonatkozásban áll, amint ezt már Beöthy Zsolt is megállapította. (*Szépprózai elb.* I. k.) — A szerző forráskutatása két irányban halad: Faludi forrásait és Shakespeare forrásait keresi. Kutatásainak eredménye az a megállapítás, hogy Faludi meséjének kerete és lényege Shakespeare *Vihará*-éval azonos. Viszont Shakespeare *Vihara* spanyol források alapján készült. Ugyanis Shakespeare a *Caballero del Febo* c. spanyol lovagregény egyik epizódjának angol feldolgozását ismerte. Ennek spanyol változatát Antonio de Eslava *Noches de Invierno* (1609) címen írta meg. Faludi pedig a spanyol mű német fordításából merítette „Dardanus”-át. (M. Drummer: *Die Winternächte*.) Így Faludi meséje a nálunk öntudatlanul élő Shakespeare-mesék sorát gazdagítja s Dugonicsnak szintén Shakespeare *Viharával* rokon vonatkozású *Etelka Karjelben* című darabját hasonlatosságban messze fölülmulja.

Heszke Béla.

HAJNAL MÁTYÁS: *Az Jesus szívét szerető szíveknek ájtatosságára színes képekkel kiformáltatott és azokról való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske.* Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerk. Vajthó László. 17. sz. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. Bpest. 1932. 8-r. 158. l.

Hajnal Mátyás 1629-ben megjelent munkája, amelyet most a budapesti

Szent Margit-leánygimnázium adott ki, kiadási évét tekintve a Jézus Szívetiszteletnek Európa-szerte első imádságos könyve. Értékét az adja meg, hogy a lelki élet művelésével többlet törődik, mint a kódex-irodalom imádságos-könyvei. Érdekeseke a könyvecske végén található verses himnusz-fordítások. Hajnal Mátyásnak ez a munkája értékesebb s irodalmibb, mint vitairata, a *Kített cégér*. Stílusa lágy, az elmélkedések hangulatához szépen simuló.

Vigh Károly.

Dr. HOFFMANN EDITH: *Die Verwendung von Stichen im Kunstbetrieb Ungarns*. A Műgyűjtő — Der Kenner. V. 1931. évf. 66—71. l.

A metszetek másolása a XV. sz. közepe óta egész Európában általánosan elterjedt szokássá lett a legkülönbözőbb műtárgyak készítésénél. Az európai szokások alól természetesen Magyarország s vele együtt Erdély sem igen vonhatta ki magát. Amde amíg a század végén Magyarország nyugati s déli részén működő festőkre egyszerre több rézmetszőnek metszetei hatottak, addig 1480—1522 között Erdélyben először majdnem kizárólag a Martin Schon-gaueréit másolták (így az alsóbajomi, medgyesi, nagykezei, földvári s berethalmi oltárképeken). A kisebb metszők lapjai, úgy látszik, ekkor csaknem mind eltűntek az erdélyi műhelyekből. A XVI. sz. elején Dürer fellépése után egyszerre csökken az előbbi hatása s ettől kezdve túlnyomólag Dürer lapjait másolták (Csikménaság, Székelyzsombor, Nagyszeben, Rádós, Somogyom, Sövénysszeg, stb.), amint ezt már dr. Róth Viktor megállapította. Róth megállapításait dr. Hoffmann Edith most még a következőkkel egészíti ki: a sorostélyi oltár belső szárnyán „Mária Látogatása“ Dürer Mária élete után készült, a „Királyok imádása“ meg Dürernek egyik nagyon ritkán használt fametszetére megy vissza; a szászsebesi oltár festője pedig Jézus születését Dürer kisebb fametszetű passziójából vette. Az 1543-ból való csikménasági oltár a legutolsó évszámmal jelzett oltár, amelyen még felfalálható a német metszetek hatása. A megváltozott politikai viszonyok következtében ettől kezdve természetesen hirtelen lecsökkent a hatás élénksége s ereje.

Ferenczi Sándor.

HOFFMANN EDITH: *Barabás Miklós*. Művészeti Pantheon. Szerk. Petrovics Elek. Budapest. 1932. Pantheon. 8° 41. l., 1 lev. 9 mell.

Jóllehet a tragikus pályájú, márkosfalvi születésű művész nem a legnagyobb magyar festők közül való s még csak újíto sem volt, működése mégis nagyon jelentős a magyar művészet életében. A legnagyobb szükség pillanatában érkezve, ügyes munkásságával feleslegessé tette a külföldi származású művészeket. Hozzászoktatta a magyarokat ahhoz, hogy ne idegenekkel dolgoztassanak akkor, amikor pl. Markónak, Brockynak külföldre kellett kimen-niök, hogy megélhessenek. Tanítványokat nem nevelt, de legyőzte a magyar közönség idegenkedését a magyar művészekről; egyengette az utánajött nagy nemzedék útját. Művészetének fogyatékosságát igen erősen egyen-súlyozza történeti s művelődéstörténeti jelentősége. Dr. Hoffmann Edit két-séggkívül igen szépen áldoz Barabás emlékének evvel a könyvvel, amely nem egyszerű, száraz leírás, hanem széles történeti, irodalom- és művészettörté-neti keretből helyesen megvilágított és értékelt, lebilincselő életrajz, és amely Barabás kapcsán több helyen részletesen kitér Erdély más festőire s művészi viszonyaira is. Helyes volna, ha Erdély is leróná nagy fia iránt adóját leg-alább avval, hogy összejegyezzük a vidéki udvarházakban még lappangó Ba-rabás-képeket (így pl. az alsófehérmegyei Sárdon öv. Vadady Lászlóné ónagysága tulajdonában tudok egyet), ha már az Erdélyi Múzeum-Egyesület vagyoni helyzete nem engedi meg, hogy Erdély egyik legnevesebb művészt ne csak a közkezen forgó könyvatos lapjai képviseljék az erdélyi magyar-ság művészetét bemutató képesarnokában, hanem más, érdemesebb alkotása

is. A szöveghez mellékelt 17 másolatban Hoffmann Edithnek igen ügyesen sikerült összeválasztania Barabás érdemesebb, jellemző műveit.

Ferenczi Sándor.

INCZE GÁBOR: *A magyar református imádság a XVI. és XVII. században*. Theologiai Tanulmányok. Szerk. Csikész Sándor. Pápa. 1932. 8-r. 200. l.

Ebben a könyvben szellemtörténetünk két gazdag századának eddig majdnem ismeretlen részletei vannak összefoglalva. Anyaga feldolgozatlan s legnagyobb részét nehezen hozzáférhető. A szerző teljesen töretlen úton járt. „Nem habozunk kijelenteni, hogy ez a nagyszabású dolgozat bizonyos értelemben fordulópontját jelenti a magyar protestáns egyháztörténelem tudományos művelésnek” (Révész. Prot. Szemle, 41. évf. 4. sz.).

E tanulmány 61 imádkozónak 180 imájában tárja eléink a letűnt korok lelkét. 12 imádkozót idéz a XVI. és 49-et a XVII. századból. Eredeti formában közölt imádságaik összehasonlító vizsgálata, jelentőségük kiemelése, kegyességtörténeti helyüknek megállapítása, nyelvi sajátosságai méltatása s az irodalomtörténetírók véleményének néha polemikus kommentálása teszi a címben foglalt tárgy tartalmát. Legnagyobb értéke a tanulmánynak a gazdag anyag közzététele. Általában a szerző inkább szerkeszt, mint beszél. Beszél helyette a pontosan felkutatott anyag, a megbízható közlés és a felidézett szellem.

Figyelmét kikerülte a II. Apafi Mihály fejedelem könyörgéses könyve, amelyet dr. Kristóf György ismertetett folyóiratunk 35. évf. 1. számában.

Ifj. Kristóf György.

KOVÁCS ALAJOS: *Az állásnélküli diplomások kérdéséhez*. Magyar Statisztikai Szemle. X. évf. 9. sz. 1932. szept. 725—727. l.

Szerző korunk égető társadalmi problémáival kapcsolatosan az állásnélküli értelmiségiek kérdését fejtegeti a magyar statisztikai hivatal adatainak alapján. A középiskolák első osztályaiba beírt tanulók és az érettségizettek összesített számadatait adja 1918—19-től 1930—31-ig és az érettségizettek valószínű számadatait 1930—31-től 1938—39-ig. A két számsor azt bizonyítja, hogy a jelen tanévvel (1932—33.) az értelmiségiek túltermelésében enyhülés áll be, amennyiben most végeznek a háborús generációk, amelyek mindenekelőtt számban jelentenek kevesbedést. A szerző a statisztikai adatok alapján még hozzáfűzi, hogy ezek a generációk nem is annyira a szellemi pályákon, mint egyéb foglalkozási ágakban fognak elhelyezkedést találni. (Az érettségizők száma a valószínűség szerint csak 1937—38-ban fog ismét emelkedni!) Így a statisztika azt bizonyítja, hogy 2—3 éven belül a helyzet javulásának matematikai pontossággal be kell következnie.

Venczel József.

K. A. dr. *Akademikusok életkora*. Magyar Statisztikai Szemle. X. évf. 9. sz. 1932. szept. 727—728. l.

A Magyar Tudományos Akadémia legutóbbi Almanachában közzétett adatok alapján a szerző az akademikusok életkorának statisztikáját mutatja be. Ez a statisztika arányosan növekvő számsort ad. Így az első húszév (1831—1850.) akademikusainak átlagos életkora: 59.7, amely fokozatosan emelkedik (húszéves átlagban: 62.0, 66.4, 69.2), míg az utolsó húszév (1911—1930) átlaga: 70.9. A szerző örömmel állapítja meg, hogy „az átlagos életkor a nemzet azon rétegeinél is erősen javul, amely rétegekről ezelőtt is fel lehetett tételezni, hogy higiénikus életszabályok szerint élnek.”

V. J.

MADARASSY LÁSZLÓ: *A magyar pásztorművészetről*. 21 képpel. Különlenyomat a Kincses Kalendárium 1932. évi XXXVI. évfolyamából. Budapest, 1932. 8-r. 13. l.

Szerző a népművészet azon ágával foglalkozik behatóan, amelyről Herman Ottó, a magyar pásztorelet és pásztorművészet felfedezője, azt mondta, hogy forrása „a kimeríthetetlen Oriens... Közelebbről meghatározva... az eredet Sassanida“, de amelyről mindinkább bebizonyosodik, hogy szerves kapcsolatban áll a magyar népművészet többi ágával. Ezekről csupán nyersanyaga, egyéni színezete s az a tulajdonsága választja el, hogy legtöbbet őrzött meg a letűnt korok magyaros ízléséből.

Szerző tanulmányát a pásztorművészet fogalmának és foglalatának megmagyarázása után a művészkedő pásztorok életmódjának leírásával kezdi. Az anyag és az eszközök bemutatását pedig a módszer és a díszítés hosszabb ismertetése követi. A tanulmány maga új és eredeti adatainál fogva határozott lépést jelent a Herman Ottótól megjelölt irányban.

V. J.

NÉMETH GYULA: *A nagyszentmiklósi kincs feliratai*. Magyar Nyelv, 28. 1932. évf. 65—85. és 129—139. l.

Módszeres gondolkozással sikerült megfejtienie a nagyszentmiklósi kincs nem görög nyelvű feliratainak majdnem mindegyikét. Nyelvük a besenyő nyelv hangtani sajátságait tükrözteti vissza, a feliratok tehát a besenyő rovásírás jegyeivel íródtak. Maga a kincs besenyő kincs, mégpedig valószínűleg a besenyő caban törzsön 889 körül uralkodott Bota fejedelem Bota-ul nevű fiáé, ki 900—920. körül élhetett. A feliratok alapján sikerült megállapítania a szerzőnek a besenyő rovásírás jegyei közül 3 magánhangzónak és 18 mássalhangzónak a jegyét. A jegyek közül 3 tökéletesen egyezik a türk írás-jegyekkel, 8 pedig a székely rovásírás jegyeivel. A besenyő jegyek közül egyesek íveltek, nem olyan szigorúan egyenesek, mint a székely rovásírásé. Ez lehet esetlegesség is, t. i. a nagyszentmiklósi kincs feliratait nem fába rótták, hanem fémbe karcolták, tehát egészen természetes, hogy némileg íveltebbek. Rokonságuk kétségtelen. De valószínűleg nem úgy, mint dr. Asztalos Miklós értelmezte az Erdélyi Múzeum idei évf. 141. lapján, hogy a székelység vette át a besenyőktől. Talán inkább fordítva, mert a székely írás közelebb áll a türk őshöz, mint a besenyő, nemcsak mennyiség, hanem jelleg tekintetében is. Németh Gyula értékes tanulmánya mindenesetre igen nagy előrehaladást jelent a magyarokkal együtt nyugatra sodródott rokon népek művoltának megismerésében.

Ferenczi Sándor.

PAULER ÁKOS: *Goethe bölcsesége*. Budapesti Szemle, 656. sz. 1932. júl. 1—10. l.

Szerző rövidre mért tanulmányában — a százados fordulónak talán legtöbb értékű magyar ajándéka — a Goethe költészetén áttetsző bölcsességhez vezet el, az örök értékeket szolgáló és osztogató, nemcsak gyönyörködtető Goethehez. Az érett Goethe egyéniségében föltaláljuk a bölcsesség két mozzanatát: az örökkévaló felismerését és hétköznapi életünkben való érvényesítését. A mulandót és örökkévalót együtt tudta látni s ebből született meg benne „az évezredeket átfogó hatalmas kozmikus élet s a kispolgári keret sajátos egysége.“ Goethenél a gondolkodás nem dinamikus haladást jelent, hanem lényegmegragadó elmerülést a tárgyban. A cselekvésben pedig legmélyebb bensőnk jelképes megnyilatkozását figyeli. Lényegkereső, szemlélődő gondolkodása juttatja el a felfedezéshez: „a legmagasabbat és legmélyebbet nem az érzékelhető külső természetén át, hanem önmagukba mélyedve pillanthatjuk csak meg.“ Így Goethe, bár csak negyvennégy éves korában ol-

Kekel Béla,

[illegible]

Voinovich, Molnár és Lengyel Menyhért. Külön szakaszban ismerteti az erdélyi irodalmat. Lírikusaink közül részletesebben szól Reményikről és Áprilyról. Tompa, Bartalis, Szombati Szabó nevét csak megemlíti. Szépprózáiróink közül nagy részletességgel ismerteti Gulácsyt, különösen a *Pax vobis*t (6 lapon át), aztán Szabó Máriaát, Berde Máriaát, Gyallayt, Makkait, Tamásit, rövidebben Kóst, Tabéryt és Nyirót; drámai kísérletezőiönk közül Berde, Nikodémusz, Tabéry és Molter nevét nevezi meg. A felvidéki írók közül Mécse Lászlót jellemzi, Ölvédi, Sziklay és Rácz Pál nevét felemlíti; a jugoszláviai magyar irodalmat csak pár sorban érinti, nevek említése nélkül. Végül a mai magyar irodalmat lengyelre fordító honfitársairól emlékezik meg (Jaroszewszka B., Lange Antal, Gawronski egyet. tanár stb.).

Pazurkiewicz összefoglaló tanulmányának, mint rövidebb ismertetéseinek, is helyes szempontjai vannak. Íróinkat, irodalmunkat történeti fejlődésbe állítja s úgy mutat rá az újabb, sajátos írókra és művekre. Egészben — a felsorolt írók nevéből s a róluk adott jellemzés terjedelméből következően — a hatvanhét utáni irodalmunkról hű és megbízható képet rajzolt. Csak azt sajnáljuk, hogy még az 52 lapot kitevő könyvecskéje is miniatürkép, csupán vázlatok legújabb irodalmunknak. Így is őszinte hálával és meleg elismeréssel adózunk Pazurkiewicznek azért, hogy költészetünket alapos tárgyi ismerettel és fáradhatatlan szeretettel napirenden tartja és hűen ismerteti honfitársai számára. Szeretnők és kérjük, hogy ismertetései még gyakoribbak, még részletesebbek legyenek.

Tófalvi György.

PÉTERFY JENŐ DRAMATURGIAI DOLGOZATAI. Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerk. Vajthó László. Budapest. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 2. szám, 157. l., 13. szám, 93. l., 18. szám, 82. l., 19. szám, 134. l.

Négykötetes sorozatban együtt van Péterfy Jenőnek, Gyulai Pál óta legnagyobb kritikusunknak, minden színi bírálata a nagyobb dramaturgiai dolgozatok kivételével. A kiadás a budapesti Berzsenyi Dániel reálgimnázium, a debreceni fiú-felsőkereskedelmi iskola és a Bolyai-reáliskola diákjainak különös érdeme. Ez iskolák ifjúságának minden dicséretet megérdemlő munkálkodása új életre keltette a maga korában nem értett és nem értékelt Péterfy széles tudáson alapuló, mély esztétikai érzékkel párosult kritikai szellemét, mellyel az Egyetértés c. lapban 1878–1882-ig nyomon kísérte a magyar színpadi élet minden megmozdulását.

Az Egyetértés c. lap hasábjairól ismét napvilágra hozott bírálatok nemcsak az 1870–80-as évek színházi viszonyaiba engednek bepillantást, hanem a különböző áramlatokkal tele kor ízléséről és igényeiről is összefüggő képet adnak. Péterfy egészséges szigora, sokoldalú felkészültsége közkinccsé válva, mértékadó gyanánt állhat napjaink elvtelen kritikusai előtt.

Ópra Benedek.

ROSKA, M.: *Keltisches Grab aus Siebenbürgen*. Praehistorische Zeitschrift. XVI. 1925. 210–212. l.

1918. végén dr. gróf Teleki Domokos ajándékából a jelen sorok írója szálította be az Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjteményébe ezt a Nagyenyed melletti Szilváson talált végtelenül becses emlékesoportot. Leletkörülményei, sajnos, ismeretlenek és utóbb se ásatott sekisem a netán még ott lappangó további nyomok után. A leletben levő kés, sarló, fibula, két lándzsahegy, vaskard, vassisak, mind kelta temetkezésnek félreismerhetetlen mellékletei. Csonkasága ellenére is gazdag leltárát tekintve valószínű, hogy nem közönséges harcoshoz, hanem vagyonosabb főembernek a temetkezése. Különösen bizonyítja ezt a sisak alakja, el nem korcsosult, dús ékítése, melyek egyúttal azt is jelzik, hogy semmiesetre sem keltkezhettek későbbre a Latène kor Reinecke-féle B. szakaszának elejénél: a K. e. IV. sz. kezdeténél tehát, és így

e temetkezés emlékei a nagyenyedivel, a székelykeresztúri szekértemetkezéssel együtt határozottan mutatják, hogy a kelták legkésőbb a most megjelölt időben foglalták el erőteljes rohamukkal Erdélyt a szkitáktól.

Ferenczi Sándor.

SAJÓ SÁNDOR: *A mai magyar stílus csufságai*. Magyarosan. Nyelvművelő Folyóirat. I. évf. 1932. 3—4, 5—6. szám. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Szakosztályának történelmi hagyományt és természetes fejlődést egyaránt figyelembevevő s gyakorlati céljainak megfelelő tanulmány. Küzd nyelvünk elhanyagolása ellen. Javítani, csiszolni, alkotni és fejleszteni akar. Első követelménye a helyes szó és mondatvonzat: tehát a jó stílus. Helyesírásunkban az egységesítést kívánja. (*Éjszaka* s nem *éjtszaka*, *poggyász* és nem *podgyász*.) A szók helyes megválasztása figyelemmel van a szó jelentésére. (A *valamennyi* még nem *összes*, a *valóban* nem *tényleg* s a *hoggy* nem akar *miszerint* lenni.) Felhívja a figyelmet a *jövők* ige használatára. (Igen csúf pl. mikor betolakszik a *me-gyek* helyébe: Hívásra *jövök*?) Az *is* helye az ige után van. A mondatrészek egymáshoz viszonyításában a magyar stílus nagy romlása van folyamatban a *-nál*, *-nél*, rag jogtalan elhatalmaskodása más ragok, főképp a *-ban*, *-ben* rovására. (Pl. Ha az ember óvatos valamiben, akkor miért kell „körültekin-tőknék lennünk a *még* kötőszó helytelen alkalmazása miatt is. Ezt az időhatározó kötőszót ugyanis mind gyakrabban ellentétes kötőszóul használják. (Pl. A fő-szerepben Törzs Jenő lép föl, *míg* az előadást Hegedüs Tibor rendezi.) Isko-láinknak, tanárainknak, s mindazoknak, kiknek kötelessége védeni nyelvünk tisztaságát és épségét, különösen figyelmébe ajánljuk a nyelvünk romlása ellen küzdő Magyarosan folyóiratot.

Heszke Béla.

Dr. SZONDY GYÖRGY: *A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora* (1669—1848.) Különlenyomat a Protestáns Szemle 1932. évi 6. számából. H. n. 8. 20. l.

Ifjúsági irodalmunk első korszaka tankönyvvél. Comenius *Látható vilá-gával*, kezdődik. Jóideig minden ifjúsági könyvünk félig-meddig tankönyv. A munkák legnagyobb része fordítás és átdolgozás, jobbára németből. A francia hatás jelentéktelen s a német filantrópus-irodalom hatásának erősöd-tével majdnem teljesen megszűnik. A filantrópus-szellem és e kor hatása miatt ifjúsági irodalmunk nem válhatott magyar szelleművé. Magyarosodni csak a szabadságharc idejében kezdett. Tanulmányát a szerző az 1669. és 1848. között megjelent ifjúsági irodalmi művek bibliografiai felsorolásával teszi igen értékesé.

Vigh Károly.

BIBLIOGRAFIA

Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.

1931. év.

Összeállította: Dr. Ferenczi Miklós.

Az 1931. évi irodalmi termésről szóló beszámolómat is a szokásos panaszkodással kell kezdenünk, hogy tudniillik a megjelenő művek száma apad. A panasz ennél az évnél annyival indokoltabb, mivel a csökkenés az 1930. évi eredményhez viszonyítva nagyon jelentékeny, csaknem 20%-ot (pontosan 19.5%-ot) tesz ki, s az 1924. és 1925. évek termésének, melyek 1918. után a leggazdagabbak voltak, csaknem felére süllyedt alá. Nem váratlan jelenség ez, mert a folyton súlyosbodó élet-körülmények természetes, bár szomorú magyarázatul szolgálnak. Ma a közönség nagy részének az elsődrendű életszükségleti cikkek megszerzése is nagy, sokszor leküzdhetetlen nehézségekkel jár; a munka- és állásnélküliség a szellemi munkásoknál is rohamosan terjed; a középiskolák végzett növendékeinek jó része nagy megerőltetések árán teremti elő a főiskolára való beiratkozáshoz szükséges összeget, a jövőre való csaknem minden kilátás nélkül, hogy majd aztán tanulmányaik végeztével az állástalanok számát szaporítsa. Ilyen körülmények között ugyan ki vásárol könyvet, s ha vásárlókra nem igen lehet számítani, ugyan kinek van kedve könyvet írni s kinek van merészsége könyvet kiadni?

A könyvtermelés ily nagyarányú csökkenését a könyvipari üzemek is súlyosan érzik; nyomdák, könyvkiadó-cégek, könyvkereskedések és könyvkötő-műhelyek sorra csukják be ajtóikat, s azok is, amelyek üzembelen vannak, alkalmazottaik számának nagymértvű csökkentésével, a — sajnos — nagyon divatba jött „leépítés”-sel, igyekeznek meghoszsabbítani életüket.

Felsorolásunk az 1931. évről 257 (315) címszót tartalmaz és 18 gyűjteményes összefoglaló címszó leszámításával 239 (297) műről ad számot. A csoportok szerint való tagolódást a megfelelő statisztikai adatokkal az alábbiakban adjuk:

I. Szépirodalom	47 = 19.5% (91 = 30.5%)
ebből a) Verses művek	8 = 17.0% (26 = 28.5%)
b) Széppróza	35 = 74.5% (58 = 63.5%)
c) Színdarabok	4 = 8.5% (7 = 8.0%)
II. Tudományos és ismeretterjesztő művek	69 = 29.0% (59 = 20.0%)
III. Vallásos irodalom	22 = 9.0% (37 = 12.5%)
IV. Tankönyvek	25 = 10.5% (16 = 5.0%)
V. Törvények, rendeletek, szabályok	5 = 2.0% (12 = 4.0%)
VI. Időszaki irodalom	46 = 19.5% (61 = 21.0%)
a) Évkönyvek, jelentések, jegyzőkönyvek	11 (14)
b) Iskolai értesítők	6 (7)
c) Naptárak	29 (40)
VII. Különfélék	25 = 10.5% (21 = 7.0%)

(A zárójel közé tett számok az 1930. év statisztikai adatait jelentik.)

Az egyes szakok közül csupán a Tudományos és ismeretterjesztő művek csoportjánál, valamint a Tankönyveknél látunk emelkedést; az előbbinél a gyarapodást szinte várni lehetett a megelőző nagymérvű csökkenés után, a Tankönyveknél pedig az emelkedést a róm. kath. elemi népiskolai tankönyvek új sorozata okozza. Jelentékenyen és feltűnően apadt a szépirodalmi művek száma (91-ről 47-re, vagyis csaknem felére), mégpedig mind a verses, mind a prózai műveké, valamint a színdaraboké is. Legnagyobb veszteség a verses műveknél mutatkozik, hol az 1930. évi szám (26) harmadára (8) csökkent. A regényirodalom-termelés nagymérvű csökkenése a főttebb elmondottakon kívül abból is magyarázható, hogy a magyarországi könyvkiadó-cégek a korábbi években megjelent regényeik raktáron maradt példányait oly hallatlanul olcsó árban árusítják, mellyel az új kiadások termétszetszerűleg nem versenyezhetnek. A Verses művek megfogyatkozása, mint-hogy ezek jórészt a szerzők kiadásai, a magánvállalkozási kedv csökkenésében leli magyarázatát. A Vallásos irodalom a tavalyi emelkedés után visszaesett az 1929. évi eredményre. Megfogytak a naptárak is; számuk az előbbi évek negyvenes átlagával szemben 29-et mutat.

A megjelenési helyek szerinti statisztika arányszámait körülbelül megfelelőnek az előbbi évek adatainak. Most is Kolozsvár áll az élen s messze mögötte maradnak a többi városok. Erdélyi szerzőknek Magyarországon megjelent művei — többnyire regények — 13 darabot tesznek ki. Ezeket a címeket bibliografiai felsorolásunkban megkülönböztetésül * -gal jelöltük.

Hozzáadva az 1931. év eredményét az előbbi évek számadataihoz, az erdélyi magyar irodalom termelése az 1919.—1931. években 4037 darabra emelkedik.

I. SZÉPIRODALOM.

a) Verses művek.

Kibédi Sándor. Megjött a reggel. Cluj-Kolozsvár. 8° 89. l., 2 lev. Lapkiadó rt.

Kolozsvári László. Vérvörösek. Versek. VI. kiadás. Szerző sajátja. Arad, év n. 8° 18 l., 1 lev. Corvin-nyomda.

Mael Ferenc. Ünnepi szavak könyv. Cluj-Kolozsvár. 8° 112 l. Szent Bonaventura kny.

Mária Salamon. Szent Erzsébet. Tizenkét román zenével és élőképekkel. Fordította: Kiss Margit. Nagyvárad, k. 8° 55 l.; 1 mell. Szent László nyomda.

Olosz Lajos. Barlanghomály. Versek. Kolozsvár. Erdélyi Szépművészeti Céh. 73 l., 1 lev. (Concordia-nyomda). (Erdélyi Szépművészeti Céh. V. sorozat. 18. sz. könyv.)

Sas Jolán, Illésné. Tavasz volt akkor... Versek. Timişoara. 8° 64 l. Hunyadi irod. és ny. műintézet.

Soltész F. Karácsony-esték poezise. Szatmár. 1930. 16° 32 l. „Patria” kny.

Székely Gyula. Verses népmondák. Kiadja a Dávid Ferenc Egylet ifjúsági köreinek egyetemes szervezete. Turda-Torda, év n., k. 8° 78 l. Füssy J. kny.

b) Széppróza.

(Regények, elbeszélések, mesék, stb.)

* *Berde Mária*. Földindulás. Regény. I.—II. Budapest, év n. 8° I: 164 l. — II: 204 l. Athenaeum rt.

Burrougs, Edgar Rice. Az őserdők királya. București, év n. 8° 2067 l. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala.

Donáth László. Szegény bolond. 2., népies kiadás. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 126 l., 1 lev. Minerva rt.

Ferenczy György. A halál aszszonya. Nagyvárad. 1932. 8° 96 l. Sonnenfeld rt.

Grandpierre Emil, ifj. A rosta. Regény. I. II. Cluj-Kolozsvár. 8° I: 182 l. — II: 147 l. Erdélyi Szépmíves Céh. (Minerva rt.) (Erdélyi Szépmíves Céh. V. sorozat 21.—24. sz. könyv.)

Gyallay Domokos. Hadrakelt emberek. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 122 l., 1 lev. Minerva rt. (A „Magyar Nép” könyvtára, 44. sz.)

Heltai Gáspár. Halhatatlan mesék, melyeket elsőbbsen ötödfélszáz esztendővel ezelőtt írt meg és adott ki magyar nyelven itt Erdélyben —. Munkája nyomán a manapság használatos nyelvre átírta, kiválogatta és sajtó alá rendezte: *Szentimrei Jenő*. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 175 l. Minerva rt. (A „Magyar Nép” könyvtára. 43. szám.)

Joláthy B. Zoltán. Irodalmi egyveleg. Elbeszélések. Versek. Igazmondások. Satu-Mare. 8° 124 l. Hirsch M. Lajos nyomdai műintézet.

Kacsó Sándor. Vakvágányon. Regény két kötetben. Brassó. 1930. 8° I. kötet: 256 l. — II. kötet: 204 l. Kiadta a Brassói Lapok könyvosztálya.

Két elbeszélés. I. Alarcos bálon. Irta: *A. G. Greenwood*. II. A plébános ur szilvája. Cluj, év n., k. 8° 16 l. Kiadja Polonyi Albert és Társa kny. (Rigó posztó-áruház Ingyen Regénytára. 3. füzet.)

Kisbán Miklós. Fortéjos Deák Boldizsár Memoriáléja. Kolozsvár, 8° 147 l., 1 lev. Concordia nyomda. (Erdélyi Szépmíves Céh. V. sorozat. 2—3. sz. könyv.)

* *Kisbán Miklós*. Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja. Budapest, év. n. 8° 147 l. Athenaeum.

Kolozsváry József, ifj. Földszagu rózsák. Szerző kiadása. Turda-Torda. 8° 115 l. Füßy József kny.

* *Koszorú*. Erdélyi, felvidéki, vajdasági írások. Az 1931-es magyar könyvnap könyve. Budapest. 8° 384 l. M. Könyvkiadók és Könyvkeresk. Orsz. Egyesülete. (Athenaeum ny.)

Kuncz Aladár. Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból. I. II. Kolozsvár. 8° I: 284 l.; 7 mell. — II: 257 l.; 6 mell. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia-nyomda.). (Erdélyi Szépmíves Céh. V. sorozat. 4.—7. számú könyv.)

* *Kuncz Aladár*. Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból. I.—II. Budapest. 8° I: 284 l. — II: 257 l. Athenaeum rt.

* *Kuncz Aladár*. Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból. I.—II. Budapest. 8° I: 284 l. — II: 256 l., 1 lev. Athenaeum rt.

Kuncz Aladár. Felleg a város felett. Regény. Kolozsvár. 8° 209 l. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia nyomda). (Erdélyi Szépmíves Céh. V. sorozat. 16.—17. sz. könyv.)

A *lánykereskedő* hálójában. București, év n. 8° 1945 l., 2 lev. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala. (Institut de Arte Grafice „Eminescu” S. A.)

Lélekvásár. București, év n. 8° 1.—67. füzet = 1832 l. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala.

Ligeti Ernő. A két Böszörményi. Regény. I.—II. Cluj-Kolozsvár. 8° I: 172 l. — II: 176 l. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia nyomda.) (Erdélyi Szépmíves Céh. V. sorozat. 10.—13. sz. könyv.)

Maupassant, Guy de. A nagybácsi. Regény. Cluj, év n., k. 8° 16 l. Kiadja: Polonyi Albert és Társa kny. (Rigó posztó-áruház Ingyen Regénytára. 1. füzet.)

Moly Tamás. A csodák szigete. Regény. Cluj, év n., k. 8° 16 l. Kiadja Polonyi Albert és Társa kny. (Rigó posztó-áruház Ingyen Könyvtára. 2. füzet.)

* *Nyirő József.* Isten igájában. Regény. I.—II. kötet. Budapest, év. n. 8° I. kötet: 185 l. — II. kötet: 176 l. Athenaeum.

Rokon Gábor. Tartásdíj. Regény. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 188 l. Fraternitas rt.

Székely Béla. A „G“ osztály. Szenny, vér, halál. A szerző kiadása. Cluj, 8° 153 l., 1 lev. Mayer kny.

* *Székely Mózes.* Zátany. 2. kiadás. Budapest, év n. 8° 416 l. Génus-kiadás. (Kunossy ny.)

* *Székely Mózes.* Zátany. 3. kiadás. Budapest, év n. 8° 416 l. Génus-kiadás. (Kunossy ny.)

Szemere György. Jóska házasság. Cluj, év n., k. 8° 16 l. Kiadja: Polonyi Albert és Társa kny. (Rigó posztó-áruház Ingyen Regénytára. 4. füzet.)

Szenteleky Kornél. Isola Bella. Re-

gény. Cluj-Kolozsvár. 8° 139 l. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia ny.) (Erdélyi Szépmíves Céh. V. sorozat. 14.—15. sz. könyv.)

Tamási Aron. Címeresek. Regény. A szerző kiadása. Kolozsvár. 8° 324 l. Tipografia „Urania“.

Tamási Aron. Helytelen világ. Novellák. Kolozsvár. 8° 147 l., 1 lev. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia ny.) (Erdélyi Szépmíves Céh. V. sorozat. 19.—20. sz. könyv.)

Thury Zsuzsa. A Szentpétergyerekek. Regény. Cluj-Kolozsvár. 8° 157 l. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia nyomda.) (Erdélyi Szépmíves Céh. V. sorozat. 8.—9. sz. könyv.)

Uj arcvonal. Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája. Cluj-Kolozsvár. 8° 176 l. Minerva rt.

Ünnepi könyv. Félsszázados jubileuma emlékéül kiadta a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság *Sényi László* szerkesztésében. Marosvásárhely. 1930. 8° 316 l., 6 lev. Révész E. ny.

c) Szindarabok.

Csűrös Emilia. Az erdő varázsa. Gyermekek dalosjáték egy felvonásban. Zenéje Imbery Jánostól. Cluj-Kolozsvár. 8° 16 l., 2 lev. Minerva rt.

Derzsi Endre. Mit akar a Nőszövet-ség?! Kép az életből 3 jelenetben. Aind-Nagyenyed. 8° 16 l. Keresztes Nagy Imre kny.

* *Hunyady Sándor.* Feketeszáru cseresznye. Színjáték 3 felvonásban. (Különleny. a „Színházi Élet“-ből.) Budapest, év n. 8° 32 l. Globus ny.

Kisbán Miklós. Martinovics. Színmű. Kolozsvár. 8° 1 lev., 158 l. Az „Erdélyi Helikon“ kiadása. (Minerva rt.)

II. TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ MŰVEK.

Adatok a románság történetéhez a magyar uralom alatt. Közzéteszi: *Jakabffy Elemér dr.* Lugoj. 8° 216 l. Husvéth és Hoffer kny.

Banfi, Florio dr. Bethlen Gábor és Bajoni Vince római zarándoklata 1625-ben. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum XXXVI. kötet, Új folyam II. 1931. 7.—9. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 6 l. Minerva rt.

Bartalis Agost. A csiki székelység alapvető kérdései. Mit adjon a város

a falunak. Irta és a csiki muzeum egyesület 1931. évi január hó 9-iki összejeövetelén felolvasta: — Mercurea-Ciuc. 16° 40 l. Tip. Vákár.

Bíró Vencel dr. A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében. Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1931. február hó 26-án tartott ülésén. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum

36. évfolyamának 4.—6. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 16 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 35. sz.)

Borbáth Dániel. A vallástörténeti és a dialektikai theologiának a kijelentésről szóló dogmatikai tanításai. (A „revelatio generalis” és a „revelatio specialis” problémája.) Cluj-Kolozsvár. 8° 31 l. Minerva rt. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 11. sz.)

Borbély István dr. A keresztény theologiának és az egyházi dogmának keletkezése. Előadatott az 1930—31. tanév II. szemeszterében. Cluj-Kolozsvár. 4° 1 lev., 128 l. Lito. Schildkraut. (Kolozsvári unitárius theologiai akadémián — előadásai. 5-ik kötet.)

Borbély István dr. Kant erkölestana. Előadatott az 1931—32. tanév I. szemeszterében. Cluj-Kolozsvár. 4° 1 lev., 192 l. Lito. Schildkraut. (Kolozsvári unitárius theologiai akadémián — előadásai. 6-ik kötet.)

Dávid Ferenc Füzetek. XIV. füzet. Szerkesztik: *Bárá József, Vári Domokos, Dobai István, Kővári Jakab.* Kiadja: a Székelyudvarhelyi Unitárius Lelkészker. Odorheiu. 8° 16 l. Globus.

Dávid Gyula. Kálvin gazdasági etikája. Cluj-Kolozsvár. 8° 24 l. Minerva rt. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 9.)

Deák Imre dr., szemerjai. Adatok az 1848. év eseményeihez Krassó vármegyében. — levéltári kutatásai és feldolgozása alapján. Sajtó alá rendezte: *Jakabffy Elemér dr.* Lugos, k. 8° 299 l. Husvéth és Hoffer kny.

Demeter Béla. Hogyan tanulmányozzam a falu életét? Szociografiai kérdő-ív a falu-munkásoknak. Összeállította: — Cluj-Kolozsvár. 8° 32 l. Erdélyi Fialatok kiadása. („Lyceum” ny.) (Az Erdélyi Fialatok Falu-Füzetek. 2. sz.)

Demeter János. A teremtés koronája. Különlenyomat az Ellenzékben megjelent cikksorozatról. (Kolozsvár), év n., k. 8° 40 l.

Dezso Miklós. Hiányzó szölvőkék

biztosított utánpótlása. 9 ábrával. Aiud-Nagyenyed. 8° 26 l. Lingner.

Dilworth, Lupton. Miért vagyok unitárius? Fordította: *Lőrinczi László.* Cluj-Kolozsvár. 1929. 8° 8 l. „Corvin” kny. (A „Keresztény Magvető” Füzetek. 1.)

Domokos Pál Péter. A moldvai magyarság. Csiksomlyó. 8° 302 l., 1 lev. Tip. Péter Ferenc M.-Ciuc—Csikszereda.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület Marosvásárhelyen 1930. augusztus 28.—30. napján tartott kilencedik vándorgyűlésének emlékkönyve. Szerkesztette: *György Lajos.* Kiadja az Erdélyi Múzeum Egyesület. Cluj-Kolozsvár. 8° 323 l.; 1 mell. Minerva rt.

Farkas Sándor, gyulafehérvári. Irák királyság. 2 színes és 1 fényképpel. Aiud-Nagyenyed. 8° 45 l., 1 lev. Keresztes Nagy Imre kny. (NB: A képek hiányzanak.)

Felolvasás. Három — az unitarizmusról. (Az Unitárius Irodalmi Társaság 1931. évi felolvasó ülésein.) Tartalom. 1. *Dr. Varga Béla:* Unitarizmus és individuálizmus. — 2. *Vári Albert:* Unitarizmus és racionálizmus. — 3. *Dr. Gál Kelemen:* Köröczi János unitárius püspök a vallástalanság vádjá alatt. Cluj-Kolozsvár. 8° 35 l. „Corvin” kny. (A „Keresztény Magvető” Füzetek. 6.)

Ferenczi Miklós dr. Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1929. év. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 10.—12. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 22 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 31. sz.)

Ferenczi Miklós dr. Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1930. év. Összeállította: — Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 7.—9. számából Cluj-Kolozsvár. 8° 19 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 38. sz.)

***Ferenczi Sándor.** A madarak öregkortól eltérő tollszínezete atavisztikus jelenség-e, avagy a környezet hatásának tulajdonítható? 4 avigeográfiai térképpel, két fényképpel és két

színes melléklettel. Doktori értekezés. A szegedi magyar királyi Ferencz József-tudományegyetem matematikai és természettudományi karához benyújtja: — Szeged. 8° 71 l.; 3 mell. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

Gábor Jenő. Egyenlőtlen harc tíz éven át két fronton. IV. „Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket!” Szatmár, év n. 8° 16 l. Pallas-nyomda.

Gálbory Olga. Gálbory Sámuel élete (1829.—1914.) Nagyvárad. 8° 35 l.; 2 mell. Szent László nyomda rt.

Gönczy Lajos dr. Az igehirdetés tényezői egymáshoz való viszonyukban. Cluj-Kolozsvár. 8° 34 l. Minerva rt. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 6.)

Gyallay-Pap Zsigmond. A nép és az intelligencia. Erdélyi Fiatalok kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 67 l. „Lyceum”-nyomda. (Az Erdélyi Fiatalok Falu-Füzetek. 1. szám.)

Gyalui Farkas dr. A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán. Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1931. február hó 5-én tartott ülésén. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 1.—3. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 15 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 32. sz.)

Gyerkes Mihály. A legújabb gyümölcstermelés. Odorheiu-Székeltyudvarhely. 8° 144 l. Globus kny.

Haller J. Az evangéliumok nőalakjai. A második kiadás után fordította: *Boros Jenő.* Cluj-Kolozsvár. 1930. 8° 30 l. „Corvin” kny. (A „Keresztény Magvető” Füzetek. 3.)

Hofbauer László dr. A Remény című zsebkönyv története. (1839.—1841.) Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 10.—12. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 14 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 30. sz.)

Illyés Géza dr. Gróf Mikó Imre. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratgyűjtésének kiadása. Kolozsvár. 16° 32 l. Minerva rt. (Ünnepnapok. II. sorozat. 10. szám.)

Imre Lajos dr. A kijelentés és a pedagogia. Cluj-Kolozsvár. 8° 45 l. Minerva rt. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 8.)

Jakabffy Elemér. Ünneplő beszédek. Lugos, k. 8° 96 l. Husvéth és Hoffer kny.

Jancsó Benedek dr. Erdély története. A szerző utasításai szerint kiadásra rendezte: *Gyallay Domokos.* Cluj-Kolozsvár. 8° 387 l., 1 lev. Minerva rt.

Jancsó Elemér. Az erdélyi irodalom útjai. 1918.—1931. Különlenyomat az Új arcvonal c. antológiából. Kolozsvár. 8° 18 l. Minerva rt.

Jancsó Elemér dr. Északafrikában. Utijegyzetek az arabok világából. Cluj-Kolozsvár. 8° 87 l.; 27 mell. Lapkiadó rt.

Karl János dr. Idegen tájakon. Útirajzok. Arad. 1930. k. 8° 349 l. Vasárnap irod., ny. műint.

Kiss Árpád. A kisebbségi kérdés román irodalmának bibliográfiája. Közzéteszi: —. Különlenyomat a „Magyar Kisebbség” nemzetpolitikai szemle X-ik évfolyam 7.—8. számaiból. Lugos. 8° 30 l. Husvéth és Hoffer könyvnyomdája.

Kristóf György dr. Kritikai szempontok az erdélyi irodalmi életben. Cluj-Kolozsvár. 8° 125 l. Minerva rt.

Kristóf György dr. Tudományművelés kollegiumainkban. Három cikk. Különlenyomat a Református Szemle 1931. XXIV. évfolyam 17., 18., 21. és 24. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 15 l. Minerva rt.

Makkai Sándor. Magunk revíziója. Kolozsvár. 8° 98 l., 1 lev.; 1 mell. Erdélyi Szépművészeti Céh. (Concordia-nyomda). (Erdélyi Szépművészeti Céh. V. sorozat. 1. sz. könyv.)

Maksay Albert. Az exegézis problémái. Cluj-Kolozsvár. 8° 30 l., 1 lev. Minerva rt. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 5.)

Mikes Imre. Erdély útja Nagymarostól Nagyromániáig. I. II.

kötet. Brassó. 8° I. kötet. XVI, 189 l. — II. kötet. VIII., 175 l.

Mikó Imre, Hidvégi gróf, szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében. Közzéteszi: *Dr. Kántor Lajos*. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 4.—6. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 21 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 37. sz.)

* *Mikó Lőrinc, Bölöni*. Az erdélyi unitárius vallásközönség igazgatási rendszere. Kéziratként sokszorosított és előszóval ellátta *Tóth György*. Budapest. 4° 11, 187, XI. l. Pátria ny.

Nagy Iván, dr. vitéz. Nyugatmagyarország Ausztriában. Lugos. 8° 28 l. Husvéth és Hoffer kny.

Nagy László, S. Modern unitárius költők. (Cluj-Kolozsvár. 1930.) 8° 4 l. („Corvin“ kny.) (A „Keresztény Magvető“ Füzetel. 5.)

* *Olasz Péter*. Az új férfi. Önnivelési tervek a 17—21 évesek részére. Budapest. 8° 81 l., 2 lev. A Szív kiadása. (Korda ny.)

Organizator. Milyen legyen igazságszolgáltatásunk szükséges reformja? Különlenyomat az *Ellenzék* 1931. január 23., 30., február 12., 22. számaiból. Cluj, 16° 31 l. Tip. „Lyceum“.

Orient Gyula dr. A gyógyszer-chémiai ipar a háború alatt. A „Buletinul Farmacistilor“ különlenyomata. Cluj, év n. 8° 13 l. „Fortuna“ kny.

Orient Gyula dr. Egy pillantás az élők és élettelenek életébe. — az „Erdélyi Katholikus Akadémián“ tartott székfoglaló értekezése. Cluj-Kolozsvár. 8° 16 l. Mayer kny.

Pálffy Márton. Régi unitárius költők. Cluj-Kolozsvár. 1930. 8° 16 l. „Corvin“ kny. (A „Keresztény Magvető“ Füzetel. 4.)

Papp József dr. Az erdélyi székelek vallási és tanügyi önkormányzata. Különlenyomat a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle X-ik évfolyam 8.—10. számaiból. Lugos. 8° 24 l. Husvéth és Hoffer kny.

Rajka László dr. Jókai „Törökvilág

Magyarországon“ című regénye. Fölolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölesészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1931. február hó 12-én tartott ülésén. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 1.—3. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 23 l. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 33. sz.)

Ruzitska Béla dr. Az atomelmélet újabb fejlődése. Székfoglaló az Erdélyi Katholikus Akadémia 1931. február hó 10-i felolvasó ülésén. Cluj-Kolozsvár. 8° 20 l. Az Erdélyi Katholikus Akadémia kiadása. (Minerva rt.) (Az Erdélyi Katholikus Akadémia Felolvasásai. I. osztály. 4. szám.)

Salamon Ignác dr. Betétesek és bankok. (Javaslat a bankkrízis megoldására. Turda. 8° 3 lev. Copyright by Kiss János. (Könyomat.)

Salló Tamás (Salamon László). Nincs más megoldás. Tanulmányok a nagy gazdasági és kulturális krízis problémáiról. *Böhm Vilmos* előszavával. A Munkás Ujság könyvosztályának kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 45 l., 1 lev. Tipografia Fraternitas.

Schmidt Béla dr. Az élet örök tragédiája. A marosvásárhelyi róm. kath. főgimn. igazgatóságának kiadványa. Tg.-Mureş. 8° 32 l. Tip. S. Nagy. (A Marosvásárhelyi rk. főgimnázium igazgatósága és tanári testülete által rendezett Szabad Egyetem előadásai. I.)

Stern Mór dr. Szatmári zsidók útja. Történeti tanulmány a szatmári zsidó község multjából. Szerző kiadása. Szatmár. 8° 142 l., 1 lev. Boros A. kny.

Sulyok István dr. A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. Székfoglaló az Erdélyi Katholikus Akadémia 1931. január hó 13-i felolvasó ülésén. Cluj-Kolozsvár. 8° 14 l. Az Erdélyi Katholikus Akadémia kiadása. (Minerva rt.) (Az Erdélyi Katholikus Akadémia Felolvasásai. III. osztály. 2. sz.)

Szabó T. Attila. Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kodexe. Felol-

vasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1931. január hó 28-án tartott szakülésén. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 4.—6. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 27 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 36. sz.)

Szentmártoni Kálmán. Heraklidesz Basilikos Jakab (Despot Vodă) moldovai fejedelem és a magyarok. Különlenyomat a székelykeresztúri unitárius főgimnázium 1929.—30. isk. évi értesítőjéből. Odorheiu, év n. 8° 49 l. Globus kny.

Szentmártoni Kálmán. Nagy nyomorúságok a napoleoni háborúk után. Odorheiu-Székelyudvarhely. 8° 20 l. Globus kny.

Tavaszy Sándor dr. A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megítélése. (A szocializmus és a kommunizmus.) Cluj-Kolozsvár. 8° 42 l. Minerva rt. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 10.)

Tavaszy Sándor dr. A theologiai

irányok átértékelése. A dialektikai theologia, mint a theologiai irányok korrekciója. Cluj-Kolozsvár. 8° 42 l. Minerva rt. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 7.)

Temesváry János dr. Hét erdélyi püspök végrendelete. Közli —. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 36. évfolyamának 1—3. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 27 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 34. sz.)

Varga Béla dr. Ami örökkévaló Dávid Ferenc életművében. Cluj-Kolozsvár. 1930. 8° 16 l. „Corvin” kny. (A „Keresztény Magvető” Füzetek. 2.)

Vásárhelyi János. Református élet. Előadások. Cluj-Kolozsvár. 8° 164 l. 1 lev. Minerva rt.

Wesselényi József báró, Bárányffy Jánosné emlékirata 1848—49-i élményeiről. Kiadja a Losonczy Bárányffy család. Sajtó alá rendezte és életrajzot írt hozzá Kelemen Lajos. Cluj-Kolozsvár. 8° XI. l., 2 lev., 82 l. 1 lev. Minerva rt.

Zenétörténelmi jegyzetek. Kézirat gyanánt. 8° 39 l., 1 lev.

III. VALLÁSOS IRODALOM.

Cionista ABC. Kérdések és feleletek. A „Brith Trumpeldor erdélyi Mifkádá Rásithjának kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 20 l. Fraternitas nyomdai műintézet. (Trumpeldor Könyvtár. 1. szám.)

Csifó Salamon. Ima Özv. Ferencz Józsefné, unitárius püspökné, szül. kislolymosi Gyergyai Anna ravatalánál. A házánál 1931. november 17-én mondta: —. Külön lenyomat az „Unitárius Szószék” 1931. évi 4-ik számából. H. n. (Székelyudvarhely) 8° 7 l. (Globus kny.)

Erdélyi román. kath. Népszövetség. Az intézőbizottság megbízásából szerkesztette: *Sándor Imre.* 1931. I. II. tagilletmény. Kolozsvár. 8° I: 16 l.; II: 16 l. Fortuna kny.

Földes Zoltán. A tündöklő csillag. Szűz Szent Imre herceg élete. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 39 l. Szent Bonaven-

tura kny. (A Katholikus Világ Könyvei. 20. füzet.)

Kovács Lajos. Ébresztgetés. Hit-erősítő tanítások, elmélkedések. Targul-Săcuesc, év n. 8° 188 l., 1 lev. Turóczi István kny.

Krisztus békéje Krisztus országában. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Lengyel Sándor kny. (Erdélyi Róm. Kath. Népszövetség. IV. füzet.)

* *László Dezső.* A Biblia használata az ifjúsági keresztyén munkában. Az Ifjú Erdély kiadása. Budapest. 8° 44 l. Bethlen G. ny.

Lukács Manszvet, P. Népmiszió. Utmutatás a népmisziót rendező fő-tisztelendő papság részére. Cluj-Kolozsvár. 8° 20 l. Szent Bonaventura kny.

Mael Ferenc. Kis órangyal. Gyermekek könyve. Összeállította: —.

Cluj-Kolozsvár. 16° 97 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny.

Mit mondjunk a Jézuskának? Első áldozási ájtatosság. Kiadja a váradolaszi plébánia. Oradea, év n., k. 8° 30 l. Szent László nyomda.

Napi Imák. XI. kiadás. Szatmári irgalmas nővérek kiadása. Satu-Mare (Szatmár-Németi), k. 8° 48 l. Pallas ny.

Officium parvum Beatae Mariae Virginis. A Boldogságos Szűz Mária kis zsoltosmája. 2. átdolgozott kiadás. Kiadja Gálffy Sándor Nagyvárad. Arad, k. 8° 247 l.; 1 mell. „Vasárnap” irod. és ny. műintézet.

Oltáriszentség. A legméltóságosabb — előtt egy imádságban eltöltött óra ötpercekre beosztva. Franciából fordította: Z. 8-ik változatlan kiadás. Szatmár, k. 8° 16 l. Pallas-nyomda.

Pax et bonum! Áldást, békességet kívánunk szeretettel híveinknek a Ferencrendiek. A Szent János evangelistáról nevezett szatmári II. plébánia (Hildegarda) újévi szózata híveikhez. Satu-Mare, év n. 16° 27 l. Tip. Patria.

Rösch, P. J. Öröm Üzenet. Tendencia: Filantropikus Pacsifikáció. (!) I. kiadás. Sibiu, év n., k. 8° 23 l. P. J. Rösch.

Szabolcska László dr. Útak Betlehem felé. Prédikációk. A „Szabolcska Mihály Ifjúsági Otthon” alapja javára kiadta a temesvári Református Ifjúsági Egyesület. Timişoara. 8° 167 l. Hunyadi kny.

Szent István és karácsonyi énekeskönyv. Gheorgheni, év n., k. 8° 16 l. Kahan nyomda.

A *Szentmise* az egyház liturgiája szerint. Szatmár, k. 8° 24 l. Pallas-nyomda.

Szent mise-imák. H. n., év n. 8° XVI. l.

Trefán Leonárd, P. Első Péntek Jézus legszentebb szívének imádsára. Cluj-Kolozsvár. 8° 576 l.; 1 mell. Szent Bonaventura kny.

Új ének. Jel. 14:3. Az Isten titkai-ból (V. Mózes 29:29) „Megiródott az Úr paracsára” (Zsolt. 102:19.) I. rész, 1. kiadás. Kiadják a Próféták és a szövetség fiai Csel. 3:25, a Jeze-rael napján, Hozzeiás I:11. Târgu-Mureş, év n., k. 8° 32 l. Tipografia Farkas J.

„Az Úr csodásan működik.” Bibliaköri vezérfonal. III. év anyaga. Cluj-Kolozsvár. 16° 102 l. „Urania” kny. (Élő Könyvek. 10. szám.)

IV. TANKÖNYVEK.

Deák Ferenc. Szervetlen kémia. Összeállította —. Cluj-Kolozsvár. 8° 158 l. Minerva rt.

Déri, Iuliu. Manual de limba română şi istoria românilor pentru şcoalele primare cu limba de predare neromână. Clasa V. Cluj. 8° 116 l. Tip. „Corvin”. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák V. oszt. számára. 1—2.)

Déri, Iuliu. Manual de limba română şi istoria românilor pentru şcoalele primare cu limba de predare neromână. Clasa VI. Cluj. 8° 120 l. Tip. „Corvin”. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VI. oszt. számára. 1—2.)

Déri, Iuliu. Manual de limba română şi istoria românilor pentru şcoalele primare cu limba de predare neromână. Clasa VII. Cluj. 8° 128 l. Tip. „Corvin”. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VII. oszt. számára. 1—2.)

Földes Zoltán. Egészségtan. A magyar tannyelvű elemi népiskola VI. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 19 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VI. oszt. számára. 8.)

Földes Zoltán. Egészségtan a magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 18. l., 1 lev. Corvin-ny. (Tudományok

könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VII. oszt. számára. 8.)

Földes Zoltán és Simon Sándor. Magyar olvasókönyv (nyelvtannal) a magyar tannyelvű elemi népiskola felső (V–VII.) osztályai számára. Szerkesztették: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 355 l. Minerva rt.

Gencsy Ferenc. Kereskedelmi és könyvviteli ismeretek magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztálya számára. A legújabb népoktatási tanterv „Programa analitică” alapján az idevonatkozó jogforrások felhasználásával. Kiegészítette: *Dr. Mohalyi Gábor.* Cluj-Kolozsvár. 1928. 8° 42 l., 1 lev. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák V. oszt. számára. 5.)

Gencsy Ferenc. Kereskedelmi és könyvviteli ismeretek magyar tannyelvű elemi népiskolák VI. osztálya számára. A legújabb népoktatási tanterv „Programa analitică” alapján az idevonatkozó jogforrások felhasználásával. Cluj-Kolozsvár. 1928. 8° 31 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VI. oszt. számára. 5.)

Gencsy Ferenc. Kereskedelmi és könyvviteli ismeretek a magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztálya számára. A legújabb népoktatási tanterv „Programa analitică” alapján az idevonatkozó jogforrások felhasználásával. Cluj-Kolozsvár. 8° 15 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VII. oszt. számára. 5.)

Gencsy Ferenc. Számtan, mértan (példatárral) magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztálya számára. A legújabb népoktatási tanterv „Programa analitică” alapján. Kiegészítette: *Dr. Mohalyi Gábor.* Cluj-Kolozsvár. 1928. 8° 83 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák V. oszt. számára. 4.)

Gencsy Ferenc. Számtan, mértan (példatárral) a magyar tannyelvű elemi népiskolák VI. osztálya számára. A legújabb népoktatási tanterv „Programa analitică” alapján.

Cluj-Kolozsvár. 8° 39 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VI. oszt. számára. 4.)

Gencsy Ferenc. Számtan, mértan és könyvviteltan (példatárral) a magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztálya számára. A legújabb elemi népoktatás tanterve „Programa analitică” alapján. Cluj-Kolozsvár. 8° 71 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VII. oszt. számára. 4.)

Grădinescu, Ar. dr. Általános biológiai fogalmak, VII. osztály számára. — könyvének magyar fordítása. Cluj-Kolozsvár év n. 4° 76 l. [Könyomat.]

Krebs Henrik. Egészségtan. I. rész. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 35 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák V. oszt. számára. 9.)

Krebs Henrik. Természettudományi ismeretek. I. rész. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 62 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák V. oszt. számára. 6.)

Krebs Henrik. Természettudományi ismeretek. II. rész. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VI. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 72 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VI. oszt. számára. 6.)

Krebs Henrik. Természettudományi ismeretek. III. rész. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 25 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VII. oszt. számára. 6.)

Paál Elek. Társadalmi műveltség és alkotmánytan a magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztálya számára. Kiegészítette: *Dr. Mohalyi Gábor.* Cluj-Kolozsvár. 8° 16 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák V. oszt. számára. 3.)

Paál Elek. Társadalmi műveltség és alkotmánytan a magyar tan-nyelvű elemi népiskola VI. osztálya számára. Kiegészítette: *Dr. Mohályi Gábor.* Cluj-Kolozsvár. 8° 16 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VI. oszt. számára. 3.)

Paál Elek. Társadalmi műveltség és alkotmánytan a magyar tan-nyelvű elemi népiskola VII. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 22 l. 1 lev. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VII. oszt. számára. 3.)

Simon Sándor. Gazdasági ismeretek. A magyar tan-nyelvű elemi iskolák V. osztálya számára. A legújabb tanterv szerint. Cluj-Kolozsvár. 8° 86 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák V. oszt. számára. 8.)

Szilágyi Márton. Földrajz az elemi iskolák V. osztálya számára. A „Programa analitică” alapján. Cluj-Kolozsvár. 1928. 8° 37 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák V. oszt. számára. 7.)

Szilágyi Márton. Földrajz. Az elemi iskolák VI. osztálya számára. A „Programa analitică” alapján. Cluj-Kolozsvár. 1928. 8° 35 l. Corvin-ny. (Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VI. oszt. számára. 7.)

Veress Gábor. Hegedűiskola. — Școală de vioară. Az állami tanterv figyelembe vételével tanítóképzők számára írta. Harmadik bővített kiadás. Cluj-Kolozsvár. 4° 44 l. Minerva rt.

V. TÖRVÉNYEK, RENDELETEK, SZABÁLYOK.

A *cégjegyzék* létesítéséről szóló törvény. (1931. évi 84. számú Monitornul Oficial) és Végrehajtási Utasítása 1931. évi 105. sz. Mon. Oficial. *Dr. Mandel fordító* iroda kiadása. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 24 l. Tipografia Fraternitas.

Az *elvégzett munka megfizetésének biztosításáról* szóló törvény, valamint életbeléptetési rendelete, mely 1931. április hó 21-én és október 5-én kihirdettetett. — *Legea pentru asigurarea platei lucrului efectuat.* Fordításokkal és magyarázatokkal ellátta: *Dr. Vajda Iván.*

Arad, év n. 8° 34 l. I. Kerpel kiadása. Tip. Lovrov & Co.

Gabonatörvény. Az új —. A Hivatalos Lap 1931. április 8-i számában kihirdetett és életbeléptetett törvény a mezőgazdasági termékek értékesítéséről. Cluj-Kolozsvár. 8° 16 l. „Cultura” nyomdai műintézet.

Törvény a végzett munka fizetésének biztosításáról. H. n. (Brassó), év n. 16° 32 l. (Égető A. és K. bérnyomdája.)

A *vallásfelekezeteiről* szóló törvény. „Az Igazság Tanuja” kiadása. Oradea, év n., k. 8° 28 l. „Kosmos” nyomda.

VI. IDŐSZAKI IRODALOM.

a) Évkönyvek, évi jelentések, jegyzőkönyvek.

Az *Erdélyi Református Egyházkerület* Igazgatótanácsának jelentése 1929. november 1-től 1931. november 1-ig. Cluj-Kolozsvár. 8° 64. l. Minerva rt.

Az *Erdélyi róm. kath. Státus* igazgatótanácsának jelentése az 1931. évi november hó 19-ére összehívott státusgyűlés részére. Cluj-Kolozsvár. 8° 87 l. Minerva rt.

Jegyzőkönyv. Felvétel a Romániai Zsinatpresbiteri Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1930. évi november hó 8-án a brassói magyar ev. egyház templomában tartott közgyűléséről. H. n. (Brassó), év n. 8° 49 l., 1 lev.; 1 mell. (Égető A. és K. bérnyomdája.)

Jelentés az Erdélyi Református Egyházkerület Nyugdíj- és Özvegy-Árva Gyámintézetének állapotáról. (1930. december 15.) Cluj-Kolozsvár. 2° 8 l., 2 lev. Minerva rt.

Jelentés az Erdélyi Református Egyházkerület Nyugdíj- és Özvegy-Árva Gyámintézetének állapotáról. (1931. november hó 1.) Cluj-Kolozsvár. 2° 9 l., 2 lev. Minerva rt.

A Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának Kolozsvárt, 1930. dec. 14. napjain tartott évi rendes üléseiről szerkesztett jegyzőkönyv. Szerkesztette: Dr. Varga Béla. Cluj-Kolozsvár. 8° 132 l. Minerva rt.

Makkai Sándor dr. püspöki jelentése az Erdélyi Református Egyházkerület 1931. november 21-iki közgyűlésén az 1929. november 23-iki köz-

gyűlés óta eltelt két esztendőről. Cluj-Kolozsvár. 8° 51 l. Minerva rt.

A nagyszebeni bel- és külvárosi róm. kath. egyházközség helyzetének ismertetése az 1931. évre. — Mitteilungen der beiden röm.-kath. Kirchengemeinden in Hermannstadt für das Jahr 1931. Sibiu-Hermannstadt, év n. 8° 23 l. Buchdr. Georg Haiser.

Románia villamos műveinek statisztikája. — Statistica uzinelor electrice din România. — Statistik der Elektrizitätswerke Rumäniens. Románia új ter. Villamos Műveinek Egyesülete. Nagyszeben-Sibiu. 2° 136 l.; 1 térkép mell.

A Romániai Kegyes-Tanítórend névtára az 1928/29—30/31. években. A Romániai Kegyes-Tanítórend hivatalos kiadványa. Cluj-Kolozsvár. 8° 32 l., 1 lev. Lengyel S. kny. (Marianum.)

A Székelyek Kolozsvári Társasága választmányának jelentése az 1930. évről az 1931. márc. 22-i közgyűlés számára. Kolozsvár. 8° 12 l. „Corvin” kny.

b) Iskolai értesítők.

Kolozsvár. A magyar unitárius egyház teológiai akadémiajának értesítője az 1930—1931. iskolai évről. Szerkesztette: Csifó Salamon. XXXV. évfolyam. Cluj-Kolozsvár. 8° 55 l. „Corvin” kny.

Kolozsvár. A kolozsvári református kollégium — nyilvánossági jogu fiú-főgimnázium, bennlakás és elemi iskola — értesítője az 1929—30. iskolai évről. Kiadja az előjáróság. Cluj-Kolozsvár. 8° 54 l., 1 lev.; 2 mell. Minerva rt.

Kolozsvár. A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1928—29., 1929—30. iskolai évekről. Közli: Gálffy Zsigmond. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 80 l., 1 lev. „Corvin”-kny.

Marosvásárhely. A marosvásárhelyi református kollégium (nyilvá-

nossági jogu fiú-főgimnázium és elemi iskola, internátus és konviktus) értesítője az 1929—30. iskolai évről. Az előjáróság megbízásából szerkesztette Nagy Endre. LXXIII. folyam. Új folyam LXIX. Târgu-Mures, év n. 8° 44 l., 1 lev. Tip. Benkő.

Székelykeresztur. A székelykereszturi unitárius főgimnázium értesítője az 1929—30. isk. évről. Közreadja: Gálfalvi Samu. Odorheiu-Székelyudvarhely, év n. 8° 142 l., 1 lev.; 1 mell. Globus kny.

Zilah. A nyilvánossági joggal bíró zilahi ref. Wesselényi-kollégium értesítője az 1929—30. iskolai évről. Az előjáróság megbízásából szerkesztette: Véghe Samu. Zălau-Zilah. 8° 46 l., 1 lev. Seres Samu kny.

c) Naptárak.

Brassói Lapok családi naptára az 1932. szökö évre. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. Brassó, év n. 8° 80 l. A Brassói Lapok kiadása.

Brassói Lapok gazda naptára az 1932. szökö évre. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. Brassó, év n. 8° 144 l. A Brassói Lapok kiadása.

Brassói Lapok kis regélő naptára az 1932. szökö évre. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. Brassó, év n. 8° 80 l. A Brassói Lapok kiadása.

Brassói Lapok könyrnaptára az 1932. szökö évre. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. Brassó, év n. 8° 80 l. A Brassói Lapok kiadása.

Brassói Lapok nagy regélő naptára az 1932. szökö évre. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. Brassó, év n. 8° 80, 60 l. A Brassói Lapok kiadása.

Az Erdélyi gazdák zsebnaptára az 1932-ik szököévre. Szerkesztette: *Török Bálint*. 63. évfolyam. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 1 lev., 56 l. Minerva rt.

Erdélyi iparos és gazda naptár, magyar családi kalendárium az 1932-ik 366 napból álló szökö évre. Târgu-Mureş-Marosvásárhely, év n. 8° 31 l. Kiadja a Naptár kiadó vállalat. (Nagy).

Erdélyi kalendárium az 1932. szököévre különös tekintettel az erdélyi vásárok hibátlan kiadására. XXXV. évfolyam. Kiadótulajdonos: *Fűssy József*. Turda-Torda. 8° 33 lev., 41 l. Fűssy József kny.

Erdélyi magyar naptár az 1932. szököévre. XII. évfolyam. Cluj-Kolozsvár. 8° 128 l., 8 lev. Minerva rt.

Erdélyi magyar református naptár az 1932. szököévre. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 168 l. Minerva rt.

Erdélyi magyar unitárius naptár az 1932-ik szökö évre. A Dávid Ferenc-Egylet megbízásából szerkeszti *Szent-Iványi Sándor*. Cluj-Kolozsvár. 8° 144 l. 8 lev. „Corvin“ kny.

Az Erdélyi Munkás naptára 1932.

szökö évre. Szerkesztette: *Hoffer Géza* és *Jordáky Lajos*. Kiadja a Romániai Szociáldemokrata Párt. Cluj, év n. 8° 147 l. „Gutenberg“ nyomda.

Erdélyi Szent Család naptára az 1932. évre. VII. évfolyam. Az erdélyi róm. kath. Népszövetség naptára. Kiadja a szatmári Pallas-nyomda. Satu-Mare, év n. 8° 192 l. „Pallas“ kny.

Az Erdélyi Szépművés Céh kalendáriuma az 1932-ik esztendőre. Kolozsvár, év n. 16° 64 l. Minerva rt.

Az Év. Keresztyén szellemű naptár, 1932. Kiadja: A Romániai Magyar Baptista Szövetség. Oradea Mare-Nagyvárad, év n. 8° 81 l., 7 lev. Kosmos kny.

Hangya naptár 1932. csillagászati szököévre. Szerkeszti és kiadja a Hangya Központ Nagenyeden. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 88 l. Minerva rt.

Az Igazság naptára az 1932-ik esztendőre. A „Cuvântul Evangheliei S. A.“ kiadása. Bucureşti, év n. 8° 95 l. „Cuvântul Evangheliei“ nyomdai műintézet és kiadóvállalat.

Katholikus naptár az 1932. szökö évre. IX. évfolyam. Szerkesztette: a „Katholikus Világ“ szerkesztősége. Tulajdonos: Az Erdélyi Szentferenc-rend. Cluj-Kolozsvár. 8° 117 l.; 1 mell. Szent Bonaventura kny.

A Keleti Ujság évkönyve, 1932. Cluj-Kolozsvár. 8° 160 l. Lapkiadó rt.

Keleti Ujság naptára az 1932. szököévre. Cluj-Kolozsvár. 8° 160 l. Lapkiadó rt.

Magyar népnaptár az 1932. évre. IV. évfolyam. Kiadja: Az Országos Magyar Párt bánsági tagozata. Szerkeszti: *Dr. Páll György*. Timişoara, év n. 8° 144 l. „Victoria“ kny.

Munkás rokkantegyleti naptár az 1932. évre. VIII. évfolyam. Kiadja: A Romániai Munkások Rokkantsegélyező és Nyugdíjgyűjtőlete. Timişoara, év n. 8° 128 l. „Tipografia Românească“.

A Nagyváradi Friss Ujság naptára, 1932. Oradea-Nagyvárad, év n. 8° 96 l., 8 lev. Pásztor Ede kny.

Nemzetközi bibliaolvasó naptár. 1932. A Nemzetközi Evangéliumi Világszövetségtől. Kiadja a Romániai Magyar Baptista Szövetség. Săcueni, év n. 16° 28 lev. Kohn Sámuel.

Országos iparos- és gazda-naptár az 1932. szököévre. Kiadja özv. Klein Ignác né hirlapirodája, Tileagd-Mezőtelegd. Oradea-Nagyvárad. 8° 112 l. Kálvin kny.

Református árvaházi naptár, 1932. Kiadja: A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Iratterjesztése. Szerkesztette: Csernák Béla. Oradea-Nagyvárad, év n. 8° 112 l. Kálvin kny.

Regélő bácsi naptára az 1932. szököévre. Cluj, év n. 8° 64, 147 l. „Pallas” könyv- és lapterjesztő vállalat. (Lapkiadó rt.)

Régi és valódi Lőcsei Lőrincziféle székely naptár 1932-ik 366 napból álló szökö esztendőre. A vásárok pontos jegyzékével. Szerkeszti: Krón Ernő. 92-ik évfolyam. Târgu-Mureș-Marosvásárhely, év n. 8° 112 l. Székely naptárak kiadóvállalata (S. Nagy könyvnyomda.)

Szilágysági református naptár az 1932. évre. A Szilágyszőlőki Ref. Egyházmegye Lelkésztestületének kiadása. Szerkesztették: Bereczky József, Fodor Béla, Kádár Géza, Dr. Tapsony Endre. Zilah. 8° 117 l., 8 lev. Seres Samu kny.

VII. KÜLÖNFÉLEK.

A Careii-Nagykárolyi Kereskedő Társulat könyvtárának névjegyzéke. 1931. Carei. 8° 24 l. Kölcsey-nyomda.

Csergő Benedek. Baráti tudósító. Kolozsvár. 8° 11 l.

Építsünk otthont diákjainknak! Kiadja az Erdélyi Zsidó Diáksegélyző. Cluj-Kolozsvár. 8° 16 l. „Cultura” kny.

Fröhlich Ilona, özv. Kremnitzkyné. Házi mézestészták és méhtermékek feldolgozása. 6. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8° 29 l. Minerva rt.

Fűtés fával vagy gázzal? Tanácsok a földgázfogyasztó közönségnek. Turda, év n. 8° 7 l. „Ariesul” institut de arte grafice. (Tordai Földgáz Részvénytársaság. 1. sz. füzet.)

Garai Imre. Ne sirjon értem Rózsikám! (Tangó-dal.) — verse és zenéje. Timișoara. 1930. 4° 2 lev. Moravetz zeneműkereskedés kiadása. (Copyright by Garai I. Budapest.)

A Kolozsvári Magyar Zenekonzer-vatórium tanzsák és tananyag beosztása. Cluj. 8° 20 l. Mayer kny.

A kolozsvári Zsidó Kórház ava-

tása. Az Erdélyi Zsidó Kórház-Egyesületek kiadása. Cluj. 8° 29 l. Fraternitas ny.

Libro. Biblioteca de imprumut. — Leihbibliothek. — Kölesönkönyvtár. Catalogul No. 1. Catalogus. 1931. dec. Cluj, k. 8° 215 l. Mayer-nyomda.

Marosszentgyörgyi jód- és sósógyógyfürdő, Sângeorge de Mureș-Marosszentgyörgy. Târgu-Mureș-Marosvásárhely, év n., k. 8° 8 l. Nagy Samu kny.

Nádor József. Imádom asszonyom! Tangó dal. — verse és zenéje. Timișoara. 8° 2 lev. Moravetz zeneműkereskedés kiadása. (Copyright by Nádor Kálmán, Budapest.)

Sally, S. G. Azért se fáj... Tangó dal. *Szenes Andor* verse. — zenéje. Timișoara. 8° 2 lev. Moravetz zeneműkereskedés kiadása. Nádor Kálmán kiadása, Budapest.

A Székelyudvarhelyi Kereskedő Társulat könyvtárának jegyzéke. 1931. Odorheiu-Székelyudvarhely. 8° 32 l. Globus kny.

Szittyá Horváth Lajos. Bánom, hogy megházasodtam... Tőről met-

szett székely-góbé ária. Zongorára: —. Op. 93. H. n. (Lugos). 4° 2 lev. (A. Auspitz zeneműnyomda nyomása.)

Szittyá Horváth Lajos. Csüddön-gölő. Székely verbunk. Dr. U-né Vilma játéka után zongorára: —. Op. 30. H. n. (Lugos). 4° 2 lev. (A. Auspitz zeneműnyomda nyomása.)

Szittyá Horváth Lajos. Gondoli réám... Szövegét írta: *Horváthné Somsay Erzsébet.* Zenéjét szerezte: —. Op. 57. H. n. (Lugos). 4° 2 lev. (A. Auspitz zeneműnyomda nyomása.)

Szittyá Horváth Lajos. (I.) Rózsás kertben jártam. Töről metszett székely-góbé ária. Op. 108. (II. Felnéztél az égre... Töről metszett székely-góbé ária. Op. 84.) Zongorára: —. H. n. (Lugos). 4° 2 lev. (A. Auspitz zeneműnyomda nyomása.)

Szittyá Horváth Lajos. (I.) S, ej! haj! harmatos a kukorica levele. Töről metszett székely-góbé ária. (II. Olyan a vadgalamb, mint a büszke lány.) Op. 113. H. n. (Lugos). 4° 2 lev. (A. Auspitz zeneműnyomda nyomása.)

Szittyá Horváth Lajos. 101 székely népdal. Kétszólamú ének. Cristurul Secuiesc-Székelykeresztur. 8° 16 l.

Szittyá Horváth Lajos. Széles a Küküllő vize... Eredeti székely dal.

Zongorára: —. Op. 102. H. n. (Lugos). 4° 2 lev. (A. Auspitz zeneműnyomda nyomása.)

Szittyá Horváth Lajos. Szép a kukorica. Töről metszett székely-góbé ária. Zongorára: —. Op. 82. H. n. (Lugos), év n. 4° 2 lev. (A. Auspitz zeneműnyomda nyomása.)

Vértes Henrik. Minden álom véget ér... Tangó-dal. *Ilniczky László* verse. — zenéje. Timișoara. 8° 2 lev. Moravetz zeneműkereskedés kiadása. (Copyright by Nádor Kálmán, Budapest.)

Vug, Vasile M. Calculator de volum. Măsură și greutăți. Calcularea capacității vaselor prismatice, piramide, cilindrice, conice și sferice precum și a butoaielor neverificate. — Tabelle zur Ausrechnung der Raum-inhalte. — Térfogat kiszámítási táblázatok. H. n. (Brassó), év n. 8° 111 l. (Égető A. és K. bérnyomdája.)

Zerkovitz Béla. Az egyiknek sikerül... Dal és angol keringő. — verse és zenéje. Timișoara. 8° 2 lev. Moravetz zeneműkereskedés kiadása. (Copyright by Nádor Kálmán, Budapest.)

Zöld Zoltán dalai. Lugoj, év n. 4° 8 l. A. Auspitz zeneműnyomda nyomása.

VIII. GYŰJTEMENYES MUNKÁK ÖSSZEFOGLALÓ UTALÓI.

(Az egyes művek részletes feldolgozását lásd az illető szakoknál.)

Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. Kiadják: Az erdélyi református egyházkerület kolozsvári theol. fakultásának tanárai. Cluj-Kolozsvár. 5. *Maksay Albert.* Az exegézis problémái. — 6. *Gönczy Lajos dr.* Az igehirdetés tényezői egymáshoz való viszonyukban. — 7. *Tavaszy Sándor dr.* A theologiai irányok áttekintése. A dialektikai theologia, mint a theologiai irányok korrekciója. — 8. *Imre Lajos dr.* A kijelentés és a pedagogia. — 9. *Dávid Gyula.* Kálvin gaz-

dasági etikája. — 10. *Tavaszy Sándor dr.* A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megítélése. (A szocializmus és a kommunizmus. — 11. *Borbáth Dániel.* A vallástörténeti és a dialektikai theologiának a kijelentésről szóló dogmatikai tanításai. (A „revelatio generalis” és a „revelatio specialis” problémája.)

Élő Könyvek. Az „Ifjú Erdély” kiadása. Cluj-Kolozsvár. 10. szám. „Az Úr csodásan működik.” Bibliaköri vezérfonal. III. év anyaga.

Az *Erdélyi Fiatalok Falu-Füzetei*. Erdélyi Fiatalok kiadása. Cluj-Kolozsvár. 1. szám. Gyallay-Pap Zsigmond. A nép és az intelligencia. — 2. szám. Demeter Béla. Hogyan tanulmányozzam a falu életét?

Az *Erdélyi Katholikus Akadémia Felolvasásai*. Szerkeszti Dr. György Lajos. Cluj-Kolozsvár. I. osztály. 4. szám. Ruzitska Béla dr. Az atomelmélet újabb fejlődése. — III. osztály. 2. szám. Sulyok István dr. A kisebbségi kérdés szociológiai oldala.

Erdélyi Róm. Kath. Népszövetség. Cluj-Kolozsvár. IV. füzet. Krisztus békéje Krisztus országában.

Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár. V. sorozat. 1. sz. Makkai Sándor. Magunk revíziója. — 2—3. sz. Kisbán Miklós. Fortéjos Deák Boldizsár Memoriáléja. — 4—7. sz. Kuncz Aladár. Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból. I—II. — 8—9. sz. Thury Zsuzsa. A Szentpétery-gyerekek. — 10—13. sz. Ligeti Ernő. A két Böszörményi. I—II. — 14—15. sz. Szenteleky Kornél. Isola Bella. — 16—17. sz. Kuncz Aladár. Felleg a város felett. — 18. sz. Olosz Lajos. Barlanghomály. — 19—20. sz. Tamási Aron. Helytelen világ. — 21—24. sz. Grandpierre Emil, ifj. A rosta. I—II.

Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerkeszti: Dr. György Lajos. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 30. sz. Hofbauer László dr. A Remény című zsebkönyv története. (1839—1841.) — 31. sz. Ferenczi Miklós dr. Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év. — 32. sz. Gyalui Farkas dr. A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán. — 33. sz. Rajka László dr. Jókai „Törökvilág Magyarországon” című regénye. — 34. sz. Temesváry János dr. Hét erdélyi püspök végrendelete. — 35. sz. Bíró Vencel dr. A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében. — 36. sz. Szabó T. Attila.

Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedűskódexe. — 37. sz. Mikó Imre, Hidvégi gróf, szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében. — 38. sz. Ferenczi Miklós dr. Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év.

A *Katholikus Világ Könyvei*. Cluj-Kolozsvár. 20. füzet. Földes Zoltán. A tündöklő csillag. Szűz Szent Imre hereceg élete.

A „Keresztény Magvető” *Füzetei*. Cluj-Kolozsvár. 1. Dilworth, Lupton. Miért vagyok unitárius? — 2. Varga Béla dr. Ami örökkévaló Dávid Ferenc életművében. — 3. Haller, J. Az evangéliumok nőalakjai. — 4. Pálfi Márton. Régi unitárius költők. — 5. Nagy László, S. Modern unitárius költők. — 6. Felolvasás. Három — az unitarizmusról.

A „Magyar Nép” *Könyvtára*. Szerkeszti: Gyallay Domokos. Cluj-Kolozsvár. 43. sz. Heltai Gáspár. Halhatatlan mesék. — 44. sz. Gyallay Domokos. Hadrakelt emberek.

A Marosvásárhelyi rk. főgimnázium igazgatósága és tanári testülete által rendezett Szabad Egyetem előadásai. A marosvásárhelyi róm. kath. főgimn. igazgatóságának kiadványa. Tg.-Mureş. I. Schmidt Béla dr. Az élet örök tragédiája.

Rigó posztó-áruház *Ingyen Regénytára*. Cluj. 1. füzet. Maupassant, Guy de. A nagybácsi. — 2. füzet. Moly Tamás. A csodák szigete. — 3. füzet. Két elbeszélés. I. Alarcos bálon. Irta: A. G. Greenwood. II. A plébános úr szilvája. — 4. füzet. Szemere György. Jóska házassodik.

Tordai Földgáz Részvénytársaság. Turda. 1. sz. füzet. Fűtés fával vagy gázzal?

Trumpeldor *Könyvtár*. A „Brith Trumpeldor” erdélyi Mifkádá Rásithjának kiadása. Cluj-Kolozsvár. 1. sz. Cionista ABC. Kérdések és feleletek.

Tudományok könyve a magyar

nyelvű elemi iskolák V. oszt. számára. Cluj-Kolozsvár. 1—2. *Déri, Iuliu*. Manual de limba română și istoria românilor. — 3. *Paál Elek*. Társadalmi műveltség és alkotmánytan. — 4. *Gencsy Ferenc*. Számtan, mértan (példatárral). — 5. *Gencsy Ferenc*. Kereskedelmi és könyvviteli ismeretek. — 6. *Krebs Henrik*. Természettudományi ismeretek. — 7. *Szilágyi Márton*. Földrajz. — 8. *Simon Sándor*. Gazdasági ismeretek. — 9. *Krebs Henrik*. Egészségtan. I. rész.

Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VI. oszt. számára. Cluj-Kolozsvár. 1—2. *Déri, Iuliu*. Manual de limba română și istoria românilor. — 3. *Paál Elek*. Társadalmi műveltség és alkotmánytan. — 4. *Gencsy Ferenc*. Számtan, mértan (példatárral). — 5. *Gencsy Ferenc*. Kereskedelmi és könyvviteli

ismeretek. — 6. *Krebs Henrik*. Természettudományi ismeretek. II. rész. — 7. *Szilágyi Márton*. Földrajz. — 8. *Földes Zoltán*. Egészségtan.

Tudományok könyve a magyar nyelvű elemi iskolák VII. oszt. számára. Cluj-Kolozsvár. 1—2. *Déri, Iuliu*. Manual de limba română și istoria românilor. — 3. *Paál Elek*. Társadalmi műveltség és alkotmánytan. — 4. *Gencsy Ferenc*. Számtan, mértan és könyvviteltan (példatárral). — 5. *Gencsy Ferenc*. Kereskedelmi és könyvviteli ismeretek. — 6. *Krebs Henrik*. Természettudományi ismeretek. III. rész. — 8. *Földes Zoltán*. Egészségtan.

Ünnepnapok. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Kolozsvár. II. sorozat. 10. szám. *Illyés Géza dr. Gróf Mikó Imre*.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

természettudományi szakosztályának közleményei

SZERKESZTIK :

DR. SZÁDECZKY GYULA

szakosztályi elnök.

1932.

DR. BALOGH ERNŐ

szakosztályi titkár.

A helvetien transgressió konglomerátja és sarmatien kavicsok Kolozsvár környékén.

Az Erdélyi Múzeum Egylet Természettudományi Szakosztályának 1931. dec. 7-i ülésén tartott szakelőadás.

Irta: Dr. Szádeczky K. Gyula.

Kolozsvár környékének látszólag igen könnyen áttekinthető rétegsora van. A három vastag, uralkodó színében veres, lényegileg kontinentalis képződménynek mondható meddő, tarka üledékes sorozatot: 1. a felső kréta és az alsó eocen; 2. a középső eocen és 3. a felső oligocen idő hagyatékait, kövületes tengeri rétegek választják el egymástól, amelyek mind a Gyalui tömegre támaszkodva, látszólag egyenletesen dőlnek ÉK-re, ahogy Koch írja,¹ „a medence közepe felé.”

Ezt az egyszerű szerkezetet apróbb részleteiben azonban Kolozsvár környékén nagyon megzavarják a nagyon egyenetlen alapra lerakódott középső és felső miocen vizet áteresztő homokos, tufás és átnemeresztő márgás rétegek váltakozása folytán bekövetkezett gyakori rétegszűnések, amelyek sokhelyütt nehezen kibetűzhetővé, sőt felismerhetetlenné teszik a geológiai idők nagy vonásainak finomabb szerkezetét.

Ez az oka annak, hogy csak újabban kezdjük nagyobb figyelemre méltatni az általános vonástól eltérő egyes képződményeket, nevezetesen a durvább kavicsos, konglomerátos lerakódásokat, melyek anyagának behatóbb vizsgálata már évekkel ezelőtt arra a belátásra vezetett,²⁻³ hogy a kavicsok anyaga nem csak a Gyalui havasokból származik, ahogy azelőtt feltételeztük. Tehát a felületen látható régi alaphegységen kívül voltak más, jelenleg eltakart ilyen alapok is. A rétegdölések pontosabb vizsgálata arra vezetett, hogy az általános ÉK-i dőléstől is vannak eltérések.

Igy jutottam a Kolozsvár környékén Ny-ra nyomuló, a „mezőségi rétegeket” hátrahagyott helvetien tenger konglomerátjainak a felismerésére, amelyek teljesen letarolt, a felületen többé nem látható hegység változatos anyagáról tesznek tanúságot. Ezen konglomerátok egyes előfordulásait már más kutatók is megemlítették, de összefüggő szerepük ismerete híján stratigrafiai helyzetük hibásan lett megállapítva.

¹ Dr. Koch Antal. Az erdélyrészi medence harmadkori képződményei II. Budapest, 1900. 318. l.

² „Dări de Seamă ale Ședințelor Institutului Geologic” Volumul XIII. 22 Mai 1925.

³ Eltakart hegység az Erdélyi Medence ÉNy-i részében. Földt. Közl. LVIII. kötet. 1928.

I. Konglomerát és kavics maradékok a Nádas vízterületén.

Ehelyt tartott előadásomban⁴ rámutattam arra, hogy a középső miocen (felső mediterrán) tenger üledékei legmélyebben nem a Szamos, hanem a Nádas mentén fordulnak elő. Ennek legjellegzetesebb és legjobban megmaradt, a nyugatra előnyomuló tenger munkáját legtanúságosabban mutató konglomerátjai is a Nádas és mellékvízei mentén fordulnak elő. Ezért tárgyalásukat ezek ismertetésével kezdem meg.

1. Kolozsvár határában a szóbanlévő durva konglomerátoknak legszebb előfordulása a Papfalvi völgynek Nádasba torkolása felett, az *Asszúpatak beszakadásánál* van, ahol a baloldalon az út felett 10 m., az Adria felett kb. 373 m. magasan, egészen egy m. átmérőig emelkedő, kevésbé kopott, felső durvamészke tuskók helyenként olyan sűrűn hevernek egymás mellett, hogy szinte szálbanálló közet benyomását tesz. De a Papfalvi patak szembenlévő, jobboldali szép feltárása tisztán mutatja, hogy ezek a durva konglomerátok a bryozoás márga felett következő középső-oligocén (mériai) rétegekre rakódtak le.

A durvamészke mellett azonban mihamar megjelennek a permii verrucano kvarcitok több dm. átmérőjű, némelykor gömbölyűre kopott, nem fluviatilis képző homokjai, továbbá a vlegyászáiakkhoz hasonló rhyolith-, dacit-, andesites dacitoknak igen változatos nagyságú és alakú, némely esetben alig kopott, máskor majdnem gömbölyű egyénei. A legnagyobb, 2 méter átmérőjű eruptív-homokot innen legurúlva az úttest szélén látjuk. Az előbbieket mellett igen alárendelt szerepet játszanak a konglomerátok rétegében a kristályospala kvarcitjai, egyes lamprophyros eruptívumok, guttensteiniképző triasmészke homokjai, nagy Ostrea cserepek, tertier veres homokkővek, burdigalien korodi rétegek kőzetes darabjai.

Az asszúpatak-torkolati konglomerát tehát, kőzeteinek anyagánál fogva is egyik legérdekesebb és további részletes vizsgálatra kínálkozó geológiai előfordulása Kolozsvár határának, amelyik sok megfontolásra készítet. Kétségtelen, hogy a helvetien tenger előnyomulásakor letarolt felső durvamészke szikla itt közelben, helytállóan volt meg. A szálban álló, legközelebbi felső durvamészke előfordulások ennél a helynél mélyebb szinten vannak: nyugaton a Bácsorok nyílásánál, 2½ km. távolságban 362 m. magasan (11 m.-el mélyebben); délen pedig, a Szamos medrében, 2 km. távolságban, a vízvezeteki munkálatokkal az intermedias rétegek alatt feltárt mészkő, Meisel mérnök szíves közlése szerint, 346 m. magasan, tehát 27 m.-el az Asszútorkolat alatt van. Pedig az általános DK-i dőlésnél fogva az Asszútorkolatnál kellene mélyebb szinten lennie. Ebből az következik, hogy itt többé nem ÉK-re dőlt a felső durvamészke, amelyik kiálló sziklát képezett a helvetiai tenger fenekén.

Másrészt a sokféle, egész 2 m. nagyságot is elérő eruptívus közet, amelyik részben csak kevésbé kopott, társulva sok permii, átkristályo-

⁴ Erdélyi Múzeum. XXXVI. k. 1931.

sodott kvarcittal, kevesebb kristályospala-töredékkal, ritkán trias mészkővel; olyan alaphegységre vallanak, aminő jelenleg közelben a felületen egyáltalában ismeretlen. A Papfalvi völgy felsőbb részében később tárgyalandó konglomerátok is megerősítik ezt a felfogást.

2. A Nádasvölgy jobb oldalán, *Kisbács* határában több helyütt látható a dacittufás mezősegi márga fekvőjeként a helvetiai transgressio konglomerátjának maradéka, amelyik a felső durvamészkövet illetőleg az asszuúpatak-torkolatához hasonló viszonyt árul el. Ezt részben már Koch is ismerte és leírta⁵ mint a hójai rétegekhez sorolt „5–6 m. vastag durvamészkő- és kvarczgörélyből álló konglomerát és homokkő”-vet.

Az intermediás, vagy közelben tovább Ny-ra, a bryozoás rétegekre rakódott konglomerátot a lecsúszó mezősegi márga sok helyütt eltakarja, vagy elmáazolja. Szelvénye legtisztábban látható a Bácsorok szomszédságában lévő két árok tetején, 404 t. sz. f. magasságban, ahol az intermediás rétegekre egy m. vastag limonitos meddő márga közbejöttével rakódott le a kb. 3 m. vastag konglomerát, amelyik igen nyílt NyDNy-i dőlést sejtet. Anyaga majdnem kizárólag a felső durvamészkőnek egészen egy m. nagyságig emelkedő, kevésbé kopott görgetege, ami között csak figyelmesebb vizsgálásnál veszünk észre kevés apró fehér, fekete kristályospala kvarcit kavicsokat, melyek legnagyobbja is csak tyúktöjás nagyságot ér el. Permi kvarcit ritkaságszámba megy.

Ettől az előfordulástól ÉNy-ra $1\frac{1}{4}$ km. távolságban, Bács község felső vége felett 460 m. magasságban van egy másik hasonló konglomerát maradék, a kettő között pedig megszakadozott sorozata a szét-szórt konglomerát daraboknak. Azonban míg az árok tetején lévő előfordulás a felső durvamészkőből álló tengerpart pusztulását mutatja, addig ezeken az északibb előfordulásokon fokozatosan megváltozik a konglomerátok jellege. Az ároktól $\frac{3}{4}$ km.-re az út mentén jól látható darabok között még mindig a felső durvamészkő uralkodik ugyan, de már sűrűn akad köztük egész 3 dm. nagyságig emelkedő, nem átkristályosodott, veres permi és fiatalabb, zöld homokkő, valamint kisebb, részben kevésbé kopott kristályospala-kvarcit is.

Ennek folytatásában ÉNy-ra a lecsúszott mezősegi rétegektől eltakart bryozoásmárga párkányon eruptívus hömpölyök: rhyolith, fekete zárványos andesit egész egy m. nagyságig, átkristályosodott permi kvarcit részben gyengén koptatva és csillámpala kvarcit, nagylevelű, biotitos csillámpala, ritkábban barna, guttensteni típusú mészkő, aprószemű, fehér (lunzi-féle) kvarcit, továbbá hematitgörgeteg is kezd megjelenni az erősen megfogyott durvamészkő társaságában, mutatva a lényegesen megváltozott partviszonyokat. Középső oligocen (mérai) jellegű homokos mészkőnek 4 dm. vastag, másfél m.-nyi táblája is látható itt, lecsúszva a bryozoás márgán; jeléül annak, hogy az előnyomuló tenger itt az oligocén üledékeket is elérte.

⁵ Dr. Koch Antal. A m. kir. Földtani Intézet 1883 évi felvételi jelentése 333. lap. Az erdélyrészi medence harmadkori képződményei I. 30. (288.) lap.

3. A Kolozsvártól távolabb eső vidékre vonatkozólag régebbi kirándulási jegyzeteimben látom, hogy a kishácsi előfordulásoktól Ny-ra a *szucsági Kőszegő É-i*, valamint D-i aljában, 460 m. körüli magasságban fordulnak elő egy m. nagyságú andesitesdacit hömpölyök is a tufás mezőségi rétegek alatt. Az északi oldalon a Kiskút felett 465 m. magasan van igen nagy verrukano és durvamészke hömpölyöknél összeálló konglomerátja.

Szemben, a Nádas baloldalán, Bács határában a község Ny-i végén, 1916-ban az utolsó ház felett 460 m. körül magasságon $1\frac{1}{2}$ m. nagyságot is elérő eruptivuskókat láttam, felső durvamészke és apróbb kristályospala kvarcitok társaságában.

4. Tovább Ny-ra $3\frac{1}{2}$ km.-re az *Andrásháza É-i* oldalán emelkedő Kerekrügén, szintén 460 m. magasság tájon, 2 m.-es rhyolith-hömpöly, továbbá andesites dacit, permi és egyéb kvarcit fordul elő.

A Nádas mentén a legtávolabbi Ny-i előfordulás, amit ismerek, a magyarnádasi vasúti állomás déli oldalán emelkedő Vereb erdő szögletén van, ahol 510 m. körüli magasságban fél m. nagyságig emelkedő rhyolithot, dacitot és sok andesitet láttam permi- és kristályospala kvarcit, ritka guttensteini mészkőkavics társaságában, felső durvamészkővön. Az eruptivus kőzeteknek itteni tömeges megjelenéséből közeli szálbanálló szikla pusztulására kell következtetnünk. Ez a legnyugatibb előfordulás $7\frac{3}{4}$ km. távolságban van a 373 m. magas asszúputaktorkolatától, ami a helvetiai transgressios fenéknek a Nádas mentén 17.6 pro mill. esésére vall.

5. A Nádasvölgy baloldali vízterületén, Mérától K-re, a Csipkés-árok felső részén, a Szilvásrét tetején Ny-ról jövő árokban, 530 m. magasan láttam egész 2 m.-ig emelkedő, szögletes eruptivus tömböket, verrucano konglomerát-, veres kvarcit-homokkő-, kristályospalával együtt. Az árok felső részében corbulás, cyrenás felső oligocen rétegek fordulnak elő, melyeket homokos, feljebb márgás dacittufás mezőségi rétegek, sőt a 673 m. magas Hétölesfatetőn szarmatahomokkő fed be. Tehát térképeink tisztán felső oligocénja itt helyesbitésre szorul.

Az előbbiekhöz hasonló durva konglomerátokat Ny-on, a Ki oldal h. Ny-i lejtőjén, az erdőszélen is megtaláltam ebben az 530 m.-es magasságban, a mérai rétegek felett a mezőségi aljában, vlegyásztípusú mikrogránit, mesozoos dolomit, mészkő, permi kvarcit képében. Ez a mezőségi fedő is hiányzik térképeinken. Tovább északon, a Hétölesfa nyugati oldalán, 580 m. körüli magasságban is nagy dacit és kvarcit hömpölyöket figyeltem meg.

6. Korod felé, a Hétölesfa északi oldalán 560 m. magasan találtam durva kavicsokat, dacittufás mezőségi rétegek alatt. Korod község területén, ahol térképeink dacittufát jelölnek, helyenként a felületre kerül a felső oligocén tarka üledéke. Korodtól DK-re, a Papfalvi völgy Ny-i oldalán 520 m.-re száll le a mezőségi rétegek alján lévő szétszakadt konglomerátos szint.

7. Papfalva és Kolozsvár közti területet részletesebben bejártam az utóbbi időben, minek alapján a közvetkezőket közölhetem. A legutóbb említett korodi előfordulástól DK-re másfél km. távolságban, a

Papfalvi völgy Ny-i oldalán vezető út mellett, egy elhagyott, kezdetleges kavicsbányában látható konglomerát szintje, hirtelen 92 m.-el, 428 m.-re esik le. Ez a 63,3/00 esés a papfalvi templomtól jövő árokmenti, K-Ny-i irányú réteg-elmozdulásnak a következménye. A Mérától K-re eső területen tapasztalt hirtelen esése a konglomerátok szintjének, valószínűnek mutatja ennek nyugati irányban hosszabb kiterjedését.

A papfalvi árokmenti elmozdulás északi oldalán, 455 m. magasságig a felső oligocen veres márga üledék tart, amit Koch is megemlíti könyvében (II. 25. l.), aquitanien Pusstaszentmihályi rétegekhez sorolva. 485 m.-ben a Japuristé-n a Peeten solariumos burdigalien van szálban. A felette következő fehércsillámos finom sárga homok és sósavval nem pezsgő agyagréteg pedig a helvetienhez fog tartozni, mert e kultúrával takart hely felett, 20 m.-el magassabban már a falu feletti csúszott dacittufás perem következik, alsó részén sok opálos homokkővel.

Míg az elmozdulás É-i oldalán a felső oligocen és alsó miocen rétegek a papfalvi patak felett vagy 70 m. magasan követhetők, addig ennek D-i oldalán a patak szintjén is homokos, márgás rétegek váltkoznak egymással, amelyekben a falu alatt 1/2 km.-re a bal partról származó gyűjtéséből *Globigerina regularis*, *Globigerina bulloides*, *Glob. inflata*, *Orbulina universa*, *Peneroplis pertusus*? *Textularia carinata*, *Text. Mayeriana*, *Bulimina pupoides*, *Rotalia soldanii*, *Discorbina planorbis*, *Truncatulina* sp., *Polystomella crispa*, *Polystomella Fichtelii*, (valamennyi d'Orb) *Tellina* sp-t volt szives meghatározni 1914-ben dr. Vadász Elemér. Ezeknek helvetienhez tartozása tehát kétségtelen.

Visszatérve e patak jobb oldalán 428 m. magasan lévő, 4 m.-es darabokban keményen összeálló, homokkőbe átmenő, konglomerátos tuskókra: ezeknek uralkodó anyaga egész 4 dm.-es darabokig emelkedő verrucano konglomerát és átkristályosodott veres és szürke kvarcit és sokkal kisebb fehér és fekete kristályospala kvarcit. Alárendelt szerepet játszik bennük a legfeljebb 1,5 dm.-es, kevésbé kopott, zöldes színű dacit és szürke, vagy fekete, némelykor réteges, porphyros rhyolith. Ritka az aplit és az erősen kristályos biotitos csillámpala. A kiszabadult hömpölyök lehúzódnak az úttól egészen a patakig.

8. Szakadás a neve az itt kezdődő dülönnek, amelynek következő hepe-hupás szakasza régen lecsúszott mezőségi-rétegeket árul el. Ennek végződésével a Papfalvi patakon 410 m. magasságban átvezető hídnál ismét megjelennek a széthullt konglomerátok és követhetők tovább is, a patak mindkét oldalán vagy 400 m. hosszú szakaszon, ahol 2 m. vastag kövek is vannak. Az összetételükben résztvevő, tengeri kopású darabok azonban kisebbekké válnak, méreteik 1 dm. alatt maradnak és a kristályospala kvarcitok felszaporodnak annyira, hogy a permi kvarcitokkal kb. egyensúlyt tartanak, az eruptívus alkotórész pedig megfogy. Fehér gneisz, nagyon ritkán sárga, márgás mészkő, a híd közelében pedig durvaszemű dolomitos mészkő is akad köztük. Lejjebb, a patak bal oldalán egy tekintélyes, lecsúszott mezőségi szakasz következik: aljában, a völgy talpa felett néhány m.-el és magasabb szinten is forrásos sávval.

9. A hídtól délre kb. egy km. távolságban, 386 m. magasan a t. sz. f., 4 m.-el a patak szintje felett a *Coasta comori* aljában, egy forrás és az út alá vezető odú között, helytállóan találjuk az előbbieknél sokkal durvább konglomerátot, meszes kötőanyagú, 3 m. vastag réteget alkotva. Ebben uralkodólag 4 dm. átmérőt is elérő, sűrűn egymás mellett lévő eruptívus tömböket: mikrogránitot, fluidális szerkezetű rhyolithot, dacitot látunk. A már az előbbieken említett kőzeteken kívül 6 cm.-es, gömbölyűre kopott márvány, a Bihar aprókristályos tithonmészköveihez hasonló fehéres-szürke mészkő is akad benne. Kristályospala és permi kvarcit a felső, ökölnyi kavicsos részében szaporodik fel.

Ez a, csak néhány m. szélességben látható durva üledék fokozatosan átmeny az úttest tulsó oldalán, a fedőben, szélesen feltárt mezőségi finom homokos rétegsorba, amelyik vékony márgás betelepüléssel vezet át a felső dacittufás szintbe.

Ettől az előfordulástól mindössze 2 km.-re következik az Asszú-patak torkolatánál 373 m. magasan, szintén szálban álló, elsőnek leírt, 2 m.-es eruptívus hömpölyt is tartalmazó konglomerát. Kétségtelen tehát, hogy ezen a tájon eruptívus sziklamaradékot tarolt le a transgrádáló helvéciai tenger, amelynek maradványai nyugati irányban egészen Magyaránádasig követhetők. Északra Papfalva felett az újra szaporodó eruptívus anyag, délen a Nádas mentén pedig a felső durva-mészkő, jól mutatja a letarolt partrészeknek gyors változását. A helvéciai transgressió konglomerátjának emelkedése a papfalvi völgy alsó szakaszában a 4 km. távolságban végződő Szakadás tetejéig 55 m., tehát ezre 13.7 m. Ez a — összesen közt legkisebb — lejtő mutatja a kardosfalvi mélyfenék szélességben való kiterjedését.

II. Szarmata konglomerát a Lombin és a Csillaghegyen.

A papfalvi völgyben lévő, fennebb tárgyalt durva konglomerátok geológiai helyzetének megismerését szakadottságán és vékonyságán kívül nehezítette az a körülmény, hogy Kolozsvár környékén ismeretes a dacittufa szintje felett a sarmatien alján egy másik vékony konglomerátos réteg is. Mivel nemcsak a dacittufa, hanem a felette lévő homokos rétegek is a gyakori csúszások révén lekerülnek a völgyek aljára, közel állott az a gondolat, hogy a völgy alján lévő konglomerátok is a szarmata fedőből származnak.⁶ Szükségesnek mutatkozik tehát a Lombi- és Csillaghegy peremén előforduló konglomerátoknak összehasonlító vizsgálata.

1. Ezeket eredeti helyükön legtisztábban Papfalva DK-i része felett, a régi Macskási-féle kuria irányában, 574 m. magasan, tehát 146 m.-el a Szakadás helvéciai konglomerátja felett, a peremet alkotó merdek felső részén találtam meg. Itt kezdődik az a lankás emelkedés, amelyik a Lombinak DK-re egy km.-re lévő legnagyobb, 684 m. magas tetejéig egyenletesen kitart. A konglomerát a község keleti vége felett

⁶ Erdélyi Múzeum. 35. évf. 1930. 41. l.

húzódó, uralkodóan aprószemű sárga homok-, vékony homokkő és márgás rétegekből álló meredeknek a felső tagja. E rétegsor alatt következik a község északi végén összefüggő vonulatban látható dacittufa.

A konglomerát egy m. vastagságot alig elérő, gyenge meszes kötőanyagú köréteget alkot, amelyik szétmállva többé-kevésbé gömbölyű kopásával tengeri származásra valló görgetegeket, kavicsokat bocsát le. Ezek legtöbbje kristályos palából származó kvarckavics, egész 2 dm. nagyságig. Ezután mindjárt permi, többnyire veres színű kvarcit-homokkő és verrucano darabjai következnek. Kisebb mennyiségben találunk köztük egész 4 dm. nagyságig felső durvamészköhöz hasonló lithothamniumos, gumós mészkövet, amelyek alakjuk által is közeli származásra vallanak. Ritkán eruptívus kőzetek is akadnak, nevezetesen galambszürke, fehérre málló, 1–3 mm.-nyi földpátot, kvarcot, biotitot tartalmazó rhyolith.

Ezt a konglomerát réteget északra kb. $\frac{1}{4}$ km. távolságban levő Bunyi gödör jobb oldalán is hasonló magasságban találtam meg. Alatta a meredek falon a laza homokot megerősítő vékony homokkőtáblák és márgarétegek lényegileg szintes helyzetet árulnak el, csak igen figyelmes vizsgálódással lehet rajtuk némi É-i, vagy ÉK-i dőlést észrevenni.

Az összefüggő, 4 dm. vastag, apróbb kavicsos, konglomerátos réteg felett is mutatkoznak még vagy 10 m. magasan, elszórtan durvább kavicsok.

Összehasonlítva ezt a konglomerátot a 146 m.-el alatta, a Papfalvi patak tulsó oldalán lévő konglomeráttal, megállapíthatjuk, hogy habár a mindenütt előforduló kristályospala és permi kvarcitot tekintve van is köztük hasonlatosság, de a kővé vált réteg anyaguk vastagsága és anyaga a köztük lévő különbséget egészben véve kétségtelenné teszi. A helveciaiban sokkal több és változatosabb a bihartípusú eruptívum; a rhyolith mellett dacit és aplit is van, hiányzik a lithothamniumos mészkő, ami itt a legnagyobb darabokkal van képviselve. A kő is sokkal tömörebb, mint itt, pedig ha felülről csúszott volna le, éppen ellenkezőleg, megviselt állapotban kellene lennie.

2. Szarmata konglomerátnak apróbb, széthullt kavicsaira akadtam a Lombi tetőtől DNy-ra, 624 m. magasságban is. Ennek közelében, a délre eső, vad Gebeárokban is előfordul nagyobb kristályospala- és permkvarcit. Itt, távolabb az eltakart alaphegyégtől, többé nem homok, hanem márga az uralkodó kőzet, ami között lévő finomszemű homokkő rétegek mutatják a majdnem vízszintes, pár fok alatt ÉÉK-re dőlő települést.

A felső konglomerátnak lecsúszott, szétszakadt darabjait találjuk a papfalvi felső úton, az 539 m. magasan lévő feszületnél és tovább délre 400 m. távolságban 522 m. magasan. A feszület egész 4 dm. vastag, szétszakadt körétegeiben lévő kristályospala és permkvarcit kavicsok közül csak a legnagyobbak érik el a 12 cm. nagyságot. Említésre méltó jelenség, hogy köztük 3 cm.-nyi, durvaszemű gneiszgránit is előfordul és biotitos, muszkovitos csillámpala kavicsok is elég sűrűn mutatkoznak. Tömör mészkő, szarukő és aplitgneisz csak gyéren akad köztük.

Figyelmet érdemel, hogy míg délen, a Nádasvölgyhöz közelébb eső területen, az egész Asszúpatak mentén, valamint a Gebeárokban is márga az uralkodó kőzet, minek következtében igen sok csúszás van, szétszórt dacittufa rétegekkel; addig északon, a durva helveciai konglomerátokkal kapcsolatban nemcsak azok közvetlen fedőjében, hanem a magasabb szinten is homokos rétegek uralkodnak. Ezek területén kevesebb és kisebb a csúszás. Az alátámasztott egész területen a rétegek települése közel vízszintes, kevésbé zavart. Ebből származik a Papfalva feletti szakadásoknak sajátságos képe. Mint egy hatalmas amphiteatrum, úgy veszi körül Papfalvát a homokos fal, melynek katalánában fekszik az első számottevő, vizet adó márgás réteg alatt a falu. Papfalva felett északon, 550 m. magasságban, hosszan húzódik egy 4 m. vastag dacittufavonulat.

3. Ennek a tufának helyén álló folytatását déli irányban csak a Kolozsvár felé jövő Lombiárok felső részén, 512 m. t. sz. f. magasságban, az erdőszélén, a „Kicsi kút” forrás felett 5 m.-el ismerem. Felette, az árok sűrű bozótjában, 535 m. magasan, finom sárga vízszintesnek látszó homokos rétegek sorában megtaláltam a vékony, durva homokos konglomerát réteget is. Tehát ez 162 m.-el van az Asszú helveciai konglomerátja felett. Ennek anyaga uralkodólag csillámpala kvarcit. De találtam az árokban $1\frac{1}{2}$ dm.-es permkvarcitot, amelyik magasabb szintből származik. Az árok K-i oldalán, a leszakadt szegély 528 m. magasságában, széthullt apró kavicsok közt biotit-kvare-rhyolithot és biotitos csillámpalát is találtam. Ezek alapján ennek a szarmatakonglomerátnak esése a Papfalva-kolozsvári szakaszon ezerre 13 m.-nek adódik.

III. Konglomerát- és kavicsmaradékok a Szamos vízkörnyékén.

1. Helvetien transgressio a Szamos baloldalán.

A mezőségi rétegek a Szamosnak Kolozsvártól nyugatra elterülő vízkörnyékén jóval magasabb szinten kezdődnek, mint az előbbieken tárgyalt Nádas vízkörnyéken. Dacittufás márgát a Gorbó-patak kezdő lejtőjén 720 m. t. sz. f. magasságban is ismerek. Ilyen körülmények között előre lehet várni, hogy a csúszások még nehezebben felismerhetővé teszik a helveciai transgresszió vékony, durvább maradványait. De, hogy azok itt is megvannak, arról a nádasmenti tapasztalatok alapján, a mezőségi rétegek alsó szintjének figyelmesebb vizsgálata útján, könnyen meggyőződhetünk.

A helveciai transgresszió a *Hója vonulata* mentén, a felső oligocen finom, uralkodólag veres üledékét súrolta, ezért itt csak apróbb, távolabbról jött, többnyire kristályospalából származó, gyakran fényesre kopott fehér kvarckavicsot, vele a vonulat nyugati részén felső durvamészövet hagyott hátra. Ezek nyomozását azonban nagyon megnehezíti a felette következő, a tetőn dacittufával végződő mezőségi fedőnek csipkés leszakadása.

1. Legkeletibb előfordulása, Törökvágástól Ny-ra, az erdő bokros végződésénél, 410 m. körüli magasságban, egy szürkés-fehér kavicsos homok, a világháború végén, felhasználás tárgyát is képezte. Tovább, Ny-ra, a Törökvágástól vagy 900 m.-re dr. Veress professzor kertjében, 439 m. magasságban, 11 m.-el a tető alatt találtam galambtojásnyi, csillámpala kavicsot. Még tovább, a táborkari térképen Hójatetőnek nevezett Kányafő oldalán már 458 m. magasan fordulnak elő a rendesen fényesre csiszolt, de némelykor kevésbé kopott, 4 cm. nagyságot is elérő apró fehér, ritkán fekete kvarckavicsok, amelyekkel együtt már durvamészkkő és homokkő is megjelenik a mezőségi homokos márga aljában.

2. A Kányafőtől Ny-ÉNy-ra $\frac{3}{4}$ km.-re a 488 m. magas átjárón a bryozoás márga van a felületen, amire e kavicsos réteg közbejöttével következik az egész vonulaton dacittufás és opálos homokkőves mezőségi. Kavicsok, dacittufával, opáloskővel vegyest, természetesen a mélyebb szinten is előfordulnak itt, valamint tovább Ny-ra a Hajtás földön, ahol 470 m. magasan, elszórt kvarckavicsok társaságában, már 8 cm. nagy, tengeri kopású aplittgneiszt és aprószemű gránitot is találtam.

A Hajtásföld nyugati részén a mezőségi réteg által alkotott peremnek egy szembetűnő leszakadása, csúszása következik vagy 400 m. széles szakaszon. Ennek keleti szegélyén a kavicsos szint alatt, 456 m. magasságban, egy kezdetleges vízmosás a bryozoás rétegek felett egy kevés veres, felső oligocen márgát tárt fel. Későbbi beható vizsgálatoknak kell eldönteni, vajjon az itteni nagy lecsúszás, amelyekkel kapcsolatban a Codoriste majortól ÉK-re vagy 150 m.-re, 435 m. magasságban a bácsi árok tetején lévőhöz hasonló konglomerát van feltárva, a keleti oldalon régi kibányászás által is jól látható felső durvamészkkő vonulata irányában, nem meridionalis irányú vetőt takar-e? Hasonló, kisebb lezökkenésre a Kányafő K-i oldalán lévő mélyedés viszonyai is engednek következtetni.

Ezen a feltáráson, amelyet dr. Tulogdy is említ,⁷ a meszes kötőanyagú, kővé meredt konglomerátban erősen uralkodik a 3—4 dm.-ig növekedő, lekopott durvamészkkő, ami közt kevés kristályospala kavics is van. E konglomerát az itt lévő mélyebb vízmosás keleti oldalán kb. 20 m. széles, meredek szegélyen van feltárva. A vízmosás nyugati oldalán felső durvamészkkő van szálban, ami felett a Szt. Pál tető dacittufás mezőségi rétege aljában 480 m. magasságtájon, a cserjés alatt, ismét látható a kvarckavics.

3. Szt. Pál tetőtől nyugatra a Nyírfás oldal K-i részén a felső durvamészkkő kijön a tetőre, Ny-on azonban e mészkövet az intermediás réteg borítja, amelyen a Bongár-patak Ny-i kezdő árka felett 559 m. magasságtájon sűrűn fordulnak elő részben tengeri kopású durva kavicsok: 1½ dm.-es kristályospala kvarcit, 2 dm.-es permi veres kvarcit, hasonló nagyságú kvarcos kővülta tuskó. Az 1 dm.-nél kisebb, gyakori kristályospala kvarcitok között vannak lapos, fluviatilis képűek is, amit könnyen érthetővé tesz az a körülmény, hogy e hely felett, a

⁷ Erdélyi Múzeum. 35. évf. 10—12. szám.

617 m. magas Csigadombon van a Tulogdytól leírt⁸ pliocen Szamoskavics. A hosszantartó erozió csak a durva üledékeket hagyta itt hátra.

4. Dacittufás mezőségi rétegeknek foszlányaira a Törökvágás K-i folytatásaként húzódó Fellegvár vonulatában is akadunk. A helveciai transgressio kavicsainak a felismerését ezen foszlányok aljában nagyon megnehezíti a tető vastag diluviális kavicsrétegének legurult darabjaival való keveredés. A Fellegvár tűzérkantinjával szemben lévő pincének ásásakor, 1922. évben azonban a pleistocen kavics alatt a mezőségi réteget lehetett látni, ami dacittufás cserepekkel tovább DNy-ra a kertekben a mélyebb szinten is a felületre kerül.

Ezek alapján a Szamos baloldalán az előnyomuló helveciai tenger konglomerátjainak lejtőjét a Nyírfás oldalig terjedő szakaszon 1 km.-re 22 m.-ben állapíthatjuk meg. Ennek legnagyobb részét: finom, felső oligocen feneket súrolt, amelyen távolabbról származó kevés, apró kristályospala kavicsot rakott le. Nyugati részén, a Hajtásföldön azonban a majdnem tisztán csak felső durvamészkből álló nagyobb tömbök elárlják a sziklás part pusztulását.

Igen nagy különbség, a Nádas vízterületének északra eső vidékével összehasonlítva, a Szamos mentén a Vlegyásza-Bihar típusú eruptívumoknak, továbbá a mesozoi mészköveknek a hiánya és a permi homokoknak is egészen jelentéktelen szerepe.

2. A helvetien transgressio nyoma a Szamos jobboldalán.

A Szamos jobboldalának Kolozsvártól délre lévő lejtőjével legutóbbi előadásomban foglalkoztam.⁷ A csúszásoknak, szoliflukciónak Kolozsvár egész határában itt van a legbonyolultabb szerepük. Az eltakart tarka felső oligocen üledék nyomára a Házsongárdon és környékén ezen előadásomban több helyütt reá mutattam. Azóta a református kollegiumtól délre a zsidótemetőn át nyitott új utcával, a Szamos felett 35 m. magasán húzódó diluviális kavicsréteg fekvőjében feltárták a tarka, felső oligocén forgácskúti rétegének letarolt maradványát.

1. Ezen előadásomban a Szamostól délre 6 km. távolságban a Nagyoldal meredékén 535 m. t. sz. f. magasságban állapítottam meg a felső oligocen felületét, amelyre 2 m.-el feljebb már a burdigalien és biztosan meg nem vonható határral, 543 m.-ben pedig a helvecien zöld márgája és dacittufája települ. A transgressio tehát ezen a finom, nem sértetlen helyzetű alapon minden látható nyom nélkül haladt át. Annak magasságát 540 m.-re tehetjük.

2. A Nagyoldaltól É-i irányban 1½ km. távolságra a monostori Pappatak K-i oldalán emelkedő domb nyugodt településű felső oligocen corbulás homokkőven azonban, amelyre gipszes mezőségi márga csúszott le, 470 m. magasan már sűrűn találunk többnyire pegmatit.

⁸ Ugyanott 3. l.

⁹ Erdélyi Múzeum 36. évf. 4-6. sz. Adatok Kolozsvár környékének geológiájához.

kristályos-palakvarcit-, kevesebb aplitgneisz-, rhyolithkavicsot egész $1\frac{1}{2}$ dm. nagyságig. Ezek helyzetüknél, anyaguknál, nagyságuknál fogva is a helveciai transgressio — kissé lecsúszva lévő — hagyatékaiknak bizonyulnak, és — mint később látni fogjuk — lényegesen különböznek a felettük kis távolságban következő szarmaciai kavicsoktól. A nagyoldali előfordulás $3\frac{1}{2}$ km. távolságban esik délre a hójaitól, ami $28\frac{00}{00}$ lejtőnek felel meg. A Hója 439 m. magas kavicsosa és a tőle É-ra 2 km.-re lévő Asszúpatak torkolati 373 m.-es, legmélyebb helveciai konglomerát közti lejtő azonban már $33\frac{00}{00}$.

3. Az előbbi transgressziós maradványtól Ny-ra, a Kányafővel szemben, a monostori Gálcerén (a 28 ezres táborkari térképen „Gálser“), az erdőnek veres, homokos, valószínűleg felsőoligocen üledék mállásából származó talaján, 460 m. magasság táján találtam apró, fényes kvarckavicsokat és 11 cm. nagy, szögletes, nem fluviatilisképű kvarcot. Tovább Ny-ra a Gorbó-patak felett, az erdőszélen 470 m. magasan, a dacittufás mezőségi fekvőjében terjedelmesen mutatkozik összefüggő kavicsos terület: uralkodólag kristályospala-kvarcit és csillámpala, 2 dm. nagyságig emelkedő darabokkal. Ezek között is vannak lapos, fluviatilis képűek, amit érthetővé tesz dr. Tulogdytól a Ny-i szomszédságában lévő 571 m. magas Gorbótetőről leírt pliocén szamoskavics.

Említést érdemel, hogy lényegtelen különbséggel hasonló magasságban találtam a helveciai transgressziós kavicsokat északra, $2\frac{1}{2}$ km. távolságban a Kányafő táján, valamint keletre $2\frac{1}{2}$ km. távolságban a Pap-patak keleti oldalán is. Déli irányban azonban lényegesen emelkedik a helveciai transgresszió termékeinek szintje, ami már a Nagyoldalra vonatkozóan közölt 540 m. magasságból és kitűnik.

Régi megfigyeléseimből tudom, hogy a Gálcerétől déli irányban 3 km.-re a Nyíresen 600, 7 km.-re Szelicse község felett pedig 720 m. magasan fordul elő dacittufás márga, utóbbi helyen ezzel kapcsolatban kavics is. Ha ezek a — még ellenőrzésre szoruló — adatok helyeseknek bizonyulnak, abban az esetben itt km.-enként 35 m.-es emelkedéssel állunk szemben. Ez azt jelentené, hogy a helveciai transgressio áttért a Hésdát vízterületére.

3. A szamosmenti helvetien kavics kapcsolata a sarmatien kavicsal.

A Nádas vízterületén leírt viszonyokkal való összehasonlításért szükségesnek látom a szamosmenti helveciai kavics előfordulásokkal kapcsolatosan az itteni szarmata kavicsokról is megemlíkezni.

A Szamos baloldalán csak a Kányafő legtetőjén ismerek a dacittufa szintje felett előforduló, tehát szarmáciainak vehető kavicsokat. Ezen az elmosott, csúszásos hegyen a helveciai transgressio kavicsának szintjét nem lehet egészen pontosan megállapítani. Az azonban kétségtelen, hogy a felső kavicsszint közel, kb. 10 m. magasságban van az alsó helvetien felett. Tovább nyugaton nem ismerünk szarmatarétegeket.

A Szamos jobb oldalán, a monostori Pap-patak K-i lejtőjének felső

részeről, mozgott területen, leírt helveciai kavicsok felett 7 m.-el, 477 m. magasan, egy legújabban nyitott homokgödörben, már a szarmata homok között lévő, 1 m. vastag kavicsos rétegre akadtam. Ez, uralkodólag kristályospala-kvarcit anyagával, csak ritkán 1½ cm.-t elérő nagyságával, tisztán mutatja a kiédesülő szarmata tenger idejében lényegesen megváltozott viszonyokat. Ebben permkvarcit, aplitgneisz, rhyolith igen alárendelt szerepet játszik.

Innen DK-re 3½ km. távolságban a feleki tábla megszakadt északi szegélyén Gruin 680 m. magasan ismerem ezt a kavicsos réteget, amelyik az új orthodox zsidótemető ÉNy-i szögletén, lecsúszott helyzetben 450 m. magasan, tehát még a Pap-patak mellékinél is 27 m.-el mélyebb szinten fordul elő. A konkrecios gömbökkel is feltűnő, szarmata homokrétegek lecsúsztak a Pap-patak fenekéig, északi irányban pedig, mint idézett előadásomban említettem, a Görögtemplom-utcában 380 m. magaságig. Ezek az eredeti helyükről nagyon eltávolodott előfordulások a lejtő megállapítására nem alkalmasak.

IV. Összefoglalás és következtetések.

Az előadottakból az tűnik ki, hogy a helveciai tenger Kolozsvár vidékén nagyon egyenetlen feneken nyomult előre és útjában nagyon különböző kőzeteken gázolt keresztül. Legközelebb, a Fellegvár-Hőja vonulatában a felső oligocen, uralkodólag laza, veres üledékén, a Kánya-fő táján azonban már az ebből kiálló bryozoás márgán síklik át, hogy távolabb, a Codoriste major, Kisbács, Asszúpatak táján a felső durvamészke szikláit rombolja. Még távolabb azután a mesozoi- és paleozoi üledékek és kristályospala területén hatalmasabb, változatos fajtájú eruptívus sziklák kerülnek útjába.

Ennek a Kolozsvártól ÉNy-ra eső eruptívus területnek több centrumát árulják el a kavicsok, amelyek közül legjelentősebbnek látszik a Papfalvi-patak, Asszúpatak, Kamara közti szakasz. Egy eltemetett, eddig ismeretlen új kéregrész képe bontakozik így ki a helveciai kavicsok nyomán. Másrészt ezek a konglomerátok a többi képződményekből felismerhetetlen elmozdulásokra irányítják figyelmünket. Ezek alapján a helveciai lerakódások idejét megelőző és később is folytatódott kéregmozgásokra, az általános ÉK-i dőlésse ellenkező réteghelyzetre kell következtetnünk. Erre vall az a nagyon feltűnő jelenség is, hogy az Asszútorkolat helvetien konglomerátja felső durvamészke szirtjétől É-ra a Papfalva feletti szarmatien konglomerátban 200 m.-el magasabb szinten fordulnak elő hasonló lithothamniumos mészkőtuskók.

Ahol csúszások nem zavarják a rétegsorozat eredeti helyzetét, ott a durva transgressziós konglomerátok fokozatosan finomabb, homokos rétegekbe mennek át, ami szintén a szirtek autochton jellege mellett bizonyít. Legjobban láthatjuk ezt a Papfalvi-patak mentén, ahol a vastagabb homokrétegekkel kapcsolatban a csúszásoknak is kisebb a szerepük. A Nádas-, de különösen a Szamosvölgy mentén már a csúszások a legtöbb helyütt megzavarták a rétegek eredeti összefüggését.

Az előnyomuló tenger legmélyebb fenéke a Nádas mentén Kardosfalván van. Ez a merev, ráncosodásra képtelen fenék tufatanulmányokban kimutatott ráncos Kolozsvár-visai teknő ÉNy-i részével állott kapcsolatban. A teknő DNy-i részének a kolozsvári Pap-Gorbó-patak-Kányafői, már magasabb szinten lévő lankás fenék volt a folytatása. Ezekről a helyektől távolabb É-ra és D-re, az eltemetett kristályos hegyek területén, hirtelen emelkedett a fenék. A jövőendő feladata megállapítani, vajjon az itteni meredek lejtőknek részben nem-e késői, tán intruziókra visszavezethető helyi emelkedések az okai?

A helveciai transgressiora következő idő legjelentősebb eseménye Kolozsvár környékén a dacittufa vulkáni kirobbanása volt, aminek kezdete a Medencében több helyütt a transgressioval esett össze. Közel áll tehát a gondolat, hogy az előnyomuló tenger vízének repedéseken át a vulkáni fészkekhez férkőzésében keressük e robbanások okát.

Abból, hogy a helvetiai transgressio konglomerátját a Papfalvi-patak mentén a szarmata konglomeráttól 146 m., lejjebb az Asszúpatak-nál 162 m. vastag, uralkodólag homokos üledék választja el, Monostor és Kányafő táján pedig csak 10 m. körül van e két réteg egymástól távolságra; arra kell következtetnünk, hogy a Kardos-Papfalvi legnagyobb mélyedés ebben a katasztrófás időben rohamosan betöltődött üledékekkel és a sarmatienben már a Szamos mentére helyeződött át a legmélyebb fenék. A depresszióknak ezt a déli irányban való eltolódási tendenciáját fokozott mértékben mutatja később a pontusi és levantei vizeknek délre vándorlása, az északon kezdődött szárazföldi kiemelkedéssel kapcsolatban.

Die Transgressionskonglomerate der Helvetien und Schotter der Sarmatien in der Umgebung von Klausenburg.

*Vorgetragen in der Versammlung der naturwissenschaftlichen
Abteilung des Erdélyi Múzeumegylet am 7-ten December 1931.*

von Dr. Julius v. Szádeczky-K.

Das Erkennen der richtigen Lage der marinen Konglomerate der Umgebung von Klausenburg, haben die mächtigen fluviatilen Szamoskonglomerate, die — wie Dr. Tulogdy gezeigt hat, — unter Anderen, auf dem Csigadomb 256 m. hoch über der jetzigen Szamos vorkommen, u. auch die häufigen Rutschungen, vielfach verzögert. Es sind hier zwei gröbere marine Konglomeratschichten vorhanden, die von einander am auffallendsten durch die, zwischen ihnen vorkommenden Dazituffschichten unterscheidbar sind. Die untere, mächtigere ist das Produkt der helvetischen Transgression, die obere gehört dem Sarmatien zu.

Sie sind auf dem Wassergebiete des Nádas besser erhalten geblieben. Die Mächtigkeit der helvetischen Konglomerate bleibt unter 4 m. Er ist nur dort gut ausgebildet, wo die Transgression feste Gesteins-

massen (Grobkalk, verschiedene Eruptivas, mesozoische Kalksteine, Permquarzite und Konglomerate, Kristallinschiefer) gestreift hat.

Auch durch diese Konglomerate ist es möglich sehr genau festzustellen, dass das tiefste Niveau der helvetischen Transgression nicht der Szamos, sondern der Nádas zu fällt. Die Gefälle des Meeresboden ist sehr verschieden. Von der tiefsten Stelle, in 373 m. abs. Höhe, neben der Asszubachmündung gegen W, bis zu der Eisenbahnstation Magyarnádas, beträgt es 17.6/100 gegen N bis Papfalva 13.7/100, weiter bis Korod aber 61.3/100, wieweil Letztere die Folge einer O-W streichenden Verwerfung ist.

Durch das örtliche, massenhafte Erscheinen der Konglomerate bis zu 2 m. Durchmesser, Gesteine, die jetzt in der Gegend anstehend auf der Oberfläche unbekannt sind, ist die Verschiedenheit und die Charaktere der verdeckten, einstigen Gebirge ermittelbar. Wo die Transgression feine, lockere Sedimente gestreift hat, fehlen die Konglomerate, oder sind nur durch kleine, meistens Kristallinschiefer-quarzite repräsentiert.

Auf dem Wassergebiet der Szamos ist die ursprüngliche Lage beider Konglomeratschichten viel schlechter bestimmbar, wie auf dem der Nádas. Hier beträgt die Gefälle von dem 470 m. hohen Nagyoldal nördlich bis Hója 28/100, weiter in der Fortsetzung bis zur Asszumündung 33/100.

Zum Vergleich wurden auch die Schotter der Sarmatien beschrieben. Aus diesem ist zu sehen, dass der tiefste Boden, zwischen Nádas und Papfalva, wurde während der Helvetien ausgefüllt. Die tiefste Stelle rückte später successive gegen Süden, was in grossen Zügen auch die Lage der pontischen und sarmatischen Sedimente zeigen.

Die groben Transgressionskonglomerate dokumentieren, dass das helvetische Meer sich hier weiter gegen W und S gestreckt hat, als es die geologischen Karten angeben. Dies ist der Fall gegen N, auch mit dem Sarmatikum.

Dieses ungefaltete Gebiet geht gegen O in den abgesunkenen, gefalteten Klausenburg—Visaer Trog über.

A meziádi „Czárán“ cseppköbarlang.

Irta: Dr. Balogh Ernő.

A turista érdeklődésnek mind jobban homlokterébe lép a meziádi „Czárán“ cseppköbarlang, melyet újabban, a közvetlen környéket nem is számítva, az Arad, Nagyvárad és Kolozsvár vidéki turisták is mind tömegesebben keresnek fel. Méltán is, mert e barlang a mellett, hogy aránylag könnyen megközelíthető, a tágabb értelemben vett Erdélynek valóban elsőrangú természeti szépségei közé tartozik s nagyság tekintetében ismert barlangjaink között pedig ez idő szerint első helyen álló.

A barlang a Belényestől ÉK-i irányban légvonalban 11 km.-re fekvő Meziád község mellett van, attól a Barlangpatak mentén felfelé mintegy 5 km.-re. 16 m. magas félkör alakú óriási főkapuja a patak jobboldali meredek, sziklás oldalára nyílik, a patakmeder fölött 13 m. magasságban. Sokáig nem törődött vele senki, csak a környéki pásztorok használták és használják ma is hatalmas előcsarnokát rossz idő esetén maguknak és nyájaiknak menedékhelyül.

Boldogult seprősi Czárán Gyula, Erdély lelkes turista-apostola, volt az első, aki felismerve e hely turista jelentőségét, a mult század nyolevanas éveiben a barlangot teljesen felkutatta, járhatóvá tette s belsejét útjelzéssel látta el. Ő adta a barlang egyes részeinek s az egyes feltűnőbb cseppkő alakzatoknak is azokat a neveket, melyek a turista világban ma is változatlanul használatosak. „Kalauzá“-ban a barlang útvesztőiben való biztosabb eligazodás céljából vezérfonalat is nyújt.¹ Czárán a barlangról térképet nem készített. Erre turista szempontból az ő útjelzései és Kalauza után égető szükség nem is volt, sürgősebb teendője volt a Biharhegység más természeti szépségeinek a feltárása.

Én, mikor legelőször, 1930-ban, a barlangban jártam, feltűnt ott néhány különös jelenség, melynek világos megérthetése azonban a barlang alaposabb átkutatását, illetve pontos térképezését tette szükségessé. Volt ugyan már eddig is két térképkísérlet a barlangról, de ezek közül a régebbi, melyet Schmiedl készített,² a barlangnak csak kezdeti kis részét ábrázolja, az újabb pedig, mely 1930-ból ifj. Mátyás Vilmos erdészeti főiskolai hallgatótól való, felöleli ugyan a barlangnak turista szempontból összes lényeges részét, de ezen, mint gyorsan készült vázlaton, melyen még lépték sincs, sok az aránytalanság és más elrajzolás.

¹ Czárán Gyula: *Kalauz a biharfüredi kirándulásokra*. Belényes 1903. 122—137. l. Minthogy ez már teljesen kifogyott, jelenleg ezt Mokos Kálmán „Meziádi cseppköbarlang“-ja pótolja, mely a Nagyváradon megjelent „Biharország“ kiadása 1930-ban.

² Schmidl: *Das Bihargebirge*, Wien, 1863.

mas köpillér tart. Innen a 432 ponttól vezet a barlang belső részeibe az Ördögnyak, egy mindkét oldalról meredek falu keskeny kőgerinc, melynek folytatásaként huzódó folyosó épen keresztben halad el az Altárna keskeny alagútja fölött. A második emelet másik feltűnőbb részletéről a 434 pontnál levő Csontterem szakadásáról későbbben lesz közelebb-ről szó.

A harmadik emelet épen csak abból az egyetlen teremből áll, mely a 450 pont fölött meredeken ugrik fel. (E terem az u. n. Gyermekkert. Jelenleg inkább gyermekek nélkül, mert a barlangjárók jóvoltából az apró cseppkőfigurák nagy része már széttörve éktelenkedik!) Az innen felfele eső rész a negyedik emelet, kivéve a legvégső köblösödő termet, Plutó mauzoleumát (17), mely már az ötödik emelet.

A lejtési viszonyokat tünteti fel a térképen látható hossz-szelvény, mely a barlangnak csupán azon egyetlen vonalán van vezetve, melyet az alaprajz pontozva tüntet fel. Ügyelni kell e szelvény elképzelésénél arra, hogy a szelvényvonal az Altárna végén a 418 ponttól kezdődőleg a 432 ponton áthaladva hurkot vet, itt tehát a 432 ponttól DK-re befele haladó folyosó az Altárna végső összeszűkülő járata fölött keresztben halad át. A szelvény és alaprajz könnyebb összehasonlítása céljából mindkettőn ugyanazon számjelzés van.

Főcélom a barlang térképezése lévén, nem jutott elég idő a barlang egyéb jelenségeinek olyan közelebbi tanulmányozására, amelyet a szinte lépten-nyomon felvetődő kérdések érdekessége megkívánna. E kérdésekre ezért csak itt-ott tudok határozott választ adni.

A laikusnak is rögtön feltűnnek az Altárnában azok a cseppkő boglyák, melyek közül kettő (24 és 25) nagyságánál fogva a térképen is feltűntethető volt. Alapjukban mérve 3–4 m.-nyi átmérőjű és 2–2.5 m. magas csonkakupok ezek. Tetejüket 1–1.5 m.-nyi átmérőjű egyenes körlap alkotja, melynek asztalsíma felületébe szétszórva arasznyi átmérőjű, de csak 1–3 cm. mély medencék mélyednek, melyeknek alján borsókö gömbök hevernek. A boglya meredek oldala többnyire 4–6 cm.-nél nem nagyobb, rendkívül finom művű medencécskék lépcsőzetes sorozatából áll.

E különös cseppkő forma a következőképpen képződik. Száraz időben ezekre felülről víz egyáltalában nem csepeg, ha azonban nagyobb eső vagy hóolvadás van, valósággal csorog rájuk a víz. A bő és folyton mozgásban levő vízből csak síma cseppkökéreg képződhet, melynek ama részein, hova közvetlen csorog a víz, a leesés eleven ereje hátráltatja a cseppkő lerakódást, tehát itt kis medencéknek kell létrejönni, melyekben a borsókövek képződése már könnyen érthető. Minthogy a boglya oldalán a víz nagy felületen megoszolva jóval lassabban folyik le, a cseppkő nagy része itt válik ki és ez itt azért alkotja ama kis lépcsőzetes medencéket, mert a vízlefolvás az időjárás szerint szakaszos. Állandó vízfolyás mellett síma, legfeljebb bordázott cseppkölejtő jön létre.

A barlangok legrejtelmesebb jelenségei közé tartoznak a bujósckát játszó vizek. Hogy itt régebben micsoda bonyodalmas vízrendszer volt, azt a barlangnak mellékelt térképe sem érzékíti valójában, pedig a barlangnak különösen a középső része már így is valóságos labirintusnak

tűnik fel. Több folyósó kimaradt ugyanis a térképről, mert járhatatlannul szűkeek, így térképezni nem lehetett őket. De maradtak térképezetlenül tágasabb folyósók is, melyek az oldalfalakon olyan magasan nyílnak, némelyek 10—12 m. magasan, hogy megfelelő hosszú létra nélkül, amilyennel nem rendelkeztem, nem közelíthetők meg.

Jelenleg a barlangban, ha száraz az idő, tulajdonképpen állandóan csak két helyen van víz: a Jákób kútjánál (11), hol a felülről történő élénk csepegés az alul levő kis medencét állandóan tele tartja vízzel, továbbá a negyedik emeleten levő Keresztelő medencében, melynek ma-fürdőkád alakú és nagyságú mélyedésében mindig legalább is 1 m. magasságban áll a víz. Van többnyire továbbá víz a Díszteremben (12), továbbá abban a kis fürkében is, mely a második emeleten a 433 ponttól D-re van. Eltekintve attól, hogy a barlangnak különösen a K-i vég-ágai általában állandóan sárosok, vagy erősen nyirkosok, száraz időben a barlangnak legnagyobb része egészen száraz.

Másképp van azonban nagyobb esők, vagy gyors hóolvadások alkal-
mával. Ekkor az Altárnán keresztül egy egész kis patak folyik, mely-
nek vize azon a kis folyosón ömlik be, mely az Altárna végén a 418
pontnál van. Ez a folyosó, mely a térképen nyílt végződésel van áb-
pontolva, nem folyik, hanem csak az eső, mely jelenleg járhatatlan. An-
rákzolva, törmelékkel úgy fel van töltve, hogy jelenleg járhatatlan. An-
nak idejében Czárán itt egy kis ösvényt ásott be, mely egy tágasabb
üregben a Medence sorba vezetett. E folyosó további folytatásáról azon-
ban nem tesz említést.

Ennek az újból való kiásása, illetőleg ennek mentén a további kutatás nagyon kívánatos lenne turistai szempontból is. Bizonyosnak látszik ugyanis, hogy ennek a még feltáratlan alagutnak az a nyílás a mászik vége, mely törmelékkal szintén járhatatlanul elszűkülve a Csontesik vége, mely törmelékkal szintén járhatatlanul elszűkülve a Csontesik rem szakadékanak mélyén, a 434 pontnál található. E szakasz feltárása s járhatóvá tétele az Ördögnyakon kívül egy másik utat is megnyitna a barlang legbelső részeibe.

Jelenleg ugyanis a második emeletre, illetőleg a barlang belsőbb részeibe csak egyetlen járható út vezet, nevezetesen az Ördögnyaknál (432). Innen befelé (DK) haladva, a második emeletnek mindjárt a kezdeti szakaszából jobbra és balra kiágazó szűk folyosó szintén visszakerül ugyan a Altárnához, az egyik a 418 pontnál, a másik tőle D-re, de mindkettő 8—10 m. magasságban nyílik az Altárnába annak meredek falán.

Hogy a 418 és a 434 pontnál levő szájadék ugyanazon alagút ki-
illetőleg bejárata, bizonyítja a 418 pontnál kisodródó törmelékben levő
sok barlangi medvecsont, mely eddigi ismeretünk szerint csakis a
Csonteremből jöhet. A Csonteremből kiinduló ez az alagút vezet le
minden bizonnyal az ettől K-re eső összes járatok vizét. Ide jutnak,
mint a terep mutatja, a Díszterem (12) szakaszának időnként megbő-
vülő vizei s ide irányul egyenesen az a friss kimosású köves meder is,
mely a 450 pontnál veszi kezdetét.

Eme utóbbi pont felett karcsú kupola emelkedik, mely fölfelé te-
kervényes szűk kürtőbe megy át. E kürtő bár nem világít, rajta keresz-
tül mégis közvetlen összeköttetés van a külvilággal, mert léghuzamos

s idegen kőzet darabokon (homokkő, riolit) kívül falevelek és más növényi roncsok hullanak le rajta. Ez utóbbiak itt-ott olyan helyekre vannak tömegesen felsodorva, amiből határozottan következik, hogy itt koronként tömeges vízbeömlés van. Kisebb szabású hasonló hely ehhez a Gyászteremtől (13) egy É-ra eső folyosóvég is. Bizonyosan ebbe a feltárandó folyosóba ömlik a Jákób kútjának (11) vízfeleslege is, illetve az esőzések alkalmával ennek a környékén felszaporodó vizek, melyek innen É-i irányba haladó kutra és a végén erősen lefele haladó szűk folyosón vezetődnek le.

A Jákób kútja (11) mellett, tőle Ny.-ra a barlang köröndszerű kiszélesedésének közepe táján szintén van egy rejtett víznyelő. Ez minden bizonnyal szintén az említett alsó folyosóval közlekedik és főképen azt a vizet vezeti le, mely nagyobb esőzések alkalmával a D. felől nyíló kurta folyosó cseppközuhatagáról jön le.

A Csontterem szakadásához írott 434-es számtól DK-re a Parkettes teremből D-re egy kis szűk odú nyílik, melynek végén egy jól kidolgozott függőleges kürtő vezet lefelé. Esőzések alkalmával ebben a víznyelőben egy valóságos kis patak tűnik el, mely abból a kanyargós, szűk és alacsonysága folytán jobbra csak csúszva járható alagútból jön ki, mely a Hóhídtól (18) DNy-ra vezető folyosóba elsőnek szájadzik. Az említett alagút legfelső része egy felfelé haladó szűk kürtőben végződik. Innen jön le a víz, mely ebben az alagútban nagyrészt cseppkő kéreg alatt mosott magának utat s innen kiérve a tágas Parkettes terembe (20), annak köves talaján jól kimosott mederben siet az említett víznyelőbe. Az itt eltűnő víz a Csontterem szakadásának DNy-i részén, a sziklafal alján eldugott helyen jön ismét elő, hogy tovább folytassa innen az útját a 418 pont felé feltételezett alaguton.

A barlangban még több ilyen víznyelő is van. Hogy azonban közülük melyek vannak ez idő szerint aktivitásban, s vizük honnan jön és merre megy, azt csak igen bő csapadék alkalmával lehetne megfigyelni. A turistáknak nem áll az a híresztelése, hogy ilyenkor a barlang a nagy vizek miatt járhatatlan. A barlang legnagyobb része ilyenkor is száraz s ahol van is benne víz, az egy kis figyelemmel könnyen kikerülhető. Sőt a vizek a barlang szépségét, érdekességét, misztikusságát egyenesen emelik. Rendkívül kedves látványt nyújtanak ilyenkor a vízzel telt tetaratók, viszont szinte félelmetesen nagyszzerű jelenség az a tekintélyes vízbeömlés, mely ilyenkor az Altárna 23. pontjától É-ra látható, hol a 25 m.-nyi sötét magasságból szabadon leömlő s alól egy kis cseppkő boglyán szétfreccsenő víz csattogásszerű zaja messze felveri a barlang csendjét.

Nagyobb esőzések alkalmával, mikor megindul a patak az Altárnában, ennek a 23-mal jelölt helyén különös jelenség észlelhető. Egy combvastagságú nyílásból, mely 5–6 m. mélyre lefelé mentében jobban kitágul, valósággal buzog fel a vízáradat. A barlangjárók biztonsága érdekében szükséges lenne ide valami figyelmeztető jelt tenni, mert száraz időben, mikor nem folyik víz belőle, a nyílás annyira el van rejtve a köves talajon, hogy keresve is alig lehet ráakadni.

Ezzel az időszaki forrást majmoló buvópatak előtöréssel szerves

kapcsolatban van az ettől feljebb levő egy kis beszakadt része az Altárnának, mely egy bele állított figyelmeztető keresztel is el van látva (22.) Ez a barlang alját alkotó vastag törmelékben egy 3.5 m. átmérőjű s 3 m. mélységű kútszerű beszakadás, melyben száraz időben víz nincs, de ha a barlangban megindul a patak, alulról felfakadva víz jelenik meg benne. Ezt a jelenséget csak egyszer volt alkalmam látni s ekkor éppen a víz nem emelkedett 1 m.-nél magasabbra, tehát körülbelül abban a nivóban állott meg, amilyen magasan az alatta említett vízelőtő-rés nyílása van.

Nyilvánvaló, hogy az Altárna ezen helyén a mélyben egy már ki-
mosott vízesatorna van, mely a barlangrendszernek jelenleg kialakuló
ban levő legmélyebb szintje. Ennek egy beszakadt része a kereszttel
ellátott kútszerű üreg s minden bizonnyal ebbe a legfiatalabb folyosóba
fut bele az a mély üreg is, mely az alsó cseppkő boglyától (25) D-re
nyíló kurta folyosó végén tátong. Ez utóbbi hely egyébként jó intő
példa arra, hogy a barlangban mennyire óvatosnak kell lenni, mennyire
nem tudhatja az ember, hogy a szilárdnak hitt alap nem egy pár cm.
vastag cseppkőréteg-e csupán, melynek beszakadásával ismeretlen
mélységű üregbe zuhanhat.

Valószínű, hogy ez a rejtett és legalsó szintű folyosó vezeti le jelenleg a barlang összes vizeit s valószínű, hogy benne állandóan folyik is víz. Járata azonban úgy látszik még nem elég tág ahhoz, hogy a nagy vizek is lefuthassanak rajta, ezért a benne megtorlodó víz fölösleges része ilyenkor külön útát tör magának a felsőbb szintekből jövő víz nyomása folytán, működésbe hozva így a fentebb ismertetett időszakai forrást.

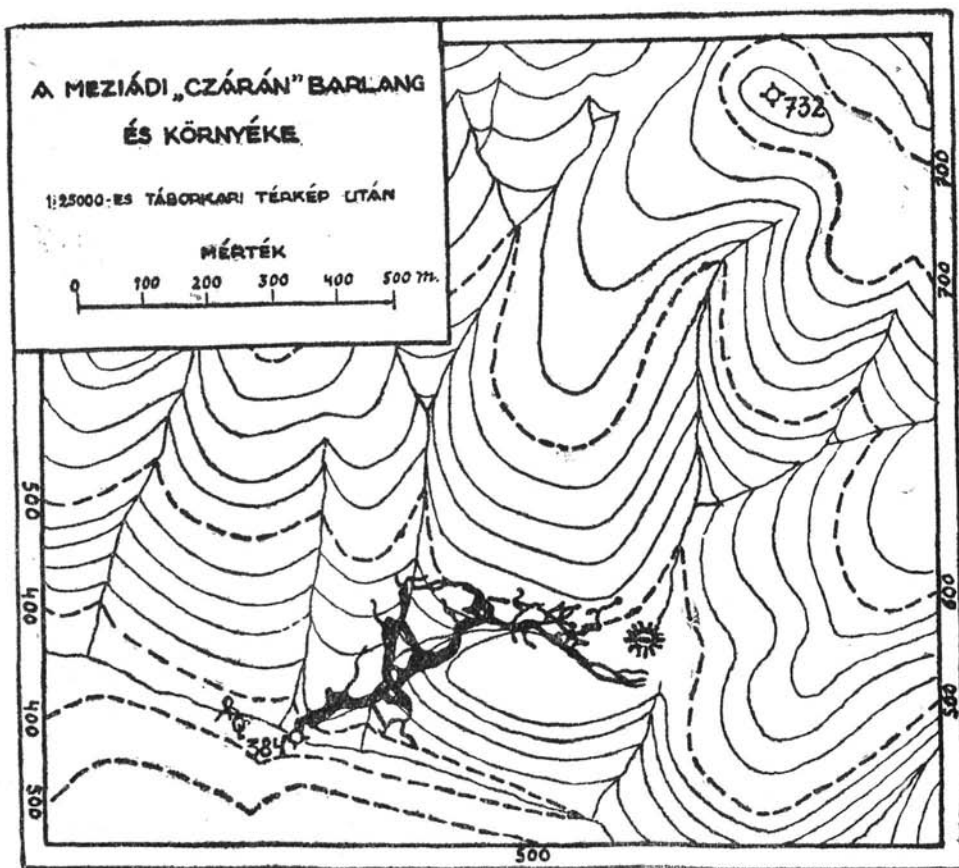
Valószínű, hogy e vízjárat valahol a 418 és 434 pontok között levő feltárandó folyosóból veszi eredetét, és több mint bizonyos, hogy végpontja annál a forrásnál van, mely lent a patakmeder jobb oldalán a barlang főkapuja alatt körülbelül 100 méter távolságban buzog a felületre.

Más kérdés, hogy a barlang vizei honnan származnak. E tekintetben s a barlang kialakulása tekintetében is a barlang környékét, illetőleg vízgyűjtő területét feltűntető mellékelt térkép nyújt felvilágosítást. Meg kell itt jegyezni, hogy az 1:25.000 méretű táborkari térképnek az a része, mely után a mellékelt rajz készült, nemcsak nagyon zavaros az épen ide eső sok beírás miatt, hanem egyes részleteiben a valóságnak sem felel meg.

Sajnos, a barlang feletti terület futólagos áttekintésére is alig volt időm, de így is lényeges adatok birtokába jutottam. Érdekes geológiai körülmény, hogy ez a rétegzetlen juramészkő a Barlang pataktól É felé menőleg szinte csak épen addig terjed, ameddig a barlang vég ágai elérnek. E határ csak kevésbé húzódhat általában az 500 m.-es rétegvonalnál magasabban. Erre tovább É-felé homokkövek következnek, míg a tetőn dr. Szádeczky K. Gyula kéziratot térképi bejegyzése szerint riolit van. Az árkok lesodort kötörmeléke között tényleg sok a riolit, illetőleg mikrogránit féle kőzetdarab.

A mészkövek a patak baloldalán már tekintélyesebb tömeget al-

kotnak, azonban a patak barlangi oldalán a barlang bejáratától fel- és lefele menőleg is hamar homokkövek váltják fel a mészkövet. Különös érdekesség tehát, hogy ez a barlang, mely az irodalmi adatok szerint nagyság tekintetében az európai barlangok sorában 3410 m. összhosszaságával az 5-ik helyen áll, egy igazán jelentéktelen mészkörögben alakult ki. (Az eddigi irodalomban ismert európai barlangok közül legnagyobb ugyanis a 33 km. hosszú Eisriesenwelt, utána következ-

nek az adelsbergi 23 km., a Dachstein Mammut-höhle 15 km. és az aggteleki 9.166 km. összhosszasággal. Lehet, hogy a bánáti komarniki barlang, mely még pontosan felmérve nincs, nagyobb a meziádinál.)

A térképről nyilvánvaló, hogy a felületi vizeket három árok vezeti a barlanghoz. Ezek közül legkisebb a Ny-i, mely a táborkari térkép szerint a barlang bejáratától Ny-ra fut be a patakba. A valóság azonban az, hogy ennek az ároknak legalsó része, mely a 400-as rétegvonalat metszi, tulajdonképpen egy meder nélküli lapos és magasan fekvő haj-

mauzoleumánál (17) kerühetett a barlangba. A mennyezetet tényleg itt is legnagyobb részt dolina töltelék alkotja, mely azonban úgy itt, mint más helyen is részben már cseppkő kéreggel van bevonva. Másik feltűnő dolog itt az, hogy a Plutó mauzoleumának egyik kis sáros fülkéjében barlangi medvecsontok találhatók. Semmiképen sem tételezhető fel, hogy ezek az állatok annak idején a mai főkapun át jöttek volna ide be, hiszen ez azt jelentené, hogy a barlang útvesztőin át még a leg-rövidebb irányban is majdnem $\frac{3}{4}$ km. útát kellett volna megtenniük. Bizonyos tehát, hogy itt a barlangnak régebben még tovább is volt folytatása és járható alagút vezetett ki belőle a külvilágra.

Ha feltesszük, hogy a felületi nagy dolina közvetlen a 450 ponthoz vezet le, feltételezhetjük, hogy Plutó mauzoleumához egy más dolinából volt a lejárát, de azt is elképzelhetjük, hogy ugyanezen felületi dolinanyílás szolgált előbb bejáratul a 475 ponthoz, s mikor ez a bejárát el-törmelékesedett, ugyanezen dolinanyílásból egy másik új útát vágtak maguknak a vizek a 450 ponthoz. Megjegyzendő, hogy a barlangnak ez a két pontja légvonalban nem esik egymástól 50 m.-nél távolabbra.

Mindenesetre érdekes lenne itt megfelelő feltárást végezni, mely abban az esetben, ha tényleg sikerülne az eldugaszkodott bejáratot újra járhatóvá tenni, turista szempontból nagyon hasznos lenne, mert a barlang érdekessége sokat nyerne vele s e mellett a barlang bejárása is kényelmesebb lenne. A terep megfelelő adatai szerint Pluto mauzoleumának a szintje fölött nem lehet magasabban a felszín a dolina bejáratánál, mint 30 méter. Ennek pontosabb megállapítása különben igen könnyen menne egy megfelelő érzékeny aneroiddal.

A barlanghálózat járataiban az uralkodó ÉK—DNy és DK—ÉNy-i irány annyira szembeszökő, hogy az véletlenség nem lehet. Fel kell tennünk, hogy ezt az irányt ilyen irányú vetődések már előre meghatározták. Egy ilyen vetődési vonal jól is látszik a főkapú fölött emelkedő magas sziklafalon, ahol DK-i irányból lefelé haladva a barlang főkapú boltívének épen a csúcsába vág. E vetődés csapásmenti vonala innen az előcsarnok mennyezetének tetején tovább befelé is követhető. Valószínű, hogy hasonló repedési vonalakra a közelebbi vizsgálat a barlang belsőbb részeiben is fog akadni.

A barlang kialakulásának közelebbi részletkérdéseit csak behatóbb tanulmány oldhatja meg. Egypár momentumra vonatkozólag azonban vélemény már is kialakulhat.

A Csonterem szakadásának (434), jobban mondva mély kimosásának meredek oldalfalai laza törmelékből állanak. Ez a törmelék vörös-ses barlangi agyagból, ökölnagyság körüli homokkő és riolit koptatott kavicsaiból, természetesen kisebb-nagyobb mészkődarabokból áll, melyek között rendetlenül szétszórva nagyon sok barlangi medvecsont van. E törmelék itt 7 m.-nyi vastagságú, de lehet, hogy még vastagabb, mert a kimosott mély árok fenekén sincs még helytálló mészkő. A barlang belső részeinek, melyek az Ördögnyaktól (432) K-re vannak, itt van a legmélyebb pontja, eltekintve egyes igen szűk folyosók lefelé hajló s járhatatlanul összeszűkülő végétől. Ebből valószínű, hogy a bar-

lejobb és mosták ki fokozatosan az alsó emeleteket. Ezen emeletek közül azonban legalább is a felsők nincsenek ilyen viszonyban egymással.

A harmadik, negyedik és ötödik „emelet“, vagyis a 450 és 475 pontok közé eső barlangrész — a felületi vizekre alkalmazott terminológiával élve — egyszerűen egy nagy esésű mederszakasz. Ilyenek általában a barlangnak többi K-i végágai is. Azok a tekintélyesebb lépcsők, melyek alapján Czárán az emeleti beosztást tette, jobbra utólagos cseppkő feltöltődések. A „harmadik emelet“ pl. nem más, mint annak a cseppkő zuhatagnak elterebélyesedő dereka, mely a második emeletet a negyedikkel köti össze. Különben is az említett harmadik, negyedik és ötödik emelet egy egységes folyosó, 5—6 m.-nél sehol nem magasabb mennyezettel, mely helyenként 2 m.-re is lealacsonyodik. Ha itt erózióbázis süllyedés esete forogna fent, vagy a mennyezetnek kellene magasabbnak lenni, vagy magasabban fekvő külön alagutak árulnák el a régi, a süllyedés előtti vízfolyás helyét. Itt azonban ilyen alagutak nincsenek.

A második emeleten itt-ott láthatók magasabban levő régi medrek nyomai. Egyik legszebb példa erre a Vöröstoronyi szoros (10), melynek szűk folyosóját mintegy 3 m. magasságban mint valami bevéssett karzat kíséri a régi vízfolyás kitágított mederfeneké. Itt tehát régebben hosszú ideig ugyanazon nívóban folyt a víz, mely medrét tekintélyesen ki is szélesítette, aztán hirtelen fűrészelte be jelenlegi 3—3.5 m. mély, kanyonszerű szűk völgyét. Ez mindenesetre e kis barlangszakaszon az erózióbázis süllyedésére vall. Ez azonban lehet egy kis lokális jelenség is. Hiszen a barlangrendszer vízhálózata nincs olyan szerves kapcsolatban, mint egy felületi vízrendszer. A barlangokban az egyes vízfolyások sokkal függetlenebbek egymástól, mint a felületi vizek, s irányukat szeszélyesen változtathatják. Erre jó példának ismét felemlíthetem az Altárna időszakos forrását, mely akkor jön működésbe, ha az alsó szűk csatorna nem tudja a megnagyobbodott vizet mind levezetni. Világos, hogy ha ez az alsó csatorna valamiképpen elzáródna, — aminek megvan a lehetősége — a barlang vizei ismét az Altárnán folynának ki, vagyis a víz kénytelen volna mélyebb szintjét elhagyni és felsőbb szintre költözni.

Az első emeletet sem lehet a másodikból az erózióbázis süllyedésével származtatni. A kettő egymástól annyira független barlangrész, hogy az első emelet semmi szín alatt nem kaphatott annyi vizet — ha ugyan egyáltalában kapott — a második emeletről, hogy az ezt a barlangrészt annyira tudta volna tágitani.

Az Altárna szintje az első és második emelethez képest tényleg erózióbázis süllyedésre vall. Az erózióbázisnak legutolsó, a diluvium óta történt süllyedésével kapcsolatos végre a barlangnak jelenleg kialakulóban levő az a legmélyebb szintje, mely most a barlang vizeit vezeti le a barlang bejárata alatt a patakmederbe.

Amennyire jelenleg a viszonyokat ismerem, az egész barlangrendszer kialakulásában a két utóbbinál több erózióbázis süllyedést nem merek állítani. Legalább is erre megfelelő támpontot még nem tudok. Egyébként a barlangok, különösen az olyan bonyolult labirintus, mint a meziádi, igen nehezen adják meg a feleletet az ilyen kérdésre, mert a

cseppkőképződések, a mennyezet beszakadozásai, a szeszélyes kimosások és feltöltődések a helyes magyarázat jeleit sokszor eltűntetik. Ha pl. a Csonteremben nem volna az a mély kimosás, ki gondolná, hogy ott 8 m.-nyi vastagságú törmelék lerakódás van.

A barlang hőmérséklete 1931. szept. 19-én különböző helyeken 10—12° volt. Jákob kútjánál a víz hőmérséklete 12°. Ugyanekkor kint a szabadban, esős időben a déli hőmérséklet 14° volt.

A barlangban ősemberi nyomokra még nem akadtak. Őslénytani világa sincs még kikutatva. A Csonterrem szakadéka pedig valóságos őslénytani csontbánya, ahol a barlang látogatók szokták is bontogatni. A veszedelmesen omlós falakat ősmédve koponya után keresgélve. Szinte kizárt dolog, hogy itt barlangi medvesonton kívül ne lenne más őssállat csontja is, melynek felfedezése még hozzáértő szakember munkájára vár.

A barlangnak jelentékeny állat- és növényvilága is van. E tekintetben Bokor Elemér⁵ és R. Iannel et E. G. Racovitza⁶ munkáira utalok. Ide vonatkozólag a magam részéről a következő adatokat közölhetem: Ide vonatkozólag a magam részéről a következő adatokat közölhetem: Ide vonatkozólag a magam részéről a következő adatokat közölhetem:

A Denevérteremben (17) nagy tömegben elő denevérekkel kívülről ugyanitt nagyon sok giliszta mászkál a denevérek friss guanóján. Ugyanezen helyen 1931. szeptemberében sok a Heloiimpidae családba tartozó légy is volt, melyeknek álcája bizonyosan itt a friss guanóban nő fel. Az e hely környékén látott százlábú valószínűleg e legyek álcái-
val táplálkozik. A Csontterem szakadásából való egy kis salamandra (Salamandra mandosa), találtam továbbá bogarat (Pterostichus melas. Creutz) és egy kisebb fajta, fakósárga színű pókot. A meghatározásokat dr. Szilárdy Zoltán egyetemi m. tanár urnak köszönöm.

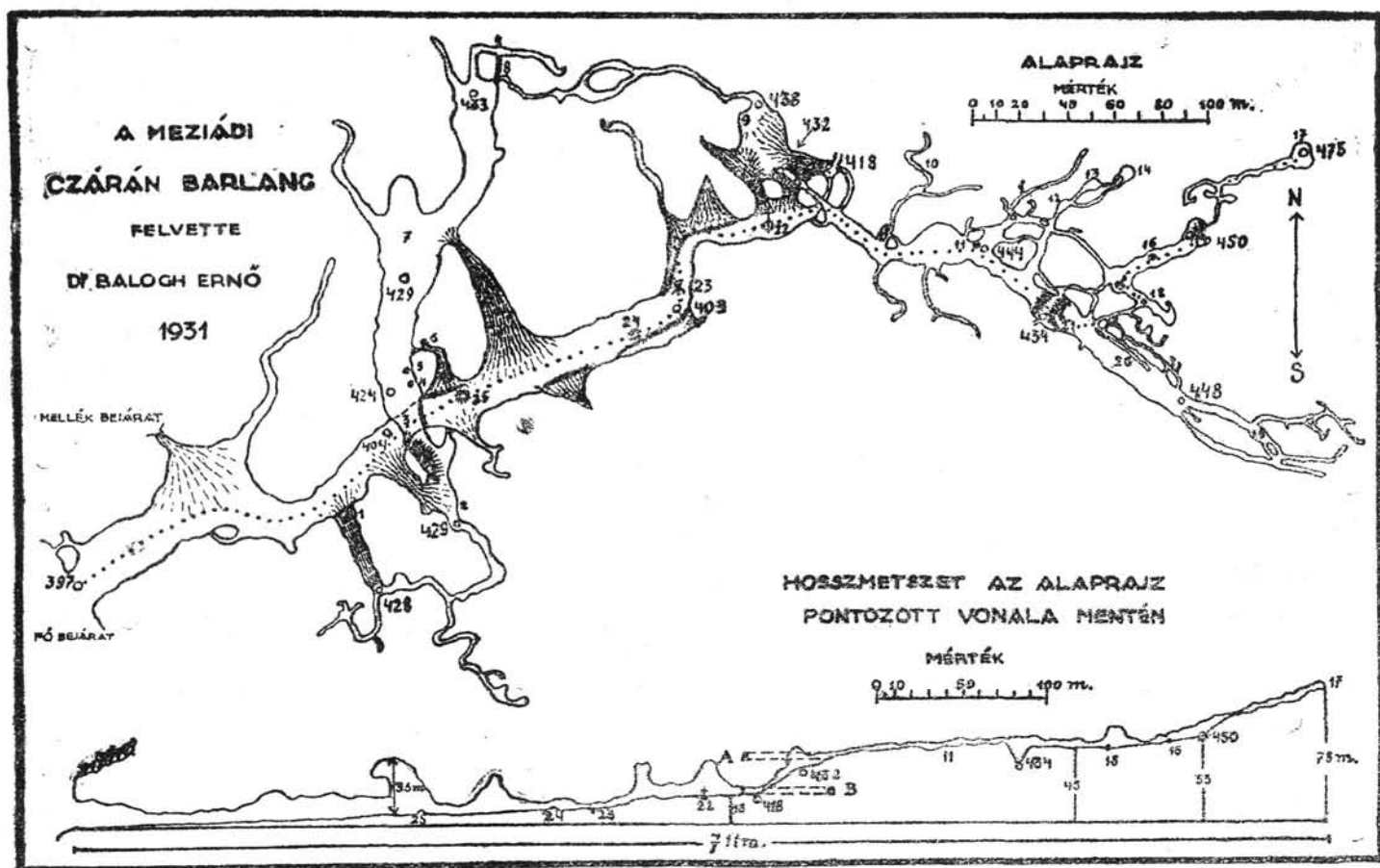
Végül nem mulaszthatom el e helyen is nyomatékosan felhívni az illetékes körök figyelmét arra, hogy a barlang különösen pár év óta mióta nagyobb látogatottságnak „örvend“, rohamosan veszít eredeti szépségéből. Nemesak eldobált botok, szivarvégek, papirosok stb. ékte- lenítik el szép helyeit, hanem az esztelen cseppkörombolás itt-ott addig haladt, hogy idestova már tárgya sem lesz. Ezen kívül rendesen a leg- szebb cseppköremekeken annyi riktón felmázolt név dísztelenkedik, mintha a barlang autogramgyűjtési mániában szenvedne.

Turista egyesületeink tudvalevőleg igen gyenge eszközökkel rendelkeznek ugyan, de elsősorban az ő felelősségteljes kötelességük, hogy módját találják annak, hogy ebből az igazán pótolhatatlan és nem renovaciónálható természeti szépségből megmentsék, ami még menthető.

⁵ Bokor Elemér: *A magyarországi barlangok izeltlábvai*. Barlangkutatás. IX. kötet 1. l.
⁶ R. Jeannel et E. G. Rakovitz: *Biospeologia*. Énumération des grottes visitées 1918—1927. Archives de zoologie expérimentale. Tom 68. fasc. 2 p. 420. Paris 1929.

IX. kötet 1. l.

IX. kötet 1. l.
R. Ieannel et E. G. Rakovitz: *Biospeologia*. Énumération des grottes visitées 1918—1927. Archives de zoologie expérimentale. Tom .68. fasc. 2 p. 420. Paris 1929.

Magyarázat a térképhez.

A vonalkázás térképtopografiai ábrázolásnak tekintendő. A folyosók bezárt végződése a legtöbb helyen csak azt jelenti, hogy itt az a járhatatlanságig (még hason csúszva is) lealacsonyodik, illetve összehűkül. Kereszteződésnél az alsó folyosónak szaggatott határvonala van. Némely folyosónál a feltűnő vastag határvonal értelme az, hogy ennek mentén ez a folyosó a szomszédos folyosó felé meredek fallal esik le.

A hosszmeteszben A a felső folyosó keresztmetszete, B pedig a felső folyosó alatt keresztben haladó alsó folyosó keresztmetszete. Az a folyosó ugyanis, melyen itt a hosszmeteszeti vonal áthalad, emelkedés közben hurkot vet.

Kis üres kör: magassági pont, mellette a tengerfelszíni magasságot jelölő számmal. Kövér pont mellette számmal, vagy szám csak egyedül: külön elnevezéssel bíró cseppkő képződmény, illetőleg barlangrész. E számok jelentése:

1. Pizai ferdetorony. 2. Lehel kürtje. 3. Sziklahíd. 4. Frigyszekrény. 5. Szószék. 6. Nagy orgona. 7. Denevérterem. 8. Felvezető falépcső. 9. Pálma. 10. Vöröstoronyi szoros. 11. Jákób kútja. 12. Díszterem. 13. Gyászterem. 14. Siralomház. 15. Katakombák oszlopesarnoka. 16. Napoleon trónusa. 17. Plutó mauzoleuma. 18. Hóhíd. 19. Szentek szentje. 20. Parkettes terem. 21. Csontterem. 22. Beszakadt üreg figyelmeztető keresztrel. 23. Időszaki forrás. 24–25. Cseppkő boglyák.

A barlang összes járatainak együttes tengelyhosszasága 3410 m. Legnagyobb boltozat magasság a Sziklahídnál (3) 33. m. Legnagyobb cseppkőoszlop a Pálma (9) 7.5 m.

A hargitai opálbarlang.

Irta: Bányai János.

Ez a név egészen új irodalmunkban, de a környéke, a tolvajosi *Festék-malom* vagy később *Hargita-liget*, ha gyéren is, de már egy pár adat révén említve volt. A helyet a különböző elnevezések dacára is jól ismerik a *Kéruly fürdőt* felkeresők, amelytől a Tolvajos patak mentén felfelé 2 km.-re fekszik.

Az unikumszámba menő tiszta opálból álló barlang legkönnyebben az *Udvarhely-Csíkszereda* közt levő országútról közelíthető meg. *Székeludvarhelytől* 31 km.-re fekszik s ép a *Tolvajos tetőn* levő útkaparóház mellett vezet le a völgybe egy jókarban tartott út (csudakép opálból építve!), amelyen autóval is ép a barlang szája előtt 50 lépésre lehet megállani. Az országúti kitérőtől a barlangig megtett út mindössze egy fél km.

Föld- és vízrajzi viszonyok.

Az opálbarlang környéke (1. kép) egy kis foltját képezi a nagy hargitai platónak. A 850—900 m. magasságban elterülő szép fensík a ritkás ligeteivel már az arculatával is elüt a Hargita főgerincéről ide leszálló lávából álló bordáktól, amelyek sűrű erdőkkel vannak borítva. A Hargita erupciója által kidobott törmelékanyagból felépített egykori egységes nagy fensík a patakok állandóan hátráló eróziója által feldarabolódott, de érdekes, hogy a mészkő vidékeinkről ismert szurdakszerű szűk völgyeket csak abban a pillanatban vesszük csak észre, mikor már jóformán a szélén vagyunk azoknak. Szinte a nagy amerikai kanyonok miniatűr másainak tarthatnók azokat. E hűvös, árnyékos völgyekben jó megélhetési viszonyokra találtak a lucfenyők, míg a napos tetőket a lombos fák kevert erdei tarkítják nem ritkán a tölgyekkel is! (A tű- és lomboslevelűek fordított magassági zónája!)

A nagy plató ligetes szétszórt fái közt kaszálók és legelők vannak s bizony a szomszédos falvak sűrű lakosságából a szűk völgyekből sokan szorultak ide fel állandó letelepülésre. A hegyvidékünkön szokatlan s az alföldhöz hasonló tanyarendszer fejlődött ki észrevétlenül.

A felszabdalt plató részletek mindenütt ingóványos mocsarakkal vannak tele, ami érthető is, mert az alkotó andezitek mállásából keletkező szívós agyagtalaj nem igen engedi beszívódni a csapadék vizet s viszont elég esése sincs a területnek ahhoz, hogy a víz onnan egykönnyen lefuthasson.

A mocsaras területeknek egyik érdekes változatát, lent a Tolvajos patak mellett Hargita-ligetnél találhatjuk, ahol a 120 m. hosszú és 50 m. széles lápot fenntartó nedvességet a bennük található ásványos víznek köszönheti főképen. A mohapárnákkal borított láp (köztük zeknek köszönheti főképen.) mélysége másfél méter. Az alja finom csőszagú *Sphagnum* és *Droserák*kal!) mélysége másfél méter. Az alja finom csokoládé barna tőzeges iszapból áll, amely át van itatva az ásványvizek lerakódásaival s így mint gyógyláp hatalmas értéket képvisel. Itt e lapterületen meg találtam az erdélyi flórában új *Saxifraga hirculus*, amelyet szinte az egykori jégkorszak maradványának tarthatunk. Ennek az érdekes lápnak botanikai adatait különben Nyárády E. Gyula kutatásaiból ismerjük.¹ A terület jellemző képehez tartoznak az *Alnus incana*, *Betula pendula*, *Salix caprea*, *Fagus silvatica*, *Sorbus aucuparia*, amelyek közt a *Spiraea ulmifolia*, *Lonicera nigra f. dichotoma*, bokrai találhatók. A láp mohái közt főképen az *Eriophorum angustifolium*, *Carex riparia*, *C. rostrata*, *C. contigua*, *C. diandra*, *C. Goodei*, *Carex nowii*, *Triglochin palustre* és *maritimum* az uralkodók. A szélein *Menyanthes trifoliata*, *Ligularia sibirica* s környező sziklákon a *Viola biflora*, *Cortusa Matthioli* stb. találhatók a más igen gyakori s közönségesebb típusokkal együtt.

A plató felárkolását erősen befolyásolták a laza andezit törmelék közé betelepült lávaárak, amelyeket a bemélyüléssel elérve, sokszor egész váratlan irányba terelték át az addig lefutó víz útját. De a törmelék medencék szokásos rokkánásával járó vetődésszerű zavarodások is hozzájárultak a mederirány képzéséhez, mint azt a Tolvajos pataknál láthatjuk, amely déli irányban haladva a platóra való kiérése után egy vető síkot elérve nyugati irányban fordult át egész a Vargyasba való beömléséig.

E díszlokációs vonalat hangsúlyozzák ki a Tolvajos patak mentén feltárt borvíz források is. Szép szelvényben látszik ez Hargita-ligetnél (2 h. irányban 80° alatt dülő vetősik!) Ugyanezen a helyen a vető lapot preparálta ki a mindinkább mélyülő patak oly módon, hogy a víz egy fél alagútszerűen bemélyített nyitott arkadszerű folyosóban folyik le, néhol meg teljes alagútát vágva magának az andezit breccsiába.

A területünk szerves részét képezik az ásványvizek, amelyek közül talán legrégebben ismertek a *Kéruly fürdőn* találhatók. A *Főkút vize* a vadregényes *Sólyomkő* függőlegesen álló sziklái alatt még ma is valószínűleg patakaként folyik s napi vízbősége a legszerényebb számítás szerint is 100.000 literre becsülhető. Nem csoda, hogy annak idején a költői lelkű gyalakuti grófot, *Lázár Jánost* is megihlette e hely s több latin költeményben dicsőítette e vidék szépségeit.² Feljebb a telep szélén van egy hidegvizes medence is fürdőnek. Az erdészháznál a patak meredben meg láva árból bújik elő a kristály tiszta borvíz. Már gyengébb patakmalival a Ploszai patak beömlésétől délre fekvő kisebb forrás. A patak felé menve s a telepet elhagyva a jobb parton kemény andezit

¹ A vizek és vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában. Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve 1929. 583. l.

² Ioannis com. Lázár: Opera Poetica. 1765.

lávából egy szenteltvíztartó medenceszerű mélyedésből jó magasan a patak szintje fölött ömlik le egy pompás forrásocskának a vize. Még mintegy 300 m.-ig tovább menve mindenütt ásványvíz bugyorgásokat látunk a patak mederben és az úton is mindenfelől.

Ott, ahol a *Köves patak* beömlik a *Tolvajos patakba*, a patak bal-partján régóta ismeretes a sokféle alkotórészt egész egyenletes elosztásban tartalmazó *Hargita forrás*, melyet régen *Kamilla forrás* néven vettek be az irodalomba. (L. elemzési táblázat!)

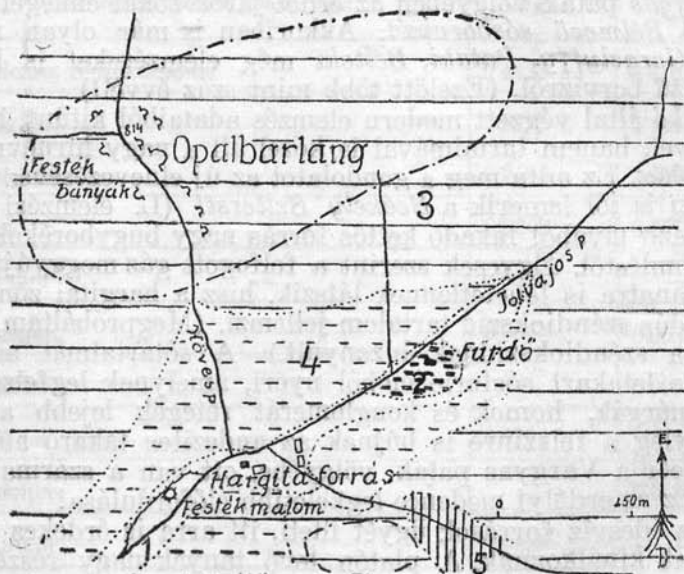
Hankó Vilmos elemzése szerint 1 liter vízben van:

Alkotórészek sókká csoportosítva:	Hargita f.	Székelv Selters
Kalcium hidrokarbonat	0'4438 g	0'4702 g
Magnesium ..	0'3875 ..	0'4611 ..
Natrium ..	0'2494 ..	1'6394 ..
Vas ..	0'0448 ..	0'0610 ..
Kalium ..	0'0040 ..	—
Mangan ..	0'0012 ..	0'0032 ..
Lithium ..	—	0'0097 ..
Kalium klorid	0'0271 ..	—
Kalcium ..	—	0'0196 ..
Natrium ..	0'0255 ..	1'8215 ..
Natriumszulfat	0'0199 ..	0'0039 ..
Natrium borat	0'0055 ..	—
Szilíciumdiokszid	0'0897 ..	0'0456 ..
Szilárd alkotó részek összesen	1'2984 ..	4'5352 ..
Szabad széndiokszid súlya	2'1046 ..	2'5678 ..
„ „ térfogata	1097'5 cm ³	1302 cm ³

Az 1926-ban véghez vitt új foglалásáig e forrás napi vízbősége alig érte el a 2000 litert. Igen, mert a régi forrást befoglaló cement henger nem közvetlen az anyaközetet képező kemény andezit breccsiára volt rátéve, hanem a patak hordta törmelékre s emiatt a víz nagy része a föld alatt

felszint mindenütt szétszórt andezit tömbök borítják. Feltűnő a patak medrekben található *fehér kvarc* és *szürke kristályos pala kavics*. Az első pillanatra a valahol feljebb felszínre bukkanó neptuni konglomeratokra gondolna az ember. Azonban ezek a félig megemésztett, ripacsos felszínű darabkák *Hargita-ligeten* felül az *Ángyos pataka* beömlése táján az andezit aglomeratban beágyazva megtalálhatók oly módon, mint azt a hargitai plató több helyén már sikerült kimutatnom.

*Kéruly fürdő*nél egy szép lapos rét közepén egy kipreparátnak látszó önálló oszlopszerű andezit breccsia szikla van, melyet feltűnő külön álló elhelyezkedése miatt el is kereszteltek s *Kossuth szikla* néven emlegetik ma is.

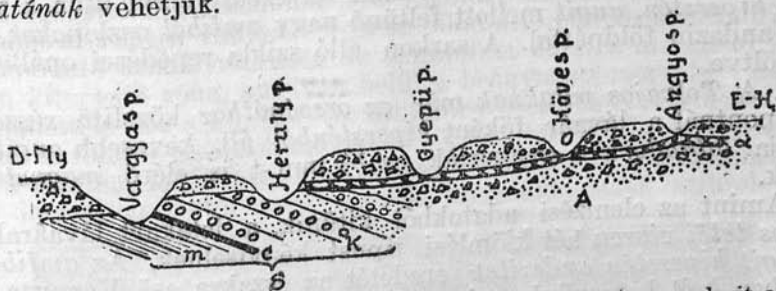

Az opálbarlang közvetlen környékének geológiai térképe. 1. Alluvium. 2. Gyógyláp. 3. Laza andezit aglomerat. 4. Kemény andezit breccia. 5. Hipersten augit andezit. Az eredményvonallal bekerített helyen vannak az opálelfordulások. Bányai J. feltétele.

A kis fürdő telepen alul a *Tolvajos patak* *Kéruly pataka* nevet veszi fel s nem messze innen kiszélesedett völgygel torkollik be a *Vargyas patakába*. Ezen a részen már kibukkannak a platót képező andezit törmelékek alul a szarmatakorai szedimentek. Kemény konglomeratok képezik a két patak összefolyásának alsó keleti sarkát. Valamivel lejjebb *Baczó Mihályné* homoródalmási lakós helyén 1910 táján szénkutatások folytak. Az így feltárt rétegek 8 h. irányban 25° alatt dülnek s a konglomeratra telepedett lazább rétegeket mutatja be a következő szelvény:

- 4 m. sárga homok,
- 1 m. szürke agyag szénfoszlányokkal,
- 1.5 m. sárga homok,
- 1 dm. szén,

8 m. szürke homok 1—10 cm. vastag szénrétegecskékkel. A feltárástól *Potamides mitralis* példányai kerültek ki s így az egész komplexumot, mint azt a *Homoródalmás* felé való folytatásuk is mutatja, szármatának vehetjük.

Geológiai szelvény az opálbarlangon át ÉK — DNy irányban. A = andezit aglomerat, a = piroxen andezit láva. O = opál. S = szármata, m = márga, c = szén, k = konglomerat, h — homok).

E szedimentek folytatása majdnem feltart a *Székely Selters* forrásig s így könnyen megérthetjük, hogy a víz vegyi összetétele miatt mutat a szénsavas és konyhasós zóna szerencsés találkozására. A *Vargyas patak* baloldali völgyeiben innen nem messze a szármata homok a szén foszlányokkal mindenütt megtalálható s pl. a *Nemezes patakban* próbáltak is szén után kutatni. Gyakorlati szempontból a jó tapadó kvarcos homokja jutott jelentőségre, amennyiben a *szentkeresztbányai* és a *csíkpálfalvi* vasöntökhöz innen hordták a mintázó homokot.

A *Vargyas patak* által feltárt andezites lávaárnak egy, még a laikusoknak is feltűnő előfordulását ép a *Székely Seltershez* felülről bevezető útnál találjuk, amely vékony 1—10 cm. vastag s nagy felszíni lazapokra való pados elválást mutat, amely függőleges irányú litoklázisokkal érdekes oszlopokra különíti el az egész tömeget. Valóságos emberi kéz építményének látszik a hatalmas martfalat képező feltárás.

A *Hargita gerincéről* a platóra leszálló erdős hegyoldalak már a krátereket felépítő *hipersten* augit andezitekből állanak.

Az andezitek petrográfiai vizsgálata.

A részletes felvételek alkalmával begyűjtött anyag mikroszkopos pontos vizsgálatát dr. *Szádeczky Gyula* egyetemi tanár urnak szíves-ségéből közölhetem, kinek ezuton is a leghálásabb köszönetemet kell kifejeznem.

Ennek az aránylag kis területnek a megismerését a következő helyekről vett adatok teljesen szolgálják.

I. A *Kéruly fürdőnél* beömlő *Gyepű patakban* feltárt andezit láva 2 mm. hosszat is elérő *augitokból* és *hiperstenekből* áll, amely utóbbiban 60 μ -nyi *biotit* foszlány is előfordul. Gyakoriak a kb. $\frac{1}{3}$ mm. nagy *magnetit*ek. Ritkán $\frac{1}{5}$ mm. hosszú *apatit* tűk is találhatók. A *magnetit*ek e nagy előfordulása magyarázza meg a *Kéruly főkútjának* feltűnő nagy vastartalmát!

II. A *Kéruly fürdői erdész ház* alatt a patak rétegezett lávaárat tár fel, amelyek a színező *hiperstén* és *augit* tartalma mellett még resorbeált *amfibolt* is találunk, *labradorit* és *bytownt* földpáttal.

III. A *hargita-ligeti erdész háznál* felvezető völgyi úton a tetőhöz közel a *hiperstén*, *augit* mellett feltűnő nagy *amfiból* oszlopokat is tartalmaz andezin földpáttal. A sarkon álló szikla repedései opállal vannak kitöltve.

IV. A *Tolvajos pataknak* már az országúthoz közelítő részében a 885 m. pontnál a lávaár főként *hipersténből* áll, kevesebb *augittal*. A földpátja *labradorit* s gyakoriak az $\frac{1}{2}$ mm.-t is elérő *magnetit* szemcsék.

Amint az elemzési adatokból kitűnik, a letakart lávaarak itt a *Tolvajos tetői* részen két kiömlési típust képviselnek. Az *amfiból* nélküli *augit hiperstén andezitek* eredetét az északra eső *Vargyas patak* kráterében kell keresnünk, míg a déli oldalról lefolytak a *Lucs* hatalmas kalderáját vallhatják szülőhelyüknek, amelyet az *amfiboloknak* a jelenléte karakterizál, az alsóbb szintekben nagyobb önálló szerepléssel, amíg a felsők inkább a bázikusabb *hiperstén augit andezitet* tartalmazták.

Igen érdekes megfigyelni, hogy az *amfiból* nélküli andezitek ezen a részen vékony réteges, pados elválást mutatnak. Ezzel szemben az *amfiból* tartalmuak mindig tuskós szabálytalan darabokra esnek szét.

A rétegzett *augit hiperstén* andezitek finom, tömött porfíros anyagában szabad szemmel alig találunk színező ásványi részeket s az első pillanatra nagyon hasonlóak a szürkés homokkövekhez.

Ami a földpátok szerepét illeti, annyit meg lehet figyelni, hogy az *amfiból* szereplésével általában a *savasabb* tagok, főként az *andezin* jut szóhoz, míg az *amfiból nélküliekben* mindig a bázikusabb *labradorit* és *bytownt* szerepelnek.

Az opálbarlang anyaga.

A *Köves patak* keleti oldalán a tátongó felhagyott táró nyílások közelében a fenyőfák által takart helyen, mintegy 50×30 m. profilt mutató s a felszínre is kilépő májbarna színű opál szikla van, amelybe 10 m. hosszú, 5 m. széles és átlagosan 2 m. magas odú nyílik be. (3. kép.) Eredetét a legnagyobb valószínűség szerint a *viaszopálokat* kereső bánya munkálatokra vezethetjük vissza. A véletlen emberi beavatkozás ily módon, ha nem is nagy méretű, de mindenesetre ritkaságánál fogva ép oly szenzációs jelentőségű képződményt hozott létre, mint amilyenek a *torjai Büdös barlangot*, vagy pedig a *Kisbacon* határában előforduló borvizés *barlang fürdőt* ismerjük.

A barlang fala belül tisztán a kissé tarkás s inkább *viaszopálnak* vehető féleségből áll s így létezése igazán unikum számba megy. A barlang környéke tele van a változatos színkeverékeket mutató opálfajtákkal, úgy, hogy a látogatóknak a természet ingyen és könnyen nyújtja a kirándulási emlékeket.

Az országútról bevezető utat is opállal kövezték ki, ami szintén nem mindennapi dolog.

A bányászati feltárásokkal kitűnt, hogy a kitermelésre keresett s a sárgafesték gyártására alkalmas *viaszopál* darabok, ép úgy a többi fajták is, nem egységes összefüggő telepet képeznek. Szabálytalanul hevernek beágyazva a felszínhez közel a laza andezit törmelékben s így valóságos szerencse vadászat volt a földalatti bányászkodás. Egyetlen megfigyelhető szabályszerűség az a mindkét oldalra áttérjedő legyezőszerűen kiterjedő zóna, amelyen belül a beágyazott nagyobb opál darabok találhatók. Ez a kb. 150 m. átmérőre becsülhető produktív terület megfelel a fölötté elképzelhető geizirből szétterülő víz kiömlésének. A legfelső szinten, tehát ott, ahol az egykori forrást feltételezhetjük, az opálok idegen anyagtól menteseknek látszanak, azaz szintelen átlát-

Kövespatak opálbányái. Jobb oldalon fent a kereszttel jelölt helyen van a bokrokkal elfödött helyen az opálbarlang. Szerző felv.

szók, (Hyalit), a bemosott kaolintól fehérek (*tejopál*) vagy kissé szennyezetten szürkés színűek (*közönséges opál*). Okát ennek abban találhatjuk, hogy a felszínre kilépő forróvíz nagy hőmérsék csökkenése miatt az oldott kovásv egyrésze már a többi oldott anyagok előtt kiesik oldatából. A lerakódásnak ezen tiszta centrális magja után jő az a zóna, amely a további hűléssel lecsapódó vashidroxidot is tartalmazza, amely aztán az opált szép sárgára festi s így a *viaszopál* féleség születésére vezet. A zöldszínű darabok keletkezését, amelyek már ritkábbak, szintén a vasas kiválásoknak köszönhetjük. Ugyanis az oldatból kiváló primer ferrokarbonát a levegőn széndiokszidot veszítve, a szennyes zöldszínű ferro-ferrihidroxidá alakul át.

A szétterülő s lassanként lehülő víz szélét a bekérgezett szerves maradványok jelzik, amelyek közt gyakoriak faágak, falevelek (*Fagus*,

Coryllus) *Helix* sp., sőt egy tejfehér színű darabban csiga embriók is fordultak elő, mint azt *Szádeczky Gyula* professzor úr mikroszkopi vizsgálat útján kimutatta. A fehér alapanyagban szabad szemmel is jól látszó félmákszem nagyságú rozsdá barna pettyeskek feltűnősége hívta fel a figyelmet az érdekes eredményt adó mikroszkopi vizsgálatra.

A vasketete opál darabok festő anyagát a elszenesedő fadarabok adják, amelyekből sokszor — úgy látszik a gyors kovasavas kiválás miatt — ellignitisedett példányok is kaphatók az opál tömbökben.

A bányászat célját a viaszopál darabok képezik, amelyeket „salám“-nak neveznek. (Valószínűen a bányák egykori német kezdeményezőinek „Schlamm“ elnevezése után!) Ezel szemben a többi közönséges opál darabot „libiszcán“-nak hívják (Liebesstein, Leberstein? szavakból), amelyeket, mint használhatatlanok eldobtak. Annál értékesebbek voltak a sárga viaszopál darabok, amelyeket a Tolvajos patak mellett levő s annak vízerejére támaszkodó örlőmalomban zúztak porrá s azután iszapolták. Az így nyert okkersárga földfestéken kívül berendezkedtek volt annak idején a meggypiros árnyalatnak is a gyártására, amelyet az okker tömbök megégetésével állítottak elő (mesterségesen állítván elő a veresvasércet!)

Az opálbarlangnál található okker magas kovasav tartalmával messze fölülmulja azokat, amelyek tisztán csak limonit lerakódásokból állanak, mint amilyenek ma is lerakódnak a vastartalmú borvizeinkből. Így aztán ez a természet által kovasavval preparált okker festék kiválóan alkalmas épület alkatrészek befestésére, amelyek az időjárás viszontagságainak igen ki vannak téve.

Nagy kár, hogy ezek az értékesíthető anyagok már évek óta kihasználatlanul hevernek.

Ezen a centrális telepen kívül egy kb. fél km. sugarú körben az egykori térszínnek megfelelő magasságban úgy az *Ángyos pataka* felé, mint a erdész háztól délre eső hegysarkon találunk a beszivárgásból keletkező s az egykori repedéseket kitöltő opál erekre.

Kéruly fürdőtől keletre eső platórészen találtam még szétheverő opál darabokat, amelyekről sajnos nem lehetett megállapítani, hogy egy helyben álló opál lerakódásnak a felszínre került szétzúzott darabjai-e, vagy pedig a Hargita-liget felől lejtő platón szállítottak e le a folyóvizekkel. Mind a két eshetőségnek meg vannak a lehetőségei, hisz a lelőhely alatt a völgyben ott vannak a borvíz források, amelyeket az egykori geizirok utódainak tekinthetünk.

Amint a felsorolt eddigi vizsgálati eredményekből látható s régi kutatók által alig figyelemre méltatott hargitai nagy plató már ezen a kis szögleten is elég sok figyelemre méltó anyagot és természeti jelenséget rejteget, amelyhez hasonló a plató folytatásában még igen sok kínálkozik.

AZ ERDELYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Orvostudományi Szakosztályának Közleményei

SZERKESZTIK:

DR. VERESS FERENC

szakosztályi elnök.

1932.

DR. KOLESZÁR LÁSZLÓ

szakosztályi titkár.

A bőrgyártással kapcsolatos betegségek.

Ismerteti: Dr. Pártos Ervin.

Orvosok és a közönség széles rétegében a bőrgyártással kapcsolatos betegségekre vonatkozólag általános az a felfogás, hogy ezek közül leggyakoribb és legfontosabb a lépfene és másodsorban a raktározás és feldolgozás közben keletkezett rothadási termékektől előidézett mérgezések. Így Poppernek^{1*} a 80-as években megjelent munkásbetegségekről szóló könyvében olvashatjuk, hogy „azon kamrákban és pincékben, ahol a bőrt elraktározzák és feldolgozzák, a rothadási gázok belélegzése révén halálesetek ugyan ritkán, de enyhébb mérgezések annál gyakrabban fordulnak elő.” Évtizedekkel ezelőtt állhatott ez a tétel, de ma, midőn a nyersbőrök állatorvosi felülvizsgálat után kerülhetnek forgalomba, továbbá amikor a konzerválás útján a rothadás szinte teljesen megelőzhető és a feldolgozás a legmodernebb elvek szerint történik, a fentemlített tételt revíziónak kell alávetnünk és helyesbíteniünk.

A bőrgyártással kapcsolatos betegségek fejtegetésénél mindenekelőtt figyelembe kell vennünk, hogy kis műhelyről, vagy pedig egy minden tekintetben a mai idők egészségügyi követelményeinek és kívánmányainak megfelelően berendezett ipartelepről van-e szó. Fejtegetésem alapjául az utóbbiakhoz tartozó kolozsvári Dermata Műveknél szerzett tíz éves tapasztalataim szolgálnak. Ez a vállalat átlag 6—800 munkást foglalkoztat.

Hogy méltányolhassuk mindazon ártalmakat és azok következményeit, melyek a bőrgyártásnál foglalkoztatott munkás egészségét veszélyeztetik, engedtessek meg, hogy a bőrgyártás folyamatát és lényegét néhány szóval vázolhassam. A feldolgozásra kerülő nyersbőrt sózással vagy szárítással konzerválva, jól szellőző, tágas, hűvös raktárakban vagy hűtőben raktározzák el. A feldolgozás első fázisa a „meszesben” történik, ahol a bőrnek a hozzátapadó szennyezéstől és konzerváló sótól vízzel való alapos megtisztítása, a szárított bőrnek pedig 24—72 órán keresztül vízben való áztatása és felpuhítása után a mellékreszek (fark, szarvak, paták stb.) eltávolíttatnak. Ezután a bőrnek 3—10%-os mézszejjel való kezelése következik, melyhez hatásának fokozása céljából megfelelő mennyiségű kénnátront kevernek, hogy az epidermis s

* A szövegben feltüntetett számok a felsorolt irodalom megfelelő számú forrására utalnak.

cutistól könnyebben elválasztható legyen, mert ennek corium rétegéből készül a bőr. Az epidermist ennek képletei, továbbá a subcutis mechanikus eltávolítása után újabb mosás, és ha a bőrök a további feldolgozásra igen vastagok, azok lapszerűen hasítása következik. A következő procedura a nagyjából megtisztított bőrök pácolása. Ennek célja a bennük maradt mész és könnyen rothadó képletek, amilyenek a mirigyek és szőrtüszők, eltávolítása, hogy ezek helyét a kötőszöveti rostokban és hézagokban a cserzőanyagok foglalhassák el. Ezt az eltávolítást emésztős enzimek végzik. Erre a célra régebben tyúk vagy kutya feces suspenzióját használták, ma főképp mesterséges páccal dolgoznak. Ennek előnye, hogy organo preparatum, pathogen baktériumokat nem tartalmaz és technikai szempontból megbízható.

A feldolgozás következő fázisa a cserzés, melynek lényege, hogy a cserzőanyagok (tannin vagy chrom) a chorium rostjaiban tartós és ellentálló fehérjevegyületet hoznak létre, melynek kémiai természete felől a vélemények nem alakultak még ki egységesen. Egyes szerzők az így keletkezett bőrt vegyi folyamatnak, mások colloid complexnek minősítik. Olyan felfogás is van, hogy a cserzőanyag a rugalmas rostnak csupán burkát alkotja. Üzemeinkben a tannin- és chromcserzés egyaránt nyer alkalmazást. A tanninos cserzésnél 0.2—12%-os tannin oldat használatos, melyet a talpgyártásnál alkalmaznak. A chromcserzésnél a régebben használt 2 kádas eljárással az igen mérges és maró savanyított chromkálium oldatot alkalmazták, ma inkább az 1 kádas eljárást használják a kevésbé ártalmas chromi oldatokkal, mert a modern technika a produktum tökéletessége mellett egyre veszélytelenebb eljárásokra is törekszik. A chrombőr különösen erős, puha, víz- és hőálló, mely sajátosságainál fogva cipőfelsőbőr, gépszíj és hasonló célokra igen alkalmas.

A munkásság egészségét veszélyeztető ártalmakat a munkahellyel összefüggésbe hozva, a munkahelyek betegségeit három csoportba foglalhatjuk, u. m. 1. a raktárban; 2. meszesben; 3. előkészítőkben előforduló betegségek. Alábbi táblázatban azon betegségek vannak feltüntetve, amelyek speciálisan a munka természetével hozhatók összefüggésbe, nevezetesen 1. meghüleses betegségek (rheumatizmus, neuralgiák és a légzőszervek betegségei); 2. bőrbántalmak (arteficialis dermatitis, eczema, furunculózis, ulcera, paronychia, rhagades stb.) és 3. balesetek. A számok az összes munkanapok betegség miatt mulasztott %-át tüntetik fel 10 év átlagából:

	Raktár	Meszes	Előkészítő	Összesen
Meghüleses betegség	0.58	0.23	0.12	0.93%
Bőrbántalmak	0.28	0.34	0.17	0.79%
Balesetek	0.12	0.87	0.19	0.18%
Egyéb megbetegedések				2.64%

A raktárakban a munkás egészségét a nyers, szárított vagy sóval konzervált bőr kezelése veszélyezteti. Itt főleg erőteljes egyének nyernek alkalmazást, kiknél gyakori a sótól okozott általában jóindulatú dermatitis. Ennél gyakoriabbak és ezért nagyobb jelentőségűek a hülé-

ség-csökkenésnél nagyobb állandó rokkantsággal járnának, alig fordulnak elő.

Az eddiegiekben azokról a bőr ártalmakról volt szó, melyek a munkás bőrét a maga egészében támadják meg (mész, tannin, chrom). Használatosak azonban olyan anyagok is, melyek a bőr egyes képleteit electively befolyásolják. A formalin a verejték mirigyekre hat, és hyposecretiot okoz, továbbá conjunctivitist és a légutakat irritálja. Erős szívó ventillatioval védekeznünk ellene. Vaselineolaj gyakran idéz elő acnet és folliculitist. Érdekes elváltozás mutatkozik a vizes anyagokkal dolgozók szabad körömszélein; a köröm itt egészen ellaposodik és felmaródik. Ezt az elváltozást a nedves bőrök fogásával járó mechanikai és vegyi hatások idézik elő.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a börgyártással kapcsolatos ipari megbetegedésekben a meghűléses bántalmak és bőraffektiók dominálnak. Anthrax ritkán fordul elő. Súlyosabb balesetek ritkák, könnyebbek elég gyakoriak. A bőrbántalmakra vonatkozólag megállapítható, hogy azok létrejöttét a bőrnek bizonyos hajlamossága előmozdítja (Eccembereitschaft, Hyperhydrosis); erről a fölveendő munkáznál tájékozódhatunk és neki ennek megfelelő munkakört javasolunk. Összehasonlítva a speciálisan ipari betegségek miatt mulasztott munkanapok számát más szakmáéval, a börgyártást nem sorolhatjuk az egészségre ártalmas foglalkozások közé. A balesetek száma aránylag csekély.

Az eddigiekben csupán a börgyártás ipari betegségeiről volt szó, de kíváncsúnak gondolom más szakmák betegségeit is revízió alá venni, mert ma, midőn ifjúságunk egyre agyobb mértékben az ipari pályát választja, fokozottabb mértékben gondot kell fordítanunk a pályaválasztással összefüggő orvosi tanácsokra. Üdvös volna, ha szakegyleteknél, gyáraknál, betegsegélyzőknél működő kartárs urak észleleteiket a köz rendelkezésére bocsátanák, mert az ipari ártalmak ismerete nélkül tanácsot adni nehéz, mondhatnám lehetetlen feladat.

Irodalom.

1. POPPER: *Lehrbuch der Arbeiterkrankheiten*... Verl. Enke Stuttgart. 1883. S. 329.
2. Dr. PÁRTOS: *Bőripari megbetegedések*. Erd. Orv. lap 1920. VIII.
3. ESMARCH: *Milzbrandsporenbildung auf Fellen und ihre Desinfection*. Fischer, Jena 1903.
4. LEHMANN: *Die Bedeutung der Chromate f. d. Gesundh. d. Arbeiter*. Schrift. a. d. ges. Geb. d. Gew. Krankh. Springer. 1914. H. 2.
5. FISCHER: *Herstellung u. Verwendung v. Chromverbindungen*. Seydel. Berlin 1911.
6. PAESSLER: *Die Chromverbindungen in gew. Hyg. Beziehung*. 31. Jahrg. der Gewerbeschule Freiburg 1919.
7. KLEBANOW: *Über die Berufserkrankungen d. Fingernägel*. Münch. Med. Wschft. 1927. S. 2108.
8. *Handb. f. d. Ges. Gerberci u. Lederindustrie*. Leipzig 1925. Lfg. 24.
9. POENARU-CAPLESCU: *Riscul Profesional și Accid. de Munca*. Bul. Med. al asig. Soc. I. évf. I. L.

Az Erdélyi Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: Dr. György Lajos.

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület” kiadása

1. Rass Károly: Reményik Sándor — — — — —	40.—
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában — — — — —	30.—
3. Dr. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — — — — —	30.—
4. Dr. Bitay Árpád: A moldvai magyarság — — — — —	40.—
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep — — — — —	40.—
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben — — — — —	40.—
7. Dr. György Lajos: Az erd. magyar irodalom bibliografiája. 1925. év — — — — —	50.—
8. K. Sebestyén József: A brassai fekete templom Mátyás-kori címerei — — — — —	40.—
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — — —	50.—
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyarialanságok ellen — — — — —	50.—
11. Dr. Tavaszy Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — — — — —	40.—
12. Dr. György Lajos: Két dialogus régi magyar irodalmunkban — — — — —	60.—
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere — — — — —	50.—
14. Dr. Ferenczi Miklós: Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1926. év — — — — —	50.—
15. Dr. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum — — — — —	50.—
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye — — — — —	50.—
17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban — — — — —	50.—
18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1927. év — — — — —	60.—
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — —	60.—
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei — — — — —	50.—
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — —	50.—
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — —	50.—
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — — — — —	50.—
24. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásban — — — — —	50.—
25. Dr. Tavaszy Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása — — — — —	50.—
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — — — —	50.—
27. Dr. Csúry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — — — —	50.—
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi római kath. egyházmegyében — — — — —	50.—
29. Dr. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története — — — — —	50.—
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) — — — — —	50.—
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1929. év — — — — —	50.—
32. Dr. Gyalui Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán — — — — —	50.—
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye — — — — —	50.—
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete — — — — —	50.—
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében — — — — —	50.—
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe — — — — —	50.—
37. Dr. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében — — — — —	50.—
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája 1930. év — — — — —	50.—
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat — — — — —	50.—
40. Dr. György Lajos: Fulenspiegel magyar nyomai — — — — —	80.—
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma — — — — —	50.—
42. Dr. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben — — — — —	80.—
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története — — — — —	50.—
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély — — — — —	50.—
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig — — — — —	50.—
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése — — — — —	80.—
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók — — — — —	80.—
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetái — — — — —	50.—
49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban — — — — —	50.—
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárról — — — — —	30.—
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1931. év. — — — — —	50.—

Iegrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár. Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XXXVII.

1932.

Nouvelle série III. n. 7—12.

Rédacteur: LOUIS GYÖRGY. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie. Rédaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Roumanie.

Catherine Kemény: Les auteurs de mémoires en Transylvanie. Deuxième et dernière communication.

Alexandre Dömötör: Les facéties de Georges Vida.

Florio Banfi: Architectes militaires italiens en Transylvanie.

Joseph Georges Oberding: Les efforts dans la législation roumaine tendants à l'arrangement de la question du crédit agricole.

PETITES COMMUNICATIONS. *Jolan Balogh*: Fresques italiennes à Alba Iulia (Gyulafehérvár).

RECUEIL DE DONNÉES. *Edmond Balogh*: Quelques notes ethnographiques sur les „Csángó“-s de Gyimesfelsőlok et de Gyimesközéplek.

REVUE DES LIVRES ET DES REVUES.

BIBLIOGRAPHIE. *Nicolas Ferenczi*: Bibliographie de la littérature hongroise en Transylvanie. Année 1931.

LES COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Jules K. Szádeczky*: Le conglomérat de la transgression helvétique et des cailloux sarmatiens aux environs de Cluj (Kolozsvár). — *Jean Bányai*: La grotte d'opale de la montagne Hargita. — *Ernest Balogh*: La grotte de stalactites „Czárán“ à Meziad. — LES COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES MÉDICALES DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Ervin Pártos*: Les maladies jointes à la fabrication du cuir.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XXXVII. Band.

1932.

Neue Folge III. No. 7—

Redigiert von LUDWIG GYÖRGY. Herausgegeben vom Siebenbürger Museum-Verein. Redaktion: Cluj, Str. Universităţii 10. Rumänien.

Katharine Kemény: Die siebenbürgischen Memoiren-Schreiber. Zweite, abschliessende Mitteilung.

Alexander Dömötör: Die Facetten des Georg Vida.

Florio Banfi: Italienische Militärarchitekten in Siebenbürgen.

Josef Georg Oberding: Die Bestrebungen um das Ordnen der landwirtschaftlichen Kreditfrage in der rumänischen Gesetzgebung.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Jolantha Balogh*: Italienische Fresken in Karlsburg.

DATENSAMMLUNG. *Edmund Balogh*: Ethnographische Anmerkungen über die „Csángó“ aus Gyimesfelsőlok und aus Gyimesközéplek.

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTEN-RUNDSCHAU

BIBLIOGRAPHIE. *Nikolaus Ferenczi*: Bibliographie der ungarischen Literatur in Siebenbürgen. Jahr 1931.

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. *Julius K. Szádeczky*: Das Konglomerat der Helvetien-Transgression und Sarmatien-Kiesel in der Umgebung von Klausenburg. — *Johann Bányai*: Die Opalhöhle im Gebirge Hargita. — *Ernst Balogh*: Die Tropfsteinhöhle „Czárán“ in Meziad. — MITTEILUNGEN DER MEDIZINISCHEN ABTEILUNG DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. *Ervin Pártos*: Die mit der Bearbeitung des Leders zusammenhängenden Krankheiten.